TÜRKİYE CUMHURİYETİ
ANKARA ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
KADIN ÇALIŞMALARI ANABİLİM DALI

FİKRİ MÜLKİYET VE CİNSİYET EŞİTSİZLİĞİ ÜZERİNE BİR OKUMA

Yüksek Lisans Tezi

Meltem AĞRİKLİ

Ankara, 2026

TÜRKİYE CUMHURİYETİ
ANKARA ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
KADIN ÇALIŞMALARI ANABİLİM DALI

FİKRİ MÜLKİYET VE CİNSİYET EŞİTSİZLİĞİ ÜZERİNE BİR OKUMA

Yüksek Lisans Tezi

Meltem AĞRİKLİ

Tez Danışmanı
Prof. Dr. Güzin EVLİYAOĞLU

Ankara, 2026

TÜRKİYE CUMHURİYETİ
ANKARA ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
KADIN ÇALIŞMALARI ANABİLİM DALI

FİKRİ MÜLKİYET VE CİNSİYET EŞİTSİZLİĞİ ÜZERİNE BİR OKUMA

Yüksek Lisans Tezi

TEZ JÜRİ ÜYELERİ

Adı Soyadı

1.Prof. Dr. Güzin EVLİYAOĞLU

2.Prof. Dr. Berna ARDA

3.Doç. Dr. Cemile Akça ATAÇ

Tez Sınav Tarihi

17.06.2026

TÜRKİYE CUMHURİYETİ
ANKARA ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ MÜDÜRLÜĞÜ'NE,

Prof. Dr. Güzin EVLİYAOĞLU danışmanlığında hazırladığım **"Fikri Mülkiyet ve Cinsiyet Eşitsizliği Üzerine Bir Okuma (Ankara 2026)"** adlı yüksek lisans tezimdeki bütün bilgilerin akademik kurallara ve etik davranış ilkelerine uygun olarak toplanıp sunulduğunu, başka kaynaklardan aldığım bilgileri metinde ve kaynakçada eksiksiz olarak gösterdiğimi, çalışma sürecinde bilimsel araştırma ve etik kurallarına uygun olarak davrandığımı ve aksinin ortaya çıkması durumunda her türlü yasal sonucu kabul edeceğimi beyan ederim.

23.07.2026
Meltem AĞRİKLİ

İTHAF VE TEŞEKKÜR

Yaşamı, duruşu ve zekâsıyla hayatımın en parlak yıldızı olan; birlikte hayaller kurduğum, yol arkadaşım, en büyük destekçim ve canımdan bir parça olan ablam **Dr. Armağan AĞRİKLİ SAKAL**'ın aziz hatırasına... Onun bende bıraktığı izleri ve hayatıma kattığı anlamı yaşatmak en büyük tesellimdir. Varlığı, şimdi ve daima benimle olmaya devam edecek.

Her adımımda sadece bir ağabey değil, en yakın arkadaşım, aynı zamanda akıl hocam, en sıkı eleştirmenim ve ilham kaynağım olan; vizyonuyla ufkumu genişleten, her satırımda emeği bulunan kıymetli abim **Samet SAKAL**'a sonsuz şükranlarımla...

Fedakârlıklarıyla hayatımın mimarı olan, beni anaerkinin varlığına inandıran ve benim için her şeyi mümkün kılan annem **Atagül AĞRİKLİ** ve babam **Mehmet AĞRİKLİ**'ye; ablamın biricik Cavoş'u, anneannem **Cahide ÖCAL**'a; üzerimde her zaman büyük emekleri olan, sevgilerini ve desteklerini esirgemeyen kıymetli teyzem **Hayriye YALÇIN** ve eniştem **Mehmet YALÇIN**'a minnet ve sonsuz sevgimle...

Akademik yolculuğumun her aşamasında, bilgi birikimi ve tecrübesiyle yolumu aydınlatan, değerli rehberliği ve yapıcı eleştirileriyle bu çalışmanın her satırına katkılarda bulunan kıymetli danışman hocam **Prof. Dr. Güzin EVLİYAOĞLU**'na en derin teşekkürlerimi sunarım.

Akademik disiplini, metodolojiyi ve bilimsel bakış açısını bana öğreten, tezimin yöntem kısmının şekillenmesinde katkıları olan Sn. **Prof. Dr. Berna ARDA**'ya, akademik gelişimime sunduğu tüm katkılar için minnettarım.

Meslek hayatımda tecrübeleriyle ufkumu açan ve mesleki gelişimim kadar akademik çalışmalarım konusunda da her daim anlayışını, nezaketini ve desteğini hissettiğim kıymetli üstadım **Av. N. Berkay KIRCI**'ya içtenlikle teşekkür ederim.

Son olarak, ufkumu açan ve dostluklarıyla yanımda olan kıymetli arkadaşlarım **Fatih**, **Simge** ve **Beyza**'ya yürekten teşekkür ederim.

İÇİNDEKİLER

İTHAF VE TEŞEKKÜR ..... **i**
İÇİNDEKİLER ..... **iii**
KISALTMALAR ..... **vi**
GİRİŞ **1**

1.BÖLÜM:
ARAŞTIRMANIN TEMEL ÇERÇEVESİ VE YÖNTEMSEL YAKLAŞIMLAR

1.1. Hukukun Tarafsızlık İddiası ve Epistemik Adaletsizlik 4
1.2.Araştırmanın Amacı ve Önemi: Fikri Mülkiyet Literatüründeki Disiplinler Arası Boşluğun Doldurulması 14
1.3. Araştırma Soruları: Özne, Nesne ve Mülksüzleştirme 16
1.4.Tezin Kapsamı ve Sınırlılıkları 18
1.4.1. Fikri Mülkiyet Alt Rejimlerinin Toplumsal Cinsiyet Perspektifiyle Birlikte Değerlendirilmesi 20
1.5. Literatür Özeti ve Önceki Çalışmaların Eleştirel Değerlendirmesi 28
1.5.1. Araştırmanın Materyali, Yöntemi ve Metodolojik Yaklaşımlar 34
1.5.2. Pozitivist Hukuk Metodolojisinin Eleştirisi ve "Tanrısal Bakış" İllüzyonu 35
1.5.3. Bilgi Felsefesine Dair Bir Kopuş Olarak Feminist Metodoloji ve Duruş Teorisi 37
1.5.4. Ana Akım Hukuk Dogmatiği ile Kadın Çalışmaları Metodolojisinin Kıyaslanması 39
1.5.5. Feminist Hukuk Metodolojisinin Analitik Araçları ve Pratik Uslamlama 40
1.5.6. İstatistiksel Görünürlüğün İfşası: Ann Bartow'un Yaklaşımıyla Saymak ve Stereotipleri Çözmek 42
1.5.7. Araştırmada Özdüşünümsellik, Konumsallık ve Kesişimsellik 44
1.5.8. Araştırmanın Materyalleri 48

2. BÖLÜM:
HUKUKUN İLLÜZYONU VE ERİL ÖZNENİN İNŞASI

2.1. Pozitivist Hukuk Dogmatiğinin Yapısökümü ve Öznenin Gizlenişi 53

2.1.1. Bourdieu, Habitus ve Nötrleme Stratejisi: Hukuki Söylemin İktidar İnşası....56
2.1.2. Fikri Mülkiyette Sınıfsal ve Cinsiyetçi Tarafgirlik....57
2.1.3. Hukukta Bilgisel Adaletsizlik....61
2.2. Mülkiyetin Sınırlarında Eril Akıl....65
2.3. Romantik Deha Miti ve Cinsiyetçi Ayrışma....69
2.4. Görünmez Kılınan Özneden Tahakküm Edilen Nesneye Geçiş....71
2.5. Coğrafi İşaretler Ekseninde Kamusalın/Dişilin Mülkiyetleştirilmesi....74
2.6. Örgütsel Tahakküm, Kurumsal Politikalar ve Alternatif Direniş Ağları....76
2.7. Patent ve Telif Rejimlerinde Aşkınlık İddiası: Yaratıcı Öznenin Eril İnşası ve Emeğin Sömürü Diyalektiği....79
2.7.1. Eril Aşkınlık ve Dişil İçkinlik: Mucit ve Eser Sahibi....81
2.7.2. Beauvoir'cı Çerçevede Dünyayı Şekillendiren Özne ve Tohum-Toprak Metaforu....82
2.7.3. Firestone'un Kültür Makinesi Eğretilemesi ve Cinselliğin Metalaşması..89
2.8. İnovasyon Ekosistemindeki Kurumsal Dışlama ve "Kız Mikrobu Etkisi"....91
2.9. WIPO, EPO ve EUIPO İstatistikleri Doğrultusunda Küresel Mülksüzleştirme ve Sektörel Yığılmalar....96
2.10. Kesişimsel Engeller ve Kadın Dehasının İnşası....100
2.11. Sermayenin Kutsanan İffetinden Geleneksel Bilginin Müdahale Edilebilirliğine Doğru Geçiş....101
2.12. Feminist Bir Hukuk Reformu: Tescilsiz Patent Rejimi....104

3.BÖLÜM:
MARKA HUKUKUNUN FEMİNİZASYONU VE GELENEKSEL BİLGİNİN ÇİTLENMESİ: KÜRESEL MÜLKSÜZLEŞTİRME AĞLARI

3.1. Markanın Cinsiyetlendirilmesi: Christine Farley'nin "Erişilmez Kaide" Teorisi..109
3.1.1. Tüketici Korunmasından Sermayenin Saflığının Korunmasına Geçiş....111
3.1.2. Viktorya Dönemi Ahlak Anlayışının Marka Sulandırması Hukukuna Sızması....112
3.2. Türkiye Bağlamında Yargı Kararlarında Eril Ussallığın Tezahürleri....113
3.2.1. Ortalama Tüketici ve Basiretli Tacir Kurgularının Yapısökümü....114
3.2.2. Yargıtay 11. Hukuk Dairesi Kararlarında Markanın İtibarının Zedelenmesi ve Haksız Rekabet....115

3.3. Evrensel Korumanın Riyakârlığından Müştereklerin Çitlenmesine Geçiş.....117
3.4. İlksel Birikimin Yeniden Üretimi ve Geleneksel Bilginin Çitlenmesi: Küresel Mülksüzleştirme Ağları 118
3.4.1. Bedenin, Toprağın ve Bilginin Çitlenmesi 119
3.4.2. Kamu Malı İllüzyonu Üzerinden Biyokorsanlık ve Bilginin Eril Temellükü 120
3.5. Türkiye'deki Coğrafi İşaret Uygulamalarının Politik Ekonomisi 122
3.5.1. DOKA Verileri, Ticaret Odaları Hegemonyası ve Kadın Kooperatiflerinin Sistematik Marjinalizasyonu 122
3.6. Merkeziyetçi Hukuk Karşısında Geleneksel Bilginin Kendiliğinden Doğası: Yerel Mülkiyet Haklarının Desantralizasyonu 124

4. BÖLÜM:
TARTIŞMA

4.1. Mülkiyetin, Vatandaşlığın ve Sermayenin İnşası 127
4.2. Siyasal Katılım ve Ekonomik Dışlanma Paradoksu 128
4.3. Cumhuriyet İdeolojisinde Vatandaşlık ve Mülkiyet İlişkisi 129
4.4. Kültürel Üretim, Sahne ve Eril Deha Dilinin Konsolidasyonu 131
4.5. Sahnede Görünürlük ile Telif Mülkiyetindeki "Yaratıcı Özne" Uçurumunun Çözümlenmesi 133
4.6. Fikri Haklar Disiplininin Feminist Eleştiriye Açılması İçin Kurumsal Beklentiler 134
4.7. Toplumsal Cinsiyetin Çitlerinden Arınmış Yeni Bir Epistemik Adalet İnşası 137
SONUÇ VE ÖNERİLER 139
KAYNAKÇA.....150
ÖZET 158
ABSTRACT 159

KISALTMALAR

AIPLA	Amerikan Fikri Mülkiyet Hukuku Derneği (American Intellectual Property Law Association)
CIPO	Kanada Fikri Mülkiyet Ofisi (Canadian Intellectual Property Office)
Cİ	Coğrafi İşaret
COICA	Amazon Havzası Yerli Örgütleri Koordinasyon Kurulu
DOKA	Doğu Karadeniz Kalkınma Ajansı
EPO	Avrupa Patent Ofisi (European Patent Office)
EUIPO	Avrupa Birliği Fikri Mülkiyet Ofisi (European Union Intellectual Property Office)
FIPS	Feminist Fikri Mülkiyet Çalışmaları (Feminist Intellectual Property Studies)
FSEK	5846 Sayılı Fikir ve Sanat Eserleri Kanunu
HD	Hukuk Dairesi
IP	Fikri Mülkiyet (Intellectual Property)
IPGAP	Fikri Mülkiyet ve Cinsiyet Eylem Planı (Intellectual Property and Gender Action Plan)
İHEB	İnsan Hakları Evrensel Beyannamesi
MNCs	Çokuluslu Şirketler (Multinational Corporations)
PCT	Patent İşbirliği Antlaşması (Patent Cooperation Treaty)
PHOSITA	Tekniğin Bilinen Durumundaki Uzman Kişi (Person Having Ordinary Skill in the Art)
RCD	Kayıtlı Topluluk Tasarımı (Registered Community Design)
SMK	6769 Sayılı Sınai Mülkiyet Kanunu

STEM	Bilim, Teknoloji, Mühendislik ve Matematik (Science, Technology, Engineering, and Mathematics)
TCK	Türk Ceza Kanunu
TMK	Türk Medeni Kanunu
TRIPS	Ticaretle Bağlantılı Fikri Mülkiyet Hakları Anlaşması (Trade-Related Aspects of Intellectual Property Rights)
TTK	Türk Ticaret Kanunu
TÜRKPATENT	Türk Patent ve Marka Kurumu
WEPs	Kadının Güçlenmesi Prensipleri (Women's Empowerment Principles)
WIPO	Dünya Fikri Mülkiyet Örgütü (World Intellectual Property Organization)
YHGK	Yargıtay Hukuk Genel Kurulu

GİRİŞ

Fikri mülkiyet hukuku ile ilk karşılaştığımızda, genellikle yeniliğin teşvik edilmesi ve emeğin korunması gibi temel bir amaçla yüzleşiriz. *Hukukta fikri mülkiyeti neden ele alırız* sorusunun en yaygın ve makul cevabı budur: İnsan aklının ürettiği yenilikleri adil bir mülkiyet hakkıyla güvence altına almak. Ancak bu alanın teknik kuralları ve tescil pratikleri üzerinde çalışmaya başladıkça bu hukuki güvencenin sınırlarının tam olarak nerede çizildiği sorgulanmaya başlanmıştır. Hukuk, yaratıcı emeği ödüllendirirken herkesin çabasını aynı ölçütlerle mi değerlendiriyordu, yoksa yapısı gereği bazı üretim biçimlerini dışarıda mı bırakıyordu?

Zamanla görülmüştür ki fikri mülkiyet sistemi, sadece nelerin korunacağını belirleyen teknik bir araç değil; aynı zamanda neyin değerli bilgi ve kimin yaratıcı özne olduğunu da tanımlayan bir çerçeve. Bu tanımlama sürecinde yasa, çoğunlukla bireysel, otonom ve piyasa odaklı bir üretim biçimini merkeze alıyor. Buna karşın kadınların tarih boyunca ev içinde, atölyelerde veya yerel topluluklarda ürettiği, deneyimle biriktirdiği ve aktardığı kolektif bilgi, hukukun bu standart tanımının dışında kalıyor. Çoğu zaman yasa, bu tür gündelik ve döngüsel emeği tescil edilebilir bir icat veya eser olarak değil; doğanın bir parçası, herkesin faydalanabileceği bir kamu malı olarak algılama eğiliminde oluyor.

Tezin çıkış noktasını oluşturan temel mesele, bu görünmezlik halidir. Toplumsal yaşamın içinde üretilen bu bilgi hukuken sahipsiz kabul edilirken aynı bilginin kurumsal ortamlara taşınıp üzerinde çalışılmasıyla özel mülkiyet nesnelerine, patentlere veya markalara dönüşebilmektedir. Bu tablo, fikri mülkiyet hukukunun yeniliği teşvik etme işlevinin yanında, asıl üreticileri kendi bilgisine yabancılaştıran ve onları mülksüzleştiren bir yapısal eşitsizliği barındırdığını ortaya koymaktadır.

Bu çalışmanın niyeti, fikri mülkiyet hukukunun varlık sebebini tamamen reddetmek veya sistemi işlevsiz ilan etmek değildir. Bu çalışmanın amacı, yasanın teknik yüzünün ardındaki toplumsal cinsiyet dinamiklerini görünür kılmaktır. İcat, eser ve hak kavramlarını salt hukuki terimler olarak değil, kimin emeğinin görünür kimin emeğinin görünmez olduğunu belirleyen toplumsal birer filtre olarak okunmaya çalışılmıştır. Bu tez, fikri mülkiyetin sınırlarını daha kapsayıcı, ilişkisel ve adil bir zeminde yeniden düşünmeye yönelik eleştirel bir anlama çabasıdır.

1.BÖLÜM:

ARAŞTIRMANIN TEMEL ÇERÇEVESİ VE YÖNTEMSEL YAKLAŞIMLAR

Bu bölümde, fikri mülkiyet haklarının temel kavramsal çerçevesi çizilecek; hukukun nesnellik ve tarafsızlık iddiaları toplumsal cinsiyet bakış açısıyla eleştirel biçimde okunacaktır. Ardından araştırmanın amacı, soruları ve kapsamı belirlenecek; tezin temelini oluşturan feminist yöntem, konumlu bilgi kuramı ve pratik uslamlama yöntemleri açıklanacaktır.

Mülkiyet, bir kişiye bir şey üzerinde hukuk düzeninin sınırları içinde dilediği gibi kullanma, yararlanma ve tasarrufta bulunma yetkisi tanıyan; sahibine, o şeyi haksız olarak elinde bulunduranlara karşı istihkak ve her türlü haksız el atmanın önlenmesi davalarıyla koruma imkânı veren en kapsamlı ayni haktır (Türk Medeni Kanunu, m. 683). Tarihsel olarak taşınır ve taşınmaz eşya gibi maddi nesneler üzerinde kurulan bu özel sahiplik mantığı, sanayileşme ve bilgi ekonomisinin gelişmesiyle birlikte insan zihninin ürünü olan maddi olmayan değerleri de kapsayacak biçimde genişlemiştir. Fikri mülkiyet kavramı da mülkiyet kurumunun bu soyut ve genişletilmiş görünümüne, yani zihinsel emeğin ürünü olan maddi olmayan yaratımlar üzerinde kurulan sahiplik iddiasına karşılık gelmektedir.

Fikri mülkiyet hakları, en temel ifadeyle insan zekâsının ve yaratıcılığının ürünü olan buluşların, edebi ve sanatsal eserlerin, tasarımların, sembollerin ve ticari markaların hukuki bir tekel altında korunmasını sağlayan kural koyucu bir düzendir (WIPO, 2025). Özünde yeniliği teşvik etmek, emeği ödüllendirmek ve toplumsal ilerlemeyi güvence altına almak amacıyla oluşturulan bu yasal mekanizma, ilk bakışta cinsiyetten, sınıftan ve ırktan bağımsız, evrensel ve tarafsız bir hak dağıtım sistemi

olarak görünmektedir. Ancak mülkiyetin ve bilginin ekonomi politiği toplumsal cinsiyet merceğinden derinlemesine incelendiğinde, sistemin dayandığı "yaratıcılık", "yenilik" ve "hususiyet" gibi temel kavramların tarihsel süreçte büyük ölçüde kamusal alanda varlık gösteren, sermaye sahibi erkek deneyimi üzerinden kurulduğu anlaşılmaktadır (Drahos, 1996).

Kadınların ürettikleri bilgi havuzları, yasanın aradığı katı ve biçimci tescil ölçütlerini karşılayamadığı gerekçesiyle bu koruma şemsiyesinin dışında bırakılmaktadır. Söz konusu dişil bilgi ve emek süreçleri, fikri mülkiyet hukuku önünde çoğu zaman herkesin yararlanmasına açık, bedelsiz bir "kamu malı" ya da "anonim halk kültürü" statüsüne indirgenmektedir (Coombe, 1998). Çünkü ataerkil toplumsal iş bölümünde bu üretimler, hukuken korunması gereken bağımsız birer fikri değer olmaktan çok kadının doğasından kaynaklanan ve zaten karşılıksız olarak yerine getirmesi beklenen doğal bir görevi olarak kabul edilmektedir. Bu durum, fikri mülkiyet düzeninin yalnızca teknik bir ticaret hukuku alt dalı olmadığını; tersine bilginin kimin mülkiyetinde sermayeye dönüşeceğini ve kimin emeğinin ücretsiz olarak sömürüleceğini belirleyen, toplumsal cinsiyet eşitsizliğiyle yapısal bağı bulunan bir iktidar alanı olduğunu açıkça göstermektedir. Ne var ki bu açık ilişkiye Türkçe yazında bugüne kadar neredeyse hiç değinilmemiştir.

1.1. Hukukun Tarafsızlık İddiası ve Epistemik Adaletsizlik

Tarihsel kuruluşu, kavramsal yapısı ve dogmatik kurgusu bakımından hukuk, toplumsal ilişkileri düzenlerken nesnel, tarafsız, evrensel ve cinsiyetten arındırılmış bir normlar bütünü olduğu varsayımına dayanmaktadır (Naffine, 1990).

Aydınlanma felsefesinin Kartezyen ikiliği üzerine bina edilen, akıl ile bedeni

birbirinden keskin şekilde ayıran ve özellikle 19. yüzyılın geniş çaplı kanunlaştırma hareketleriyle tepe noktasına ulaşan pozitivist hukuk paradigması uyarınca yasa metinlerini kurgulayan, ihdas eden ve devletin egemenlik aygıtları vasıtasıyla tasdik eden muktedir öznenin kimliği, sınıfsal aidiyeti ve cinsiyeti sistematik bir biçimde görünmez kılınmaktadır. Kıta Avrupası hukuk sistemlerinin temelini oluşturan Fransız Medeni Kanunu (*Code Civil*) gibi kurucu metinlerin kaleme alınış süreçlerinde de müşahede edildiği üzere hukukun soyut "vatandaş" veya "hak süjesi" kurgusu, esas itibarıyla mülk sahibi, akılcı ve kamusal alanda fail olan erkek bireyin ta kendisidir. Bahsi geçen gizleme iradesi ve akılcılaştırma marifetiyle hukuki kaideler dış dünyadan, insani zaaflardan, tarihsel önyargılardan ve güç mücadelelerinden tecrit edilmektedir. Böylece ilgili kaideler, salt aklın ve mantıksal bir kesinliğin tecelli ettiği mutlak bir adalet alanı vasfıyla topluma takdim edilmektedir.

Bu zihinsel mirasın izleri, Antik Yunan düşüncesinde de açıkça görülmektedir; çünkü Aristotelesçi form-madde ayrımında etkin, biçim verici ve akli unsur erkeklikle, edilgin ve şekillendirilmeye açık madde ise kadınlıkla özdeşleştirilmiştir. Roma hukukunda ise aile, mülkiyet ve yurttaşlık düzeninin merkezine yerleştirilen *pater familias* figürü, hukuki öznenin kamusal, rasyonel ve erkek olarak kurgulanmasının tarihsel sürekliliğini pekiştirmiştir.

Ne var ki feminist felsefe, eleştirel hukuk çalışmaları ve toplumsal cinsiyet kuramları aracılığıyla bu soyut tarafsızlık örtüsü derinlemesine incelendiğinde, evrensel olduğu ileri sürülen tek biçimli kuralların aslında belirli bir cinsiyetin, seçkin bir zümrenin ve beyaz ırkın tekil deneyimlerini evrenselleştirerek tek norm statüsüne taşıyan eril iktidar mekanizmasına dayandığı ortaya konulmaktadır. Hukukun nesnelliği ve tarafsızlığı iddiasının, eril egemenliğin kendi tekil bakış açısını, ekonomik

çıkarlarını, dünyayı algılama biçimini ve mülkiyet anlayışını evrensel bir doğru sayarak dayatmasının örtülü ve açığa çıkarılması güç sonucu olduğu değerlendirilmektedir. Bu iddia, söz konusu egemenliğin devletin zor kullanma tekeli aracılığıyla kurumsallaştırılmasını da sağlamaktadır.

Pierre Bourdieu (1987) tarafından kaleme alınan ***The Force of Law*** (Hukukun Gücü) başlıklı çalışmada, hukuksal alanın (*juridical field*) salt aklın, tarafsız hakemliğin ve adaletin ortaya çıktığı özerk bir yapı olmadığı savı ayrıntılı olarak açıklanmaktadır. Bu yaklaşıma göre hukuk, kendi hiyerarşilerini barındıran, egemenlik ilişkilerini "yasa", "içtihat" veya "öğreti" görünümü altında meşrulaştıran ve toplumsal eşitsizliklerin her defasında farklı hukuki araçlarla yeniden üretilmesine zemin hazırlayan bir sembolik şiddet mekanizmasıdır. Hukuksal alanın aktörleri olan kanun koyucular, yargıçlar, avukatlar ve hukuk öğretisi temsilcileri, ellerinde tuttukları özel dilsel sermaye ve hukuki terimler aracılığıyla hukuki hakikati tekelleştirmekte ve meşruiyet alanının sınırlarını belirlemektedir. Bu tekelci yapı, hukukun dilini sıradan yurttaşlar için erişilmez kılmakta ve hakkın aranmasını uzman bir zümrenin tekeline bırakmaktadır. Çalışma kapsamında sıkça kullanılan bu tür terim yoğunlukları da tam olarak hukukun teknik dil aracılığıyla ürettiği dışlayıcı kapalılığı görünür kılmanın bir aracı olarak değerlendirilmelidir.

Bu doğrultuda, Bonnie G. Smith'in (2013) feminist incelemelerinde de özellikle işaret edildiği üzere yasa metinlerinde yer alan evrensel, nesnel ve makul kavramlarının tarihsel süreçte sürekli olarak "beyaz ve erkek" özneler lehine bir ayrıcalık alanı yarattığı ileri sürülmektedir. Hukuki çerçevenin, kadınların kesişimsel deneyimlerini, sınıfsal farklılıklarını ve ırksal dezavantajlarını bu soyut evrensellik iddiası altında etkisizleştirerek onları hukukun koruma şemsiyesi dışında kalmaya ve çok boyutlu bir

dışlanmaya mahkûm ettiği değerlendirilmektedir.

Söz konusu nesnellik yanılsamasının ve kanunlaştırmaların (*codification*) ardında yatan eşitsiz yapının ortaya çıktığı alanların başında hiç kuşkusuz adalete erişim mekanizmaları gelmektedir. Hatipoğlu Aydın'ın (2015) ***Kadınların Adalete Erişimi*** başlıklı araştırmasında da çok boyutlu bir bakış açısıyla vurgulandığı üzere biçimsel olarak kâğıda dökülmüş, anayasal güvence altına alınmış hakları içeren "kitaplardaki hukuk" ile bu hakların mahkeme salonlarında ve idari kurumlarda uygulanışını ifade eden "uygulamadaki hukuk" arasında derin, yapısal bir ayrılık vardır. Gündelik yaşamda toplumsal cinsiyet eşitsizliğinden kaynaklanan uyuşmazlıkların ve hak ihlallerinin çözümünün, kâğıt üzerinde kusursuz bir eşitlik ilkesine dayanan hukuki mekanizmalara bırakılması, çözümün her koşulda adil biçimde kurulmasını sağlamadığı gibi kimi zaman adaletsizliğin bizzat kurumsallaşmasına, yargısal kararlarla pekişmesine ve derinleşmesine de yol açabilmektedir.

Kadınların yasaların görünürde tarafsız olan ve çözümleyici bir mantığa dayandığı ileri sürülen sözü karşısında yalnızca sosyoekonomik dezavantajlarıyla, zaman yoksulluğuyla ya da hukuki bilgi eksiklikleriyle baş başa kalmadığı açıktır. Aynı zamanda uyuşmazlık çözüm mercilerinin eril örgütlenmesi, karar vericilerin önyargıları, yasanın yabancılaştırıcı ve dışlayıcı üslubu ve kolluk kuvvetleri dâhil tüm kurumsal araçların yapısal duyarsızlıklarıyla da katmanlı biçimde karşı karşıya kaldıkları görülmektedir. Adalete erişim, yalnızca dava açma ehliyetinden ibaret değildir; hukuki sürecin her aşamasında dezavantajlı grupların beyanlarının ne ölçüde güvenilir kabul edildiğiyle de doğrudan ilişkilidir.

Adalete erişim konusunda, Ioanna Kuçuradi'nin (1993) etik ve insan hakları felsefesine dair analizlerinde vurguladığı üzere yasaların mekanik bir körlükle

uygulanması bizatihi adaleti tesis etmemektedir. Kuçuradi (1993), adalet kavramının soyut kurgulardan ziyade insan haklarının somut durumlardaki ihlallerine ve eşitsiz yaşam koşullarına bakılarak değerlendirilmesi gerektiğini savunur. Hukukun kâğıt üzerindeki mutlak eşitlik iddiası, kadınların tarihsel dezavantajlarını ve toplumsal konumlarını görmezden geldiğinde, adaletsizliğin yasal kılıfa bürünmüş kendisine dönüşmektedir. Adaleti sağlamak, ezbere ilke uygulamaktan ziyade, mevcut eşitsizliği dönüştürebilecek ve "insan olma onurunu" koruyacak felsefi bir yorum pratiği gerektirmektedir.

Hukukun görünmez kıldığı ve yasal bir dogmatik norm statüsüne taşıdığı yapısal dışlama biçimleri ile kavramsal körlükler, bilginin üretimi, aktarımı, tescil edilmesi ve onaylanması süreçlerinde bireylerin yalnızca kimlik özellikleri nedeniyle sistematik olarak maruz bırakıldıkları haksızlıkları inceleyen bilgisel adaletsizlik kuramıyla (Fricker, 2007) uyumlu biçimde açıklanmaktadır. Miranda Fricker (2007) tarafından yazına kazandırılan bu kuram, adaletsizliğin yalnızca maddi kaynakların paylaşımında ya da fiziksel özgürlüklerin kısıtlanmasında değil; doğrudan bilginin otoritesinde, kimin "bilen özne" olarak kabul edileceğinde ve kimin beyanlarına itibar edileceğinde ortaya çıktığını göstermektedir. Fikri mülkiyet ve özellikle patent hukuku pratiğinde kadınların, tarihsel süreç boyunca bu bilgisel adaletsizliğin hem "tanıksal adaletsizlik" hem de "yorumsal adaletsizlik" yönlerine ağır ve kurumsallaşmış biçimlerde maruz bırakıldığı ifade edilmektedir. Kadınların mutfaklarda, bitkisel şifa uygulamalarında, dokuma atölyelerinde, tarlalarda veya ev içi yeniden üretim alanlarında uzun yıllara yayılan deneme-yanılma deneyimleriyle geliştirdikleri yenilikçi uygulamaların, patent ofislerindeki incelemeci uzmanlar ya da eril bilim çevreleri tarafından ciddiyetle ele alınmadığı, güvenilir bir bilgi kaynağı olarak onaylanmadığı anlaşılmaktadır. Bu üretimlerin dünyayı dönüştüren, teknik bir problemi çözen bilimsel bir yenilik

statüsünde değerlendirilmediği açıktır. Tersine bu üretimler sıradan, içgüdüsel, doğanın doğal bir uzantısı, amatör uğraşlar veya "ev kadını uygulamaları" şeklinde kodlanarak yasal düzlemde mülkiyet korumasından ayrılmakta ve bütünüyle değersizleştirilmektedir. Hatta kadınların geleneksel bilgisi, yasa önünde ancak başka bir eril firmanın patent başvurusunu hükümsüz kılmak amacıyla "tekniğin bilinen durumu" (*prior art*) olarak sunulduğunda hukuki bir varlık kazanmakta, kendi başına bağımsız bir mülkiyet konusu olarak görülmemektedir.

Öte yandan fikri mülkiyet hukukunun bütünüyle eril ussallık üzerinden kurgulanmış ve hudutları oldukça keskin bir biçimde çizilmiş bir kavramsal sözlüğe, dışlayıcı bir hukuki terminolojiye malik olduğu bildirilmektedir (Bartow, 2018). Bir bilginin, tecrübenin yahut tasarımın soyut bir fikir olmaktan çıkıp tapuya bağlanmış inhisari bir mülkiyet nesnesi mahiyetini kazanabilmesi maksadıyla yasa koyucu tarafından, "mutlak yenilik", "buluş basamağı", "hususiyet", "sabitlenme" ve "bireysel deha" gibi oldukça katı, dar kapsamlı ve bireyci mefhumların ihdas edildiği görülmektedir.

Feminist yasal literatürde Debora Halbert (2006) tarafından fikri mülkiyetin yapısökümü katmanlı bir şekilde gerçekleştirilirken de benzer bir ontolojik ayrıma dikkat çekilmektedir. Söz konusu çalışmada, fikri mülkiyet rejimlerinin kadını ve erkeği yasa nezdinde nasıl konumlandırdığı deşifre edilmektedir. Eril felsefe ve hukuk sistematiği, kadını bilgi inşası sürecinde bağımsız, akılcı ve hak sahibi bir yaratıcı fail sıfatıyla tanımaktan mütemadiyen imtina etmektedir. Buna karşın aynı sistem, kadını edebi eserlerde incelenecek, biyografik veya kurgusal bağlamda tasvir edilecek, tasarımlarda estetik bir süs olarak kullanılacak, üzerinde hak iddia edilecek ve nihayetinde ticari bir mülkiyet nesnesi kılınacak pasif bir "metin" statüsüne

indirgemektedir. Yazarın kalemi erkeğe, üzerine yazılan boş kâğıt ise kadına tahsis edilmektedir.

Mülksüzleştirme pratiğinin ontolojik temellerini daha iyi kavrayabilmek adına Judith Butler ve Athena Athanasiou'nun (2013) ***Mülksüzleşme: Politikada Performatif*** eseri etrafında yürüttükleri teorik tartışmalara müracaat etmek aydınlatıcı olacaktır. Butler ve Athanasiou (2013), siyasal ve hukuki öznenin verili bir doğadan ziyade, tekrarlanan toplumsal edimlerle ve normlarla kurulan bir "performans" olduğunu savunur. Mülksüzleşme, salt bir topraktan veya eşyadan mahrum bırakılma hali değildir. Bireyin kendi bedeni, iradesi ve üretimi üzerindeki tasarruf yetkisinin normatif iktidar tarafından gasp edilmesidir. Fikri mülkiyet rejimleri de yasa metinleri ve tescil prosedürleri aracılığıyla erkeği akılcı ve mülk sahibi fail, kadını ise ontolojik kapasitesinden koparılmış ve bedensel üretimine yabancılaştırılmış bir nesne olarak sürekli yeniden üretmektedir. Söz konusu hukuki performans, kadının yaratıcılığını yapısal olarak dışlayarak onu sermayenin sömürüye açık, bedelsiz bir uzantısına çevirmektedir.

Fikri mülkiyetin eril tahakküm üreten bu yapısının dilsel, psikanalitik ve varoluşsal kökenleri itibarıyla derinlemesine deşifre edilebilmesi zımnında, akılcı söylemin, yazılı aklın ve bizzat yasanın mantıksal örgüsünün doğrudan erkeklik sembolü etrafında şekillendiğini kanıtlayan *fallogosantrizm* (eril egemen dil) eleştirisine (Irigaray, 1974) müracaat edilmesinin, bu tezin metodolojik ve ontolojik bir zarureti olduğu düşünülmektedir.

Luce Irigaray'ın (1974) psikanalitik ve yapısalcı felsefi düzende işaret ettiği üzere erkeğin yegâne meşru fail addedildiği belirtilmektedir. Buna göre analitik akıl, değişmez ve sarsılmaz mantık, kamusal alan, medeniyet, formel üretim ve kural

koyuculuk bütünüyle erkeğe atfedilmektedir. Hukuk metinlerinin dili, yasanın buyurgan tonu ve özellikle patent tarifnamelerindeki katı şekil şartları (istemler/*claims* kurgusu), bahse konu *fallogosantrik* (eril egemen dil) aklın tecessümüdür. Bu felsefi zemin patent ve telif hukukuna doğrudan tatbik edildiğinde, mülkiyeti hak eden "makul yaratıcı" figürünün tam manasıyla bu aktif, sınırları belirli, bütüncül ve akılcı eril özneyi temel aldığı açıkça müşahede edilmektedir. Fikirlerin dalgalanmalardan, duygulardan, ortaklaşa üretim süreçlerinden ve toplumsal bağlamdan yalıtılarak saf bir mantık silsilesine indirgenmesi, yasanın eril zihne duyduğu bu sarsılmaz inancın en büyük kanıtıdır.

Ataerkil düzende kadının mülkiyetin maliki olamayacağı, aksine bizzat erkekler arası ticari akitlerin, evlilik sözleşmelerinin ve sermaye transferlerinin bir mübadele nesnesi olduğu gerçeğini öne süren "piyasadaki kadınlar" kavramsallaştırmasıyla (Irigaray, 1977) ekonomi politik bir zeminde tahlil edilmektedir. Kapitalizmin küreselleşen ileri merhalelerinde kadınların fiziksel olarak takas edilmekten ve mal statüsünde görülmekten formel düzeyde muaf tutulmuş gibi görünmelerine rağmen ürettikleri estetik, kültürel ve biyolojik bilginin halen sermayenin el değiştiren mübadele nesnesi olma vasfını koruduğu, uygulamanın salt biçim değiştirdiği iddia edilmektedir. Küresel ilaç endüstrisindeki tröstlerin, biyoteknoloji laboratuvarlarının veya tarım sektöründeki tekelci teşebbüslerin, kadınların nesillerdir ürettiği kültürel bilgi havuzlarına nüfuz ettiklerinde, bahse konu bilgiyi kasten sahipsiz, anonim ve herkesin intifasına açık bir "kamu malı" ilan ettikleri görülmektedir. Eril sermayenin, kamu malı kisvesi altında yasal boşluklardan faydalanarak gasp ettiği paha biçilemez bilgiyi temellük ettiği, modern laboratuvarlarında işlediği, cüzi genetik modifikasyonlar yahut kimyasal ayrıştırmalar tatbik ettiği ve nihayetinde yasanın aradığı "yenilik" ve "sanayiye uygulanabilirlik" şartını kâğıt üzerinde bir vesileyle sağlayarak kendi patenti

marifetiyle üzerine inhisari bir yasal tekel duvarı inşa ettiği ifade edilmektedir.

Fikri mülkiyet hukuku metinlerinin alt metninde barınan bu ayrımcı kodların, salt modern kapitalizmle, sanayi devrimiyle yahut aydınlanma felsefesiyle sınırlı kalmayan, binlerce yıllık bir teolojik soy kütüğüne de malik olduğu hususunun altı özellikle çizilmelidir. Zihnin madde ve doğa üzerindeki sarsılmaz tahakkümünün, aklın bedenden üstün tutulmasının, tek tanrılı dinlerin tarihsel inşasıyla ve yaratılış mitleriyle (Berktay, 1996) doğrudan ve organik olarak ilintili olduğu bildirilmektedir. Ataerkil toplumlarda mülkiyetin babadan oğula kesintisiz intikaliyle eşzamanlı olarak yaratıcılık mefhumunun, kadının rahminden, bedensel süreçlerinden ve doğanın döngüselliğinden tecrit edilerek, görünmez, bedensiz, soyut bir eril zihne -Tanrısal akla öykünen bir yasa yapıcı akla- tevdi edildiği aktarılmaktadır. Kadının ontolojik üreme sürecinde dahi yalnızca erkeğin soyunu idame ettiren, ona form veren ve onu besleyen pasif bir tarla konumuna tenzil edildiği belirtilmektedir. Buna karşın erkeğin eylemi başlatan, genetik bilgiyi aktaran, aktif ve asli tohum vasfıyla kutsandığı ileri sürülmektedir. Nitekim erkeğin doğaya (toprağa/kadına) kattığı akli ve fiziksel müdahalenin mülkiyet doğurduğu varsayımının yasalara zerk edildiği düşünülmektedir.

Çalışmanın ilerleyen kısımlarında Carol Delaney'nin (2001) *Tohum ve Toprak* metaforu bağlamında ayrıntılı biçimde tartışılacağı üzere ataerkil felsefi gelenek erkeği eylemi başlatan aktif bir yaratıcı, kadını ise biçimlendirilmeyi bekleyen pasif bir hammadde olarak konumlandırmıştır. Günümüz uluslararası fikri mülkiyet rejimlerinin mimarisi de söz konusu asimetrik kurgudan bağımsız değildir. Yasa koyucu, kadınların kuşaktan kuşağa aktardığı bedensel, şifahi ve geleneksel bilgiyi salt işlenmeyi bekleyen bir "doğa" olarak kodlarken bu ham veriyi laboratuvarda yahut sanayide işleyen eril aklı, mülkiyeti ve tekeli hak eden yegâne "tohum" sıfatıyla ödüllendirmektedir.

Bu noktada "çitleme" kavramının özellikle tercih edilmesi tesadüfi değildir. İngilizce *enclosure* terimi, yalnızca toprağın fiziki olarak çevrilmesini değil, müşterek kullanım alanlarının hukuki, ekonomik ve siyasal araçlarla özel mülkiyet rejimi içine kapatılmasını ifade etmektedir. Bu nedenle kavramın "çitleme" olarak karşılanması, hem tarihsel olarak İngiltere'de ortak meraların ve köylülerin geçim alanlarının çitlerle ayrılarak feodal ve sonrasında kapitalist mülkiyet birikimine tahsis edilmesini hem de mecazi düzeyde bilginin, bedenin ve yeniden üretim emeğinin yasal sınırlarla kuşatılmasını görünür kılmaktadır. Feodal düzende serfin toprağa bağımlı kılınması ve emeğinin feodal bey tarafından artı değere dönüştürülmesi nasıl sınıfsal bir tahakküm ilişkisi yaratmışsa, ataerkil düzende kadının bedeni, doğurganlığı, bakım emeği ve şifaya ilişkin bilgisi de benzer biçimde eril iktidarın tasarrufuna açık bir müşterek alan olarak kurulmuştur. Böylece serf-feodal bey ilişkisi, modern kapitalist ve ataerkil düzende kadın-erkek ilişkisi olarak yeniden üretilmiş; erkek, kadının bedensel ve bilgisel emeği üzerinde hem mülkiyet hem de temsil yetkisi iddia eden yeni feodal özne konumuna yerleşmiştir. Bu tarihsel süreklilik, çitlemenin yalnızca toprağın değil, kadın bedeninin, bilgisinin ve üretkenliğinin de mülkiyet rejimi içine alınması anlamına geldiğini göstermektedir.

Teolojideki bu eril tohum ve dişil tarla dikotomisinin, günümüz telif ve patent hukukunun ontolojik omurgasını ve normatif felsefesini teşkil ettiği savunulmaktadır. Telif hukukunun, yaratıcı fikri aşkın, soyut, dünyayı değiştiren ve mutlak surette muhafaza edilmesi gereken "eril bir tohum" addettiği görülmektedir. Buna karşın aynı hukuk sisteminin, söz konusu fikrin cisimleştiği somut ortamı, teatral sahneyi yahut eseri bedeniyle icra eden şahsı (örneğin icracı sanatçıyı, balerini veya müzikal performans sanatçısını) pasif, bağımlı, geçici ve tali bir tarla konumunda tasavvur ettiği belirtilmektedir. İlgili ontolojik mülksüzleştirme pratiğinin ekonomi politik tarihçesinin,

kapitalizmin neşet ettiği dönemde kadınların bedeninin, üreme kapasitesinin ve bilgilerinin şiddetle tasfiye edilerek çitlenmesi süreçlerinde yattığı ifade edilmektedir.

Oysa bu versiyonun, psikanalizde klasik, sınırları kapalı ve otonom özne telakkisini reddederek her daim oluşum halinde bulunan, çevresiyle, diliyle ve ötekilerle etkileşimde olan "sürecin içindeki özne" mefhumunu (Kristeva, 1974) öne süren yapısalcı ve post-yapısalcı teorilerle taban tabana zıtlaştığı bildirilmektedir. Kadınların tarihsel üretimleri hüviyetindeki ninniler, şifahi masallar, türküler, el sanatları ile kilim ve dokuma motifleri akışkan kültürel formlar olarak değerlendirilmektedir. İlgili formların sabitlenmeyen, tek bir yazarın yazılı bir metnine hapsolmayan, kolektif bir ruhla mütemadiyen yeniden üretilen, icra edildikçe değişkenlik gösteren ve bütünüyle semiyotik izler barındıran bir nitelik taşıdığı ifade edilmektedir. Ne var ki telif hukukunun tam manasıyla Lacancı (1966) bir "sembolik düzen" niteliğinde işlediği gözlemlenmektedir. Düzen akışkanlığı, çok sesliliği ve anonimliği kati surette reddetmektedir. Sistem bunun yerine sınırları çizilmiş, kâğıda, notaya yahut dijital ortama dökülerek formel olarak sabitlenmiş ve mülkiyet sınırları tayin edilebilir akılcı bir hususiyete malik metinleri mükafatlandırmaktadır. Sistemin bedensel, performatif, dişil ve kolektif olanı tali, anonim ve ikincil bir mevkiye hapsettiği ifade edilmektedir. Buna karşın aynı sistemin, soyut ve ussal aklı temsil eden tekil eril yazarı mutlak bir edebi mülkiyet ve sermaye birikimi ile taçlandırdığı iddia edilmektedir.

1.2.Araştırmanın Amacı ve Önemi: Fikri Mülkiyet Literatüründeki Disiplinler Arası Boşluğun Doldurulması

Eleştirel okumanın asli ve yegâne gayesi, salt normatif metinleri şerh etmek veya yasa maddelerini tekrarlamak değildir. Aksine fikri mülkiyet hukukunun evrensel ve

tarafsız olduğuna dair dogmatik kabulü ontolojik köklerinden itibaren sorunsallaştırmak hedeflenmektedir. Bu doğrultuda, hukuki metinlerin özel mülkiyet öznelerini (yazar, mucit, tasarımcı) ihdas ederken belirli bir sınıfa mensup elit eril deneyimi ne şekilde evrensel bir insanlık normu konumuna taşıdığı teorik biçimde ortaya konulacaktır. Ayrıca bu yasal mimarinin, dünya nüfusunun yarısını hedef alan kurumsal, sessiz ve meşrulaştırılmış bir mülksüzleştirme mekanizmasını nasıl işlettiği tahlil edilmeye çalışılacaktır. Araştırmanın akademik literatürdeki önemi ve özgünlüğü ise Türkiye'deki hukuk fakültelerinde ve idari akademilerde fikri mülkiyet disiplininin genellikle yalnızca ticaret hukuku, haksız rekabet kuralları ve şirket birleşmeleri ile dar bir neoliberal ekonomik çerçeveye hapsedilerek cansız bir pazar payı aracı olarak görülmesinden kaynaklanmaktadır.

Nitekim Türkiye bağlamında, fikri mülkiyet uyuşmazlıklarını doğrudan toplumsal cinsiyet eşitsizliği, kadın emeğinin mülksüzleştirilmesi veya eril hukuki özne inşası ekseninde tartışan emsal bir davaya ulaşmanın güçlüğü de bu boşluğun somut göstergelerinden biridir. Bu nedenle çalışma, Türkiye'den hazır ve doğrudan uygulanabilir bir dava örneği bulma iddiasından ziyade, mevcut yargısal ve normatif sessizliği bizzat analizin konusu hâline getirmektedir. Çalışmanın önemi, söz konusu disiplini feminist hukuk teorisi, sosyolojik analizler ve eleştirel felsefeyle organik olarak buluşturacak yeni ve disiplinler arası bir zemin inşa etmesinden gelmektedir. Fikri mülkiyet uyuşmazlıkları, salt ticari şirketlerin marka iltibas meselelerinden veya tazminat hesaplamalarına dayalı teknik ihlal davalarından ibaret değildir. Esasında bu uyuşmazlıkların, toplumda kimin sözünün ve sesinin meşru duyulacağına, kimin fiziksel ve zihinsel emeğinin kıymetli bir "sermaye", kiminkinin ise ücretsiz, bedelsiz ve sömürüye açık görünmez bir "ham madde" addedileceğine nihai olarak hükmeden ontolojik ve politik çatışma alanları olduğu gerçeği tahlil edilecektir.

Bu disiplinler arası köprü kurulurken, bu tez, Metka Potočnik'in (2025) literatüre kazandırdığı ***Feminist Fikri Mülkiyet Çalışmaları*** analitik çerçevesini benimseyerek hukuk dogmatiğinin performatif tarafsızlığını deşifre etmeyi ve kadınların hak kayıplarını bu özgün metodolojik süzgeçten geçirmeyi amaçlamaktadır. Madhavi Sunder (2012), fikri mülkiyetin salt ekonomik bir pazar enstrümanı olarak görülmesini eleştirerek bu hakların doğrudan kadınların kültürel özgürlüğü, toplumsal cinsiyet adaleti ve Küresel Güney'deki insani kalkınma kapasitesiyle ilintili olduğunu savunmaktadır. Sunder'e göre, fikri mülkiyet adaleti sağlanmadan küresel bir toplumsal cinsiyet eşitliğinden bahsetmek imkansızdır.

Öte yandan bu tezin amacı, yalnızca etik bir bilgisel adaletsizliği ifşa etmekle sınırlı değildir. Aynı zamanda araştırmanın felsefi ve ekonomik meşruiyetini tahkim eden faydacı bir argüman da mevcuttur. Bu argümana göre kadınların inovasyon süreçlerinden ve mülkiyet tekelinden dışlanması bir refah kaybı yaratmaktadır. Söz konusu dışlanma, pazarın toplam verimliliğini düşürmekte, insanlığın üretebileceği toplam faydayı ve teknolojik refahı baltalamaktadır. Fikri mülkiyetin eril tekelden arındırılması, salt bir kadın hakları meselesi değildir. Aksine bu durum, bütüncül bir toplumsal refah ve inovasyon verimliliği mecburiyetidir.

1.3. Araştırma Soruları: Özne, Nesne ve Mülksüzleştirme

Bu kavramsal çerçeve ve metodolojik tercihler minvalinde, siyahi feminist düşünür bell hooks'un (2000) teorisinde atıf yapılan ve tek tip, ayrıcalıklı bir kadınlık durumunu reddeden kesişimsellik ilkesi gereğince ayrıca Laetitia Pettinotti (2023) ile Harsha Singh'in (2023) Hindistan ve Afrika gibi post-kolonyal coğrafyalar odaklı çalışmalarından da ilham ve istifade edilmek suretiyle araştırma dâhilinde aşağıda sıralanan temel sorulara yanıt aranması hedeflenmektedir:

- İnsan Hakları Evrensel Beyannamesi'nin 27. maddesinde büyük bir iddiayla yer alan "fikri mülkiyet hakkı" söylemi ile uygulamadaki pozitif hukukun yarattığı çelişkili durum, hususi olarak kadınların adalete ve ekonomik mülkiyet haklarına erişimine ne tür aşılmaz, yapısal engeller oluşturmaktadır?

- Telif hukukunda soyut fikir (akıl/eril/asli eser sahibi) ile fikrin can bulduğu bedensel icra (beden/dişil/bağlantılı hak sahibi) arasında kurulan derin ontolojik hiyerarşi kadınların kültürel üretimdeki sahne, performans ve yaratım emeklerinin bütünüyle bağımlı, geçici ve tali bir hak sahipliğine hapsedilerek ekonomik olarak değersizleştirilmesine felsefi olarak nasıl meşru bir zemin hazırlamaktadır?

- Marka hukukunda sermayeyi muhafaza etme işlevi gören "tanınmışlık" statüsü ve sulandırma doktrini, serbest piyasadaki eril hegemonik yapının, statü kavgasının hukuki bir tezahürü olup tasarım hukukundaki estetik değerlerin araçsallaştırılması, Mary Wollstonecraft'ın (1792) eleştirileri ışığında, kadının "yazar/fail" statüsünden nesneleşmiş bir "metin/tüketim aracı" konumuna indirgenmesine nasıl sebebiyet vermektedir?

Yukarıda serdedilen argümanlar ve katmanlı sorunlar neticesinde, bu tezde sadece hukuktaki "erkek varsayılanı" kavramını ifşa etmekle ve kurumsal eşitsizliği görünür kılmakla iktifa edilmeyeceği belirtilmelidir. Aksine Birleşmiş Milletler Kadının Güçlenmesi Prensipleri (*WEPs*) sözleşmesi ile uluslararası arenada kadın fikri mülkiyet uzmanlarının kurduğu "*Mulan in IP*"[1] gibi küresel yatay dayanışma ağlarının işaret

[1] Mulan in IP, Çin merkezli olarak fikri mülkiyet alanında çalışan kadın profesyonelleri bir araya getiren gayriresmî bir mesleki dayanışma ve mentorluk ağıdır. Adını Çin mitolojisindeki kadın savaşçı Mulan'dan alan oluşum, üyeleri arasında mesleki deneyimin, kariyer fırsatlarının ve kurumsal ayrımcılığa karşı stratejilerin dikey bir otorite olmaksızın yatay ve dayanışmacı bir düzlemde paylaşılmasını

ettiği direniş güzergâhından hareket edilmektedir. Bu doğrultuda fikri haklar disiplininin toplumsal cinsiyet bağlamında köklü bir felsefi, pratik ve yasal reformasyonuna felsefi bir zemin ihzar edilmesinin amaçlandığı konusu oldukça güçlü bir biçimde vurgulanmalıdır.

1.4.Tezin Kapsamı ve Sınırlılıkları

Araştırmanın kavramsal ve yasal sınırlarının tayin edilmesi bağlamında, meselenin kapsam genişliği ve farklı alanlara yayılmaya müsait yapısı dikkate alınmıştır. Bu doğrultuda tartışmanın kuramsal odağı, spesifik olarak yaratıcı failin inşasında en belirleyici olan temel fikri mülkiyet rejimleriyle sınırlandırılacaktır. Bu bağlamda araştırma metni, fikri ve sınai mülkiyet sistemini oluşturan temel hukuki rejimler etrafında şekillenecektir. İlgili kapsamda öncelikle edebi, sanatsal ve bilimsel mülkiyeti tanzim eden ve zihin-beden ayrımını keskinleştiren telif rejimleri ele alınacaktır. Bunun yanında bilimsel faili ve romantik dehayı yaratan katı patent hukuku değerlendirilecektir. Çalışmanın devamında sermayenin piyasadaki etkisini ve estetiğin kadın bedeni üzerinden metalaştırılmasını muhafaza eden marka ve tasarım hukuku incelenecektir. Son olarak kolektif ve yerel bilginin statüsünü belirleyerek biyo-korsanlığa zemin hazırlayan coğrafi işaretlerin korunması konusu tahlil edilecektir.

Çalışmanın icrası ve argümanların geliştirilmesi aşamasında birtakım yapısal, yazınsal ve metodolojik sınırlılıklarla karşılaşılabileceği, konunun az keşfedilmiş doğası gereği baştan öngörülmektedir. İlk ve en mühim sınırlılık, Türkiye'de ana akım fikri mülkiyet hukuku ile feminist felsefeyi organik olarak kesiştiren, sentezleyen ve hukukun bu oldukça niş ve kapalı spesifik dalını toplumsal cinsiyet perspektifiyle

---

amaçlamaktadır (TPL63, 2023).

yapısökümüne uğratan yerli akademik kaynakların, monografilerin veya Türkçe kaleme alınmış makalelerin bulunmamasıdır. Bu durum, tezin argümanlarını desteklemek için sıklıkla Anglo-Sakson literatürüne, Amerikan eleştirel yasal çalışmalarına ve uluslararası öğretiye müracaat etmesini zaruri kılacaktır.

İkinci büyük kısıt ise incelenen konunun kaçınılmaz olarak çok disiplinli doğasıdır. Pozitif hukuk dogmatiği, sosyoloji, tarih, psikanaliz, felsefe ve küresel ekonomi politik gibi her biri ayrı birer derya olan birçok farklı sahanın tam kesişiminde yer alan bu problemin, bir yüksek lisans tezinin tahsis ettiği belirli bir sayfa ve hacim sınırı dâhilinde tüm detaylarıyla incelenmesinin önünde engeller hasıl olmaktadır.

Son ve en dikkat çekici kısıtlılık, Türk yargı sisteminde, Yargıtay Hukuk Genel Kurulu kararlarında veya Fikri ve Sınai Haklar Hukuk Mahkemelerinin gerekçeli kararlarında "toplumsal cinsiyet eşitsizliğine", "kadının mülksüzleşmesine" veya "eril dile" sarahaten atıf yapan emsal içtihatların bulunmamasıdır. Bu kurumsal sessizliğin kendisi bile hukukun nesnellik yanılsamasının bir kanıtıdır.

Nitekim Douglas G. Altman ve J. Martin Bland tarafından *British Medical Journal*'da yayımlanan "Absence of Evidence is Not Evidence of Absence" başlıklı makalede de vurgulandığı üzere, belirli bir olguya ilişkin açık kanıt veya kayıt bulunmaması, o olgunun mevcut olmadığı anlamına gelmemektedir (Altman ve Bland, 1995).

Bu yöntemsel uyarı, eldeki çalışma bakımından doğrudan önemlidir; çünkü Türkiye'de fikri mülkiyet uyuşmazlıklarının toplumsal cinsiyet eşitsizliği, kadın emeğinin mülksüzleştirilmesi veya eril hukuki özne inşası ekseninde yargısal kayıtlara

yansımaması, bu eşitsizliklerin yokluğunu değil, hukuki söylemin bu deneyimleri adlandıracak ve kayda geçirecek kavramsal araçlardan yoksun bırakıldığını göstermektedir. Bu anlamda "verinin olmaması da veridir"; çünkü dava verisinin yokluğu, araştırmayı zayıflatan bir boşluk olmaktan ziyade, hukukun cinsiyet körü kayıt rejimini, kurumsal suskunluğunu ve feminist analize duyulan ihtiyacı görünür kılan başlı başına bir araştırma materyali olarak ele alınmalıdır. Söz konusu durumun, araştırmanın istatistiksel bir saha anketinden ziyade ağırlıklı olarak kuramsal hukuk metni analizine istinat ettirilmesini zaruri kıldığı bildirilmektedir. Bu doğrultuda kanunların lafzının ve yargı kararlarının satır aralarının, sessiz bırakılan özneleri konuşturarak çözümlenmesi öngörülmektedir.

Bu araştırma kapsamında fikri mülkiyet hukuku yekpare bir yapı olarak ele alınmayacaktır. Bunun yerine, her bir alt disiplinin kadın emeğini, bedenini ve mevcudiyetini hangi farklı felsefi varsayımlar, hukuki argümanlar ve kurumsal mekanizmalar vasıtasıyla dışladığı incelenecektir. Her bir rejimin kendine has bir dışlama mantığı mevcuttur. Bu doğrultuda metin boyunca sırasıyla aşağıda belirtilen alt dalların felsefi temellerinin, pozitif hukuk kurallarının ve sosyo-hukuki neticelerinin eleştiriye tabi tutulması öngörülmektedir.

1.4.1. Fikri Mülkiyet Alt Rejimlerinin Toplumsal Cinsiyet Perspektifiyle Birlikte Değerlendirilmesi

Daha önce tanımlandığı üzere patent sistemi, "romantik tekil deha" kurgusunu merkeze alan bir yaratıcı özne anlayışı üzerine inşa edilmektedir (Woodmansee, 1984). Bu nedenle buluş, çoğu zaman tarihsel birikimden, kolektif emekten ve ev içi bakım yükümlülüklerinden soyutlanmış eril aklın ürünüymüş gibi takdim edilmektedir. Saniye

Dedeoğlu (2012) tarafından literatüre kazandırılan ve kavramsallaştırılan şekliyle neo-liberal ekonomik düzenin devleti sosyal hizmetlerden çekerek ücretsiz bakım emeğini, çocuk ve yaşlı bakımını tamamen kadının omuzlarına isnat etmesi neticesinde, kadının derin ve yapısal bir "zaman yoksulluğuna" mahkûm edildiği ileri sürülmektedir. Zaman yoksulluğuna maruz kalan kadınlar, aynı anda hem hane içi pratikleri idame ettirip hem de profesyonel yaşamda tutunmaya çalışırken melek yatırımcılardan veya risk sermayesinden finansal destek bulma noktasında sistematik olarak dışlanmaktadır. Bu dezavantajlı konumdaki kadınlar nezdinde, patent ofislerinin talep ettiği oldukça katı, yüksek maliyetli (başvuru harçları, yıllık sicil yenileme ücretleri, rüçhan bedelleri, tercüme ve vekil masrafları) ve yıllarca süren bürokratik tescil süreçlerinin aşılması güç, adeta imkânsız bir yasal bariyer teşkil ettiği değerlendirilmektedir.

İlaveten patent incelemecilerinin ofislere sunulan başvuruları değerlendirirken "Tekniğin Bilinen Durumundaki Uzman Kişi" standardını tatbik ettikleri esnada, başvuru sahibinin kadın isimlerinden müteşekkil olması durumunda gösterdikleri bilinçdışı veya örtülü önyargıların, kadın mucitlerin patent ret oranlarını erkeklere göre ***%21*** oranında daha yüksek kıldığı saptanmıştır (Marcowitz-Bitton vd., 2020). Bu dışlayıcı kurumsal tavrın ve sübjektif değerlendirmelerin, kadınların *STEM* (Bilim, Teknoloji, Mühendislik, Matematik) sektöründen umutsuzluğa kapılarak çekilmesine ve literatürde sıklıkla atıf yapılan "sızdıran boru hattı" fenomenine sebebiyet verdiği ifade edilmektedir. İnovasyon ekosistemindeki "kadınsızlaştırma" pratiklerini inceleyen Jordana Goodman (2023), patent başvurularında ve vekalet süreçlerinde kadınların entelektüel katkılarının eril yönetici ortaklar ve kurumlar tarafından nasıl sistematik bir isimsizleştirme/yanlış atıf (*misattribution*) sürecine maruz bırakıldığını ortaya koymaktadır.

Patent hukukunda ortaya çıkan bu eril ussallık ve tescil bariyerleri, fikir ve sanat eserleri hukuku bakımından da benzer biçimde zihin/beden, yazar/icracı ve asli/tali hak sahibi ayrımları üzerinden yeniden üretilmektedir.

Hukuk sistematiğinde 5846 sayılı Fikir ve Sanat Eserleri Kanunu (FSEK) ile tanzim edilen eser sahipliği müessesesinin, felsefi kökenleri itibarıyla aydınlanma felsefesindeki zihin/beden (akıl/duygu veya kamusal/özel) dikotomisinden beslendiği ileri sürülmektedir. Klasik Kantçı ve Hegelci yaklaşımlar uyarınca, kamusal alana hitap eden, matbuata dökülen ve entelektüel bir mesaj kaygısı güden erkeğin akılcı söylemi, yasada asli "eser" statüsünde en üst düzeyde muhafaza edilirken kadının ev içinde, nakışta, oya işlemesinde yahut anonim dokumada hasıl ettiği görsel ve estetik değerlerin "hususiyet" şartını taşımadığı gerekçesiyle mülkiyet rejiminin bütünüyle dışında bırakıldığı ve folklorik bir unsur addedilerek kamulaştırıldığı gözlemlenmektedir. Telif hukukunun kurucu öznesi olan "romantik deha" kurgu yapısını söküme uğratan Carys Craig (2007), feminist ilişkisel benlik kuramından mülhem bir ilişkisel yazarlık modeli önermektedir. Craig'e göre yaratım süreci, yalıtılmış bir eril zihnin ürünü değildir. Aksine bu süreç toplumsal, diyalojik ve ilişkisel bir eylemdir. Dolayısıyla telif yasasının katı "sabitlenme" ve "hususiyet" kriterleri, bu dişil ve ilişkisel üretimi cezalandırmaktadır.

Fikri mülkiyet hukukunda kadınların mülksüzleştirilmesi olgusunun yalnızca eserlerin üretim ve tescil safhasında değil aynı zamanda toplum tarafından "kullanım" aşamasında da vuku bulduğu bildirilmektedir. Ann Bartow'un (2006) feminist telif hukuku analizlerinde de önemle vurguladığı üzere, mevzuatta ifade özgürlüğünü, eleştiri hakkını ve bilginin yayılmasını temin etmek gayesiyle ihdas edilen "adil kullanım" yahut FSEK'teki "serbestiler" istisnalarının, telif hakkını elinde bulunduran

medya ve yayın şirketlerinin ticari menfaatlerini azami ölçüde korumak amacıyla eril yargıçlar tarafından muhafazakâr ve daraltıcı bir yoruma tabi tutulduğu iddia edilmektedir. Üstelik bir başka sosyolojik olgu olarak, endüstriler ve üretim alanları kadınlaştıkça alanın toplum nezdindeki inovasyon statüsü, ticari itibarı ve yasa koyucu tarafından sağlanan hukuki koruması sistematik olarak azalmaktadır. Bu durumu istatistiklerle kanıtlayan "Kız Mikrobu Etkisi" (*Girl Germs Effect*) (Bartow, 2016) mefhumu, telif hukukunun iddia ettiği "eser sahibinin mutlak korunması" ilkesinin kurumsal çelişkilerini ve cinsiyetçi altyapısını şeffaflaştırmaktadır. Mimari bir çizim (eril) mutlak eser sayılırken, karmaşık bir kazak kalıbının (dişil) faydacı bulunarak reddedilmesi bu durumun açık örneğidir.

Fikri mülkiyet hukukunda kadının eser sahibi statüsünden dışlanmasını incelerken feminist felsefe tarihinin çarpıcı mülksüzleştirme vakalarından birine bakmak sorunun ne denli yapısal olduğunu göstermektedir. 1851 yılında Harriet Taylor Mill tarafından kaleme alınan ***Kadınların Özgürleşmesi*** başlıklı makale ve ardından John Stuart Mill imzasıyla yayımlanan ünlü ***Kadınların Köleleşmesi*** eseri, evli kadınların mülkiyet edinememesini sağlayan örtülü yasal himaye (*coverture*) doktrinine karşı dönemin merkez siyasetinden yöneltilen sert faydacı saldırılardır (Jacobs, 2002). Ne var ki Mill'in hukuk sisteminde yıkmaya çalıştığı kadının kocasının yasal varlığı içinde yok olması gerçeği, bizzat bu kitabın kendi üretim sürecinde entelektüel bir "*coverture*" olarak yaşanmıştır. Harriet Taylor Mill ve kızı Helen'in ürettiği radikal fikirler, ancak dönemin saygın bir erkek figürünün, bir parlamento üyesinin imzası (bir nevi mülkiyeti) altına girdiğinde kamusal bir meşruiyet kazanabilmiştir. Eser, eleştirdiği ataerkil sistemin kurallarına bizzat yayınlanma aşamasında boyun eğmek zorunda kalmıştır.

Söz konusu durum, Mill ailesinin savunduğu faydacılık felsefesinin ironik ama soğukkanlı bir siyasi stratejisidir. 19. yüzyıl Victoria İngiltere'sinde iki kadın tarafından kaleme alınmış radikal bir hak talebinin marjinalize edilip kolayca yok sayılacağı açıktır. Ancak metnin saygın bir liberal erkek filozofun adıyla çıkması, ataerkil parlamentonun bu fikirleri mecburen tartışmasını sağlamıştır. Kadınların ussal bireyler olarak kendi adlarına siyaset yapabilmesini savunan bir felsefi metnin, yazar kadrosundaki kadınları görünmez kılıp onları ezen sınıfın bir mensubunu vitrine sözcü olarak koyması, dönemin ataerkil duvarlarının kalınlığını göstermektedir. Sistem, kadınların kendi sesini bulmasını savunan bir erkeği bile pratik gerçeklikte karısının ve kızının yerine konuşan ve eserin mülkiyetini elinde tutan bir fail konumuna itmiştir. Bu vaka, fikri mülkiyet dogmatiğinde kadının kendi ürettiği entelektüel eserin mülkiyetini bir erkeğe devretmeden kamusal alanda var olamayışının göstergesidir.

Telif hukukunda eser sahipliği, icra ve adil kullanım bakımından görülen bu dışlama biçimleri, marka ve tasarım hukukunda bu kez tüketici algısı, tanınmışlık, estetik değer ve kadın bedeninin metalaştırılması üzerinden farklı bir düzlemde devam etmektedir.

Fikri haklar şemsiyesi altında marka ve tasarım hukuku, diğer disiplinlerden farklı olarak salt teknik bir fikri veya edebi metni mülkiyet konusu yapmamaktadır. Aksine bu disiplinlerin doğrudan bedeni, görsel estetiği, algıyı ve tüketim kültürünün ürettiği sembolik sermayeyi mülkiyet statüsüne kavuşturduğu ifade edilmektedir. Rosemary Coombe (1998), fikri mülkiyet haklarının gündelik yaşamdaki semiyotik hegemonyasını incelemektedir. Bu doğrultuda yazar, toplumsal cinsiyet kimliklerinin ve alt kültürel direnişlerin söz konusu yasaların çizdiği mülkiyet sınırları tarafından nasıl kontrol edildiğini ve metalaştırıldığını kuramsallaştırmaktadır. Marka hukukunda, piyasadaki markalar arası olası bir iltibas (karıştırılma ihtimali- *likelihood of confusion*)

değerlendirilirken yargının ve idari mercilerin esas aldığı temel hukuki kurgunun, dikkati ve bilgisi normal düzeyde olduğu varsayılan "makul/ortalama tüketici" figürü olduğu bilinmektedir. Margo Schlanger'in (2001) Amerikan haksız fiil hukukundaki "makul kişi" standardına yönelik getirdiği haklı eleştirilerinde belirttiği üzere, mahkemelerin zihnindeki söz konusu "makul" algının, karar vericilerin sosyolojisi gereği bütünüyle akılcı erkek varsayılanına istinat ettiği saptanmıştır. Kadın tüketicilerin piyasadaki ürünleri birbirinden ayırt etme algısı, dikkati ve marka bağlılığı süreçleri bu eril makuliyet testine dâhil edilmemektedir. Bu sebeple yargılama süreçlerinde adil ve sosyolojik gerçekliğe uygun bir değerlendirme yapabilmek adına mutlak surette yasal bir "makul kadın" standardının da hukuki içtihatlara dâhil edilmesinin elzem olduğu savunulmaktadır.

Marka hukuku zemininde ulusötesi sermayenin kudretli zırhının ise popüler kültürde yerleşik olan ve herhangi bir hukuki geçerliliği bulunmayan sosyolojik "şöhret" kavramından hassasiyetle tefrik edilmesi gereken ve 6769 sayılı Sınai Mülkiyet Kanunu (SMK) başta olmak üzere yasanın katı surette sınırlarını, ispat şartlarını tayin ettiği "tanınmış marka" statüsü olduğu belirtilmelidir. Serpil Sancar'ın (2012) İmkânsız İktidar isimli çalışmasında işaret edildiği şekilde, piyasadaki amansız rekabetin ve hegemonik erkekliğin hukuki tecessümü niteliğindeki "tanınmışlık" müessesesi, markanın asıl tescilli olduğu sınıfların dışına taşarak en ufak bir sulandırmaya, imaj zedelenmesine veya itibar kaybına karşı agresif bir biçimde korunmasını meşrulaştırmaktadır. Esasında ruhsuz ve cansız olan sermaye sembollerine, adeta Viktorya dönemi ahlakıyla şekillendirilmiş kutsal bir kadınlık, saflık ve lekelenmemesi gereken bir iffet atfedilmesi, doktrinde "erişilmez kaide" teorisi (*unattainable pedestal*) (Farley, 2000) ile kavramsallaştırılmış olup bu durum, marka korumasının ardında yatan eril muhafazakâr refleksleri ve sermayenin namusu anlayışını derinlemesine

açıklamaktadır. Bahse konu koruma kalkanının Türk yargı kararlarındaki yansıması, tezin ilerleyen bölümlerinde Yargıtay'ın meşhur Profilo/İbofilo emsal kararları ışığında tartışılacaktır.

Birinci dalga feminist düşünürlerden Mary Wollstonecraft'ın (1792) da ikaz ettiği minvalde, kadınların yüzyıllar süren toplumsal kabuller neticesinde akıl sahibi, siyasal varlıklar olmaktan çıkarılıp salt bir "estetik nesne", bir süs unsuruna indirgenmesi hususunun, modern endüstriyel tasarım yasalarıyla kurumsal bir mülkiyet iktisabına dönüştüğü iddia edilmektedir. Moda, tekstil, takı ve kozmetik sektörlerinde bizzat kadın bedeni üzerinden üretilen kadınların zorunlu tüketimine sunulan kadın dehasının ve dişil yaratıcılığın, telif veya tasarım tescili yoluyla büyük ölçekli kurumsal markalar tarafından sömürüldüğü, araçsallaştırıldığı ve kadının kendi estetiğine yabancılaştırıldığı değerlendirilmektedir (Halbert, 2006). Yasa, estetiği tescillerken bu estetiğin asıl üreticilerini değil sermayeyi malik kılmaktadır.

Marka ve tasarım hukukunda sermaye, estetik ve tanınmışlık üzerinden kurulan bu cinsiyetlendirilmiş mülkiyet yapısı, coğrafi işaretler ve geleneksel bilgi alanında kolektif hafızanın, yerel üretimin ve çoğu kez kadın emeğine dayalı bilginin mülkiyetleştirilmesi sorunuyla birleşmektedir.

Coğrafi işaretler, 6769 sayılı Sınai Mülkiyet Kanunu'nun 34. maddesi uyarınca belirgin bir niteliği, ünü veya diğer özellikleri bakımından kökeninin bulunduğu yöre, alan, bölge yahut ülke ile özdeşleşmiş ürünü gösteren işaretlerdir. TÜRKPATENT'in kurumsal tanımında da bu koruma türü, tüketici bakımından ürünün kaynağını, karakteristik özelliklerini ve bu özelliklerle coğrafi alan arasındaki bağı gösteren ve garanti eden bir kalite işareti olarak açıklanmaktadır. Uluslararası düzlemde Dünya

Fikri Mülkiyet Örgütü de coğrafi işareti, belirli bir coğrafi menşeden kaynaklanan ve nitelikleri, itibarı yahut diğer karakteristikleri esasen bu menşe ile bağlantılı olan ürünleri ayırt eden işaret olarak tanımlamaktadır (SMK, m. 34; TÜRKPATENT, 2026; WIPO, 2025). Bu çerçevede coğrafi işaretler Türk hukukunda menşe adı ve mahreç işareti olarak tescil edilmekte; menşe adında ürünün tüm veya esas nitelikleri belirli coğrafi alana ait doğal ve beşerî unsurlardan kaynaklanırken, mahreç işaretinde ürünün belirgin niteliği, ünü veya diğer özelliklerinden en az biri ilgili coğrafi alanla özdeşleşmekte ve üretim, işleme ya da diğer işlemlerinden en az birinin bu alanda gerçekleşmesi yeterli kabul edilmektedir.

Bireyin mutlak tekelini önceleyen patent ve telif hukukunun rekabetçi eril kurgusunun aksine, coğrafi işaretler (menşe adları, mahreç işaretleri ve geleneksel ürün adları) farklı bir nitelik taşımaktadır. Belirli bir yöreye ait ürünlerin kalitesini, tadını veya dokusunu yörenin doğal ve beşeri unsurlarından alan bu işaretlerin, şahıslara değil topluluğa ait olan anonim müşterek mülkiyet rejimleri olduğu bilinmektedir. Türk Patent ve Marka Kurumu Uzmanı Merve Medine Yılmazbilen'in (2020) kapsamlı kurumsal analizinde de ampirik verilerle gösterildiği gibi tarım, gıda üretimi, kilim dokumacılığı, yöresel yemekler gibi alanlarda yerel bilginin korunması, işlenmesi ve kolektif dayanışma ağları vasıtasıyla nesilden nesle aktarımının ekseriyetle kırsal alandaki kadınlar tarafından gerçekleştirildiği tespit edilmektedir.

Ancak uluslararası arenada Batı menşeli güçlü ilaç, tohum ve gıda şirketlerinin (Küresel Kuzey), Afrika, Asya veya Anadolu (Küresel Güney) coğrafyalarındaki söz konusu geleneksel şifa ve tarım bilgilerini herhangi bir mali karşılık ödemeksizin, kaynağını belirtmeksizin haksız bir surette kendi adlarına patentlemesi veya ticari marka olarak tescillemesi eylemi, doktrinde “biyokorsanlık” olarak adlandırılmakta olup

yüzyıllardır dişil ve kamusal bir değer olan doğal varlıkların eril küresel sermaye tarafından temellük edilmesi ve yasal yollarla gasp edilmesi anlamına geldiği ileri sürülmektedir. Laura Foster (2011), "konumlu kamu malları" kavramı üzerinden, patent hukukunun dış sınırını çizen "kamu malı" alanının tarafsız bir özgürlük alanı olmadığını, aksine Küresel Güney'deki yerli kadınların ampirik ve geleneksel şifa bilgilerini mülksüzleştirerek eril ulusötesi sermayeye bedelsiz aktaran sömürgeci bir temellük mekanizması olduğunu göstermektedir. Bu sistematik hırsızlığa ve yereldeki rantın erkek egemen ticaret odalarının elinde toplanmasına karşı, Goldmann ve diğerlerinin (2024) etik analizlerinde öne sürülen "açık kaynak" felsefesi, yatay bilgi paylaşımı modelleri ve topluluk temelli yönetişim sistemlerinin, coğrafi işaretlerin yönetiminde kadınların mülksüzleştirilmesini durdurmaya ve elde edilen ekonomik getirinin adil bir değer paylaşımı çerçevesinde asıl üreticilere dönmesine yönelik uygulanabilir bir feminist metodoloji arz ettiği ifade edilmektedir.

1.5. Literatür Özeti ve Önceki Çalışmaların Eleştirel Değerlendirmesi

Fikri mülkiyet hukukunda, sermaye aktarımında ve inovasyon ekosisteminde toplumsal cinsiyetin izini sürmenin, dışlayıcı kodları deşifre etmenin, tek bir hukuk disiplininin katı biçimsel sınırlarını aşmayı ve sosyolojiden psikanalize, kurumsal yönetimden iktisada uzanan çok geniş bir kavramsal literatürü ve disiplinler arası bir vizyonla harmanlamayı gerektirdiği açıktır. Fikri mülkiyet hukuku ve toplumsal cinsiyet kesişimindeki güncel literatürün ulaştığı zirve noktayı temsil eden Lai ve Bowrey (2024) editörlüğündeki çalışma, tescil ofislerindeki kurumsal pratiklerden yapay zekanın eril inşasına kadar geniş bir yelpazede fikri hakların tarafsızlık yanılsamasını deşifre etmektedir. Fikri mülkiyet hukukunun kadınlar üzerindeki etkisi, yalnızca meclislerden çıkan mevzuat metinlerindeki teorik ve yasal eşitsizliklerden ibaret

değildir. Bahsi geçen hukuku bilfiil tatbik eden kurumların (patent ve marka ofisleri, fikri mülkiyet avukatlık büroları, mahkeme kalemleri, uluslararası teknoloji şirketleri) örgütsel yapıları ile atama ve terfi mekanizmalarının da derin bir eril tahakküm kültürü ihtiva ettiği kuvvetle savunulmaktadır. Deniz Kandiyoti'nin (1988) "ataerkil pazarlık" teorisi, kadınların anılan oldukça eşitsiz, rekabetçi ve eril fikri mülkiyet ekosistemi içerisinde fiziksel ve mesleki mevcudiyetlerini sürdürebilmek, asgari bir mesleki kazanç elde edebilmek maksadıyla ne tür stratejik müzakerelere girişmek, hangi tavizleri vermek mecburiyetinde kaldıklarını berraklıkla izah etmektedir. Sözgelimi kadın tüketiciler, toplum nezdinde saygın bir statü elde etmek, onaylanmak ve güvende hissetmek gayesiyle eril sermayenin ürettiği lüks ve tanınmış markalara yönelerek sisteme boyun eğmektedir. Buna karşın profesyonel alandaki kadın tasarımcılar, araştırmacılar ve avukatların da sisteme dâhil olabilmek ve dışlanmamak saikiyle, ürettikleri fikirlerin mülkiyet haklarından ve kurum içindeki karar alıcı liderlik pozisyonlarından feragat ettikleri değerlendirilmektedir.

Fikri mülkiyet haklarının salt ticari bir imtiyaz olmanın ötesine geçerek, 1948 tarihli İnsan Hakları Evrensel Beyannamesi'nin (İHEB) 27. maddesinin 2. fıkrası tahtında, her ferdin yarattığı bilimsel, edebi ve sanatsal eserlerden mütevellit manevi ve maddi menfaatlerinin korunması hususunun açıkça evrensel bir "insan hakkı" olarak tescil edildiği bilinmektedir (Johns, 2024). İlaveten uluslararası ticaret anlaşmaları (örneğin TRIPS Sözleşmesi), fikri mülkiyeti evrensel bir mülkiyet normu olarak sınır tanımaksızın tüm ulus devletlere dayatmaktadır. Ancak söz konusu "evrensel insan" kurgusunun arka planında yer alan çelişkilerin, kurumsal yapılar ve uluslararası teşkilatlar tarafından derlenen istatistikler incelendiğinde derhal tezahür ettiği, sistemin aslında kimi "insan" sayıp kimi dışladığı gözlemlenmektedir. Dünya Fikri Mülkiyet Örgütü (WIPO) ve Avrupa Birliği Fikri Mülkiyet Ofisi (EUIPO) verileri ışığında, fikri

mülkiyet ekosisteminin teorik tarafsızlık iddialarına mukabil, uygulamada bütünüyle "erkek varsayılanı" esasına göre işlediği hususunun ampirik olarak tartışmaya mahal bırakmayacak şekilde teyit edildiği ileri sürülmektedir.

Tablo 1: İnovasyon ve Tasarım Ekosisteminde Cinsiyet Asimetrisi

Kriter / Gösterge	Küresel & Bölgesel Veri	Kaynak
Küresel Patent Başvurularında Kadın Mucit Oranı	%16 - %17	(Kaynak: WIPO, 2024; Johns, 2024)
Kadın Mucitlerin Patent Reddi Yaşama İhtimali	Erkeklere göre %21 daha fazla	Marcowitz-Bitton vd. (2020)
AB'de Tasarımcı Olarak İstihdam Edilen Kadın Oranı	%24	EUIPO 2023 "Women in Design"
Kayıtlı Topluluk Tasarımı (RCD) Başvurularındaki Kadın Oranı	%21	EUIPO 2023 "Women in Design"
Tasarım Ekosisteminde Cinsiyete Dayalı Ücret Uçurumu	%12,8	EUIPO 2023 "Women in Design"

(Kaynak: WIPO, 2024; Johns, 2024; Marcowitz-Bitton vd., 2020 ve EUIPO "Women in Design" Raporu, 2023 verilerinden yazar tarafından derlenmiştir.)

Yukarıda sunulan verilerin, Ann Bartow (2018) tarafından feminist metodolojide sorunun tespiti açısından elzem görülen "saymak" eyleminin ne derece mühim neticeler hasıl ettiğini gösterdiği ifade edilebilir. Kurumsal istatistikler, yasanın iddia ettiği fırsat eşitliği söyleminin bir yanılsamadan ibaret olduğunu açık bir biçimde göstermektedir. Yalnızca salt mühendislik, farmakoloji ve mekanik buluş niteliğindeki hususlarda değil tarihsel bakımdan görece "estetik", "görsel" ve "dişil" kabul edilme eğilimindeki

endüstriyel tasarım sektöründe dahi mülkiyetin tescilinin, istihdamın ve sermaye ediniminin büyük bir çoğunlukla erkek faillerin inhisarında bulunduğu anlaşılmaktadır. EUIPO verilerine göre saptanan %12,8 oranındaki ücret uçurumu, tasarım sektöründeki kadın emeğinin aynı nicelik ve nitelikteki erkek emeğine kıyasla sistematik olarak daha az ödüllendirildiğini, mülkiyet paydasından dışlandığını ve estetik üretimin yaratıcı kadınları değil yine bu tasarımların tescillerini ellerinde bulunduran eril sermaye sahiplerini zenginleştirdiğini ortaya koymaktadır. İlgili durum, yasanın emeğe değil sermayeye hizmet ettiğinin apaçık bir göstergesidir.

Diğer taraftan, Sanayi ve Teknoloji Bakanlığı nezdindeki yerel verilere dayanarak Türkiye'nin uluslararası patent sistemi olan Patent İşbirliği Antlaşması (PCT) kapsamındaki başvurularında kadın buluşçu oranının %26,1 seviyesine ulaşarak dünya sıralamasında ilk sırada yer almasının, ilk bakışta olumlu bir tablo sunduğu, Türkiye'nin cinsiyet eşitliği bağlamında pozitif bir ayrışma yaşadığı mütalaa edilebilir. Ne var ki Serpil Sancar (2011) ve Saniye Dedeoğlu (2012) tarafından etraflıca vurgulanan Türkiye'nin kendine özgü ataerkil refah rejimi, işgücü piyasasındaki kadın istihdamının niteliği ve neoliberal dönüşümler göz önünde bulundurulmalıdır. Bahse konu unsurlar dikkate alındığında, anılan nicel artışın ardında yatan kurumsal gerçekliklerin çok daha karmaşık olduğu ortaya çıkmaktadır. Bu istatistiksel başarının temelinde, kadınların inovasyon sektöründe sermaye sahibi, doğrudan patent sahibi veya laboratuvar lideri (*PI- Principal Investigator*) pozisyonunda bulunmadıkları çoğunlukla kısıtlı bütçeli Ar-GE laboratuvarlarında, üniversitelerde yahut devlet destekli enstitülerde, yönetici statüsündeki erkek faillerin gözetiminde, asistan veya "ücretli emek" sıfatıyla istihdam edildikleri gerçeğinin yattığı iddia edilmektedir. Bu durum, kadının fikri üretime katkı sunduğunu, isminin buluşçu listesinde yer aldığını ancak bu üretimden doğan asli ticari inhisari hakların üniversitelere, kurumlara yahut erkek şirket sahiplerine devredildiğini

göstermektedir. Bu minvalde, Yaprak Zihnioğlu'nun (2003) Cumhuriyet'in erken dönem siyasal hak mücadeleleri için kullandığı ve kadınların kamusal alandan dışlanmasını imleyen "Kadınsız İnkılap" pratiğinin, günümüz neoliberal teknoloji ve bilim koşullarında bir "Kadınsız İnovasyon" biçiminde tekerrür etme riskinin güçlü olduğu ifade edilmektedir. Bu doğrultuda, sayısal verilerin ardındaki mülkiyet yoksunluğuna özellikle dikkat çekilmektedir.

Amerikan Fikri Mülkiyet Hukuku Derneği (*AIPLA*) ve Bloomberg Law'un müştereken neşrettiği, binlerce fikri mülkiyet profesyonelinin katılımıyla hazırlanan Fikri Mülkiyet Hukukunda Kadınların Durumu isimli raporu, bahsi geçen kurumsal asimetriyi ampirik verilerle anketlerle ve somut oranlarla teyit etmektedir. İlgili raporda, kadın fikri mülkiyet avukatlarının, yüksek profilli, milyonlarca dolarlık bütçeli patent ve telif ihlali davalarında aylar süren yoğun mesai harcamalarına, dosyaların tüm hukuki ve operasyonel yükünü omuzlamalarına mukabil, davanın asli lider pozisyonu niteliğindeki, müvekkil nezdinde görünürlüğü olan ve asıl kurumsal prestiji getiren Birinci Kürsü[2] (*First Chair*) kadrolarından sistematik olarak dışlandıkları tespit edilmektedir. Eril yönetici ortaklar tarafından, bu yetkin kadın avukatların ekseriyetle ofis içi idari işlere, firma içi organizasyonlara, işe alım komitelerine yahut piyasa görünürlüğü düşük arka plan araştırma projelerine yönlendirildikleri gerçeği su yüzüne çıkmaktadır. Müşterilerin bitmek bilmez taleplerini karşılayarak iş ve aile dengesini kurmaya çalışarak bir duygusal emeği sömürülen ilgili meslek mensuplarının, liyakat ve performans kriterlerini fazlasıyla sağlamalarına rağmen eşdeğer kademedeki ve kıdemdeki erkek meslektaşlarıyla aynı primlere, saatlik ücretlere ve ortaklık terfi imkânlarına erişemedikleri sarsılmaz bir "cam tavan" sendromu ile karşı karşıya

[2] Burada "Birinci Kürsü" ifadesi, Anglo-Amerikan dava pratiğinde kullanılan *First Chair* kavramının karşılığı olarak tercih edilmekte olup, davanın stratejik liderliğini üstlenen, duruşmada görünür biçimde müvekkili temsil eden ve kurumsal prestijin büyük kısmını taşıyan baş avukat pozisyonunu ifade etmektedir.

kaldıkları rapor edilmektedir. Sergilenen bu kurumsal ve pratik tablonun, fikri mülkiyet ekosisteminin teorik tarafsızlık iddialarını tamamen çürüttüğü ve aslında ekosistemin bütünüyle Sylvia Walby'nin (1990) tanımladığı şekliyle kadının hane içinden çıkıp piyasa aktörleri tarafından formel sömürüye tabi tutulduğu "kamusal ataerki" normlarına göre işlediğinin göstergesi olduğu kanaatine varılmaktadır.

Küresel mülksüzleştirme ağlarının ve hukuki dogmatizmin Türkiye bağlamındaki spesifik sosyolojik, tarihsel ve hukuki yansımaları incelendiğinde ise, evrensel hukuk dogmatiğinin yerel, muhafazakâr ataerki formlarıyla olan sentezinin ön plana çıktığı görülmektedir. Türk hukuku dogmatiğindeki, özellikle Medeni Kanun geçmişindeki anayasal eşitsizlikleri, 2002 öncesi yasada yer alan "aile reisi" mefhumundaki tarihsel tahakkümü ve bu zihniyetin kamu kurumlarına sirayet eden erkeklik imtiyazlarını ifşa eden değerli akademik çalışmaların (Üskül Engin, 2018; Oder, 2010; Şimga, 2018), salt biçimsel yasanın tarafsızlık illüzyonunu kökten sarstığı ve bu kapsamlı araştırmaya yerel düzlemde oldukça güçlü bir zemin teşkil ettiği mütalaa edilmektedir. Üskül Engin'in aile ve ceza hukukundaki eril kodları ifşa eden bu metodolojisi, elinizdeki tez çalışmasıyla ilk defa doğrudan FSEK ve SMK'nın dogmatik kalıplarına tercüme edilecek Medeni Kanun'da yıkılan "aile reisi" kurgusunun, "makul", "basiretli tacir" kisvesi altında nasıl yaşamaya devam ettiği izah edilecektir. Anılan evrensel fikri mülkiyet mekanizmalarının, Türkiye Cumhuriyeti'nin Batı'ya dönük ancak özünde muhafazakâr kodlar barındıran modernleşme projesiyle tevhit edildiğinde oldukça nev-i şahsına münhasır bir "ataerkil pazarlık" (Kandiyoti, 1988) ortamı ürettiği savunulmaktadır. Nitekim devletin, siyasetin, kurumların, piyasanın, teknolojinin ve sanayinin erkekler tarafından özel alanın, şefkatin ve ailenin ise bütünüyle kadınlar tarafından tesis edildiğine dair sosyolojik tespitler (Sancar, 2012) bulunmaktadır. Bahsi geçen teorik çerçevenin, Türkiye'deki coğrafi işaret sistemindeki rantın yerel üretici

kadınlara aktarılmak yerine yerel erkek bürokrasi, belediyeler ve salt erkek üyelerden müteşekkil ticaret odaları tarafından nasıl tamamen yasal yollarla gasp edildiğine mükemmel bir açıklık getirdiği ifade edilmektedir. Son olarak, Cumhuriyet dönemi tiyatrosundaki sahne analizlerinin (Evliyaoğlu, 2015), telif hukukundaki sahnede gözüken, bedeni izlenen ve seyirlik bir nesne olan bedensel icracı (dişil) ile perde arkasında görünmez olan, metni yazan ve zihinsel asli mülkiyet sahibi olan yaratıcı/yazar (eril) uçurumunun Türkiye'deki kültürel okumasını sağlayarak, bu araştırmanın FSEK bağlamındaki güçlü yerel teorik dayanaklarından birini oluşturacağı şimdiden beyan edilmektedir.

1.5.1. Araştırmanın Materyali, Yöntemi ve Metodolojik Yaklaşımlar

Sosyal bilimler sahasında ve özellikle hukuk dogmatiği disiplininde icra edilen araştırmaların bilimsel meşruiyeti, güvenilirliği ve ulaşılan neticelerin teorik derinliği bütünüyle iki temel unsura istinat etmektedir. Bunlar, söz konusu çalışmanın üzerine bina edildiği materyallerin niteliği ve bu materyallerin çözümlenmesinde tatbik edilecek metodolojinin bilgisel sağlamlığıdır. Geleneksel hukuk disiplini kuralları, kanun maddelerini ve içtihatları dış dünyadan, toplumsal güç mücadelelerinden, insani acılardan ve asimetrik iktidar ilişkilerinden yalıtılmış steril bir fanus içerisinde inceleme ve tatbik etme eğilimindedir. Feminist araştırma yöntemleri ise bu klasik ve dogmatik akademik kurgunun bütünüyle dışına çıkmaktadır. Sandra Harding'in (1987) bilim felsefesinde başlattığı öncü tartışmalarda vurgulandığı üzere, feminist metodoloji salt bir istatistiksel veri toplama faaliyeti değil bilginin bizzat kimin tarafından, hangi toplumsal otorite marifetiyle hangi sermaye grubunun menfaatine ve ne amaçla üretildiğini radikal bir biçimde sorunsallaştıran ontolojik bir sorgulamadır. Bilimsel metodolojiler ve üretilen hukuki ve akademik metinler, asla iktidar ilişkilerinden azade,

yansız veya masum enstrümanlar değildir. Aksine bu araçların, dünyayı algılama, şekillendirme ve tahakküm altına alma biçimimizin temel ideolojik taşıyıcıları olduğu kabul edilmektedir.

Bu bölümde, fikri mülkiyet hukuku gibi tarihsel kökenleri itibarıyla eril ussallığa dayanan neoliberal sermaye odaklı ve oldukça teknik, kapalı bir jargonla örülmüş bir alanın yapısökümünü gerçekleştirmek amaçlanmaktadır. Bu maksatla, araştırmanın dayanacağı nicel ve nitel veri kaynakları, kurumsal dokümanlar ve vaka analizleri kapsamlı olarak tanıtılacaktır. Ardından geleneksel hukukun nesnellik yanılgısını deşifre eden feminist metodolojinin bu çalışmada spesifik olarak ne surette işletileceği ortaya konulacaktır. Ayrıca ana akım dogmatik metinler ile kadın çalışmaları disiplinine ait metinler arasındaki köklü felsefi ve üslup farkının yargısal analize nasıl yansıtılacağı tüm boyutlarıyla izah edilecektir.

1.5.2. Pozitivist Hukuk Metodolojisinin Eleştirisi ve "Tanrısal Bakış" İllüzyonu

Hukuk disiplini dâhilinde yürütülen geleneksel doktriner araştırmalar, ekseriyetle pozitivist bilgi kuramının tesis ettiği katı sınırlar içerisinde, yasa metinlerinin lafzi ve gai yorumlarına hasredilmiş mekanik bir metodoloji ile icra edilmektedir. Sevinç Güçlü'nün (2012) Feminist Metodoloji Tartışmaları başlıklı çalışmasında etraflıca irdelediği üzere, aydınlanma ve modernleşme süreçlerinin bir tezahürü olan klasik bilimsel ve hukuki metodoloji araştırmacıyı araştırılan nesneden bütünüyle tecrit eden, mutlak bir "nesnellik" ve "tarafsızlık" illüzyonuna dayanmaktadır. Geleneksel hukuk metodolojisi, kuralların salt mantıksal bir tümdengelim silsilesi içerisinde kendi içinde tutarlı olup olmadığını denetlemektedir. Bu yaklaşım, yasanın toplumsal cinsiyet, ırk ve sınıf hiyerarşilerinden kaynaklanan maddi

ve tarihsel bağlamını sistematik olarak analiz dışı bırakmaktadır.

Donna Haraway'in (1988) bilim eleştirisinde, her yeri aynı anda görebildiğini, her olguyu tarafsızca yargılayabildiğini iddia eden ancak aslında hiçbir bedende, hiçbir tarihsel zamanda veya spesifik bir sosyal konumda bulunmayan bu kurgu, "tanrısal bakış" illüzyonu olarak adlandırılmaktadır. Fikri mülkiyet hukuku da tam olarak mülkiyete dön "tanrısal bakışla" yukarıdan aşağıya doğru mülkiyet kurallarını ihdas ve dikte etmektedir. Sözgelimi, patent hukukunun en temel inceleme testlerinden biri olan "tekniğin bilinen durumundaki uzman kişi" kurgusu, Haraway'in bahsettiği bu tanrısal bakışın kanun metninde cisimleşmiş halidir. Patent uzmanı veya yargıç, değerlendirme yaparken hiçbir yerde var olmayan, cinsiyetsiz, bedensiz ve bağlamsız hayali ortalama faili yaratmaktadır. Hukuk, bu hayali fail üzerinden bir değerlendirme yapmaktadır. Bu doğrultuda yerel bir kadının yüzyıllık ve kolektif şifa bilgisi, "bu bilgi zaten ortadaydı, sıradandı, mutlak yenilik veya buluş basamağı ihtiva etmiyor" gerekçesiyle kolayca reddedilmektedir. Buna karşın, bir laboratuvardaki beyaz önlüklü erkeğin izole ettiği benzer bir bitkisel veya kimyasal buluş, "uzmanı şaşırtan büyük ve teknik bir icat" addedilerek inhisari bir mülkiyete dönüştürülmektedir. Bu mekanizmanın somut bir örneği olarak 1995 yılında ABD'de tescil edilen zerdeçal patenti (US Patent No. 5.401.504) gösterilebilir: Hint halk tıbbında yüzyıllardır yara iyileştirici olarak kullanılan zerdeçalın bu bilinen etkisi, Amerikalı araştırmacılar tarafından yeni buluş olarak patentlenmiş; ancak Hindistan Bilimsel ve Endüstriyel Araştırma Konseyi'nin (CSIR) itirazı sonucunda patent, geleneksel bilgiye dayalı ön teknik (prior art) gerekçesiyle 1997 yılında iptal edilmiştir (Shiva, 2001). Bu tanrısal bakış kurgusu, aslında beyaz, sermayedar ve erkek yasa yapıcının tikel ve bencil ticari çıkarlarını nesnellik kılıfı altında ustalıkla gizlemektedir.

1.5.3. Bilgi Felsefesine Dair Bir Kopuş Olarak Feminist Metodoloji ve Duruş Teorisi

Pozitivist hukukun "tanrısal bakış" illüzyonunun çöküşüne karşın feminist metodoloji, iddia edildiği gibi göreceliğe, kuralsızlığa veya bilgisel bir kaosa düşmemektedir. Bunun yerine oldukça sağlam, etiğe ve somut toplumsal gerçekliğe dayalı alternatif bir nesnel zemin inşa etmektedir. Bu bağlamda bu araştırma, pozitivist hukuki inceleme yöntemlerinden radikal bir bilgi üretim kopuşu gerçekleştirerek, "Hukuk ve Toplum" ekolü ile feminist araştırma yöntemlerinin melez bir sentezi üzerine bina edilmiştir.

Sandra Harding'in (1987) bilim felsefesinde yarattığı ayrımlarında belirlediği üzere yöntem, yöntembilim ve bilgi kuramı birbirine karıştırılmamalıdır. Bir hukuk araştırmasını feminist kılan husus, salt yasa metinlerini okumak, mahkeme kararlarını sırasıyla listelemek veya kadınları mevcut analize yeni bir "değişken" olarak dâhil etmek gibi araçsal bir yöntem kullanması değildir. Araştırmayı feminist kılan temel etken elde edilen bilginin nasıl analiz edildiği, kimin gündelik pratik bilgisinin veya mülksüzleşme mağduriyetinin merkeze alındığı ve bilginin cinsiyetçi tahakküm ilişkilerini kırmak üzere stratejik olarak nasıl işletildiğidir.

Bu felsefi zemin, Emine Erdoğan ve Nehir Gündoğdu (2020) tarafından derlenen ***Türkiye'de Feminist Yöntem*** literatüründe de sıklıkla atıf yapılan Sandra Harding (1991) gibi kuramcıların geliştirdiği "Feminist Duruş/Bakış Açısı Teorisi" üzerinden şekillenmektedir. Duruş teorisine göre, üretilen her bilgi (hukuki içtihatlar, kanun maddeleri ve uluslararası mülkiyet sözleşmeleri de dâhil olmak üzere) her zaman belirli bir bedene, sınıfa, coğrafyaya ve tarihsel koşullara bağlı "konumlu" bir bilgidir.

İktidarın tepesinde yer alan muktedirlerin ürettiği bilgi, var olan eşitsiz tahakküm ilişkilerini gizleme ve statükoyu evrensel bir doğru gibi doğallaştırma eğilimindedir. Buna karşın hakikate ve hukukun yapısal işleyişine dair gerçekçi, kapsayıcı ve "güçlü nesnellik" içeren bilgi, ancak ve ancak sistemin dışına itilmiş, mülksüzleştirilmiş, geleneksel bilgileri ticari tekel yaratmak uğruna kamu malı sayılarak gasp edilmiş olan kadınların "merkez-dışı" konumundan bakıldığında elde edilebilmektedir.

Bu bilgisel zemin, bu tezin metodolojik omurgasını oluşturmakla kalmayıp doğrudan Metka Potočnik (2025) tarafından literatüre kazandırılan **Feminist Fikri Mülkiyet Çalışmaları** çerçevesiyle organik bir bütünlük arz etmektedir. FIPS metodolojisi, fikri mülkiyetin salt ekonomik ve tarafsız bir pazar düzenleyici olduğu varsayımını kökten reddetmektedir. Bu yaklaşım yasaların, tescil prosedürlerinin ve mahkeme kararlarının kadın yaratıcıları nasıl sistematik olarak dezavantajlı kıldığını deşifre etmeyi öngörmektedir. Dolayısıyla bu tez çalışması, patent ofislerinin, fikri mülkiyet mahkemelerinin ve marka sicillerinin "tarafsız" işleyişini yasa koyucunun, ayrıcalıklı bir mucidin veya sermayenin perspektifinden ele almamaktadır. Aksine söz konusu kurumsal işleyiş bütünüyle FIPS yaklaşımının gerektirdiği üzere patent almaktan mahrum bırakılan, estetik emeği sömürülen, formülü veya dokuma motifi gasp edilen ve inovasyon ekosisteminden dışlanan kadınların bakış açısından yapısökümüne tabi tutulacaktır. Bu bağlamda bilginin ve mülkiyetin doğası, yasa koyucunun değil, yasanın mağduru konumunda olanların perspektifinden ve "alın teri" kavramı üzerinden yeniden değerlendirilecektir.

1.5.4. Ana Akım Hukuk Dogmatiği ile Kadın Çalışmaları Metodolojisinin Kıyaslanması

Fikri mülkiyet uyuşmazlıklarının toplumsal cinsiyet ekseninde çok boyutlu ve felsefi bir analize tabi tutulabilmesi için, öncelikle geleneksel hukuk dogmatiğinin ve klasik akademik metin yazımının neden bir bilgisel kriz içinde olduğunun ortaya konulması zorunludur.

İlic ve Yıldırım'ın (2018) metodolojik analizlerinde belirttikleri gibi geleneksel akademik metinler ve klasik hukuk öğretisi bütünüyle Frankfurt Okulu düşünürlerinin tanımladığı araçsal akla ve pozitivizme dayanmaktadır. Bu metinler oldukça soğuk, araştırmacıyı konudan ve insani duygudan yalıtan, iddialarını adeta matematiksel bir kesinlikte sunan, yazarın kimliğini ve sorumluluğunu silen bir dil kullanmaktadır. Geleneksel metinlerde araştırmacı, bir "özne" (bilen, inceleyen ve karar veren) olarak bakmaktadır. Araştırılan konu, dosya veya ihlale uğrayan kişi ise sessiz ve eylemsiz bir "nesne" (bilinen ve incelenen) olarak konumlandırılmaktadır. Kurulan bu katı özne-nesne hiyerarşisi, bizzat ataerkil devletin ve kapitalist hukukun toplum üzerinde kurduğu asimetrik hiyerarşinin akademik metindeki yeniden üretimidir.

Buna karşılık Kadın Çalışmaları metodolojisi ve feminist metin yazımı, bu araçsal aklı parçalamayı hedeflemektedir. Feminist bir akademik metin, araştırmacının konumunu ve metne kattığı duygusal emeği gizlememektedir. Söz konusu metinler, kadının sessizleştirilmiş ve görünmez kılınmış deneyimini merkeze alırken tarihsel bağlamı ve insani acıyı da dışlamamaktadır. İlgili metin, sadece soyut, formalist haklar üzerinden ve kanun maddelerinin mekanik analizleri üzerinden değil "ötekinin sesini duyan", onun uğradığı haksızlığı tanımaya çalışan empatik bir "ihtimam etiği"

üzerinden kurulmaktadır (Alver, 2019; Uygur, 2020). Bu araştırmanın dili ve yöntemi, yasa metinlerini yazıldığı gibi düz, pürüzsüz ve itaatkâr bir biçimde okuma pratiğini reddetmektedir. Fikri mülkiyetin kadınları mülksüzleştiren katı ve tekelci sınırlarının esnetilebilmesi, ancak bu iki zıt metodolojinin diyalektik çatışmasının yargı pratiklerinde sökümlenmesiyle mümkün olacaktır.

1.5.5. Feminist Hukuk Metodolojisinin Analitik Araçları ve Pratik Uslamlama

Hukuk metinlerinin, yasa maddelerinin ve Yargıtay ihtisas dairelerinin kararlarının çözümlenmesinde, yasanın salt evrensel, kör görünümünü kırmak üzere Katharine T. Bartlett tarafından formüle edilen spesifik feminist metodolojik araçlar (Şahin, 2017; Alver, 2020) ve post-yapısalcı metin analizi yöntemleri bir arada işletilecektir. Hukukun katı, tavizsiz ve biçimsel tümdengelim mantığı, ancak eleştirel pratik akıl yürütmeyle esnetilerek gerçek toplumsal bağlamına oturtulabilir. Bu derinlemesine okuma süreci, dört temel metodolojik sacayağı üzerinden ilerleyecektir:

Birinci aşama, “Kadın Sorusunu Sormak” prensibidir. Geleneksel hukuk, kurallarının herkes için eşit, nötr ve körü körüne tarafsız olduğunu iddia etmektedir. Ancak Şahin'in (2017) ve Alver'in (2020) analizlerinde belirttikleri gibi “kadın sorusu” tam da bu tarafsızlık illüzyonunu ifşa etmektedir. Kanun maddeleri incelenirken örneğin Sınai Mülkiyet Kanunu'ndaki bir buluşun patentlenebilmesi için aranan “sanayiye uygulanabilirlik” kriteri veya FSEK madde 1'deki edebi eserin korunabilmesi için aranan “sahibinin hususiyetini taşıma” şartı değerlendirilirken metne daima şu soru yöneltilecektir: “Görünürde herkes için eşit ve evrensel olan bu fikri mülkiyet kuralının oluşturulmasında aslında hangi cinsiyetin deneyimi evrenselleştirilmiş ve hangi cinsiyetin kolektif üretim deneyimi sessizce dışarıda bırakılmıştır?” Neden kimyasal bir formül patentlenirken, yerel kadınların nesillerdir uyguladığı bitkisel fermantasyon

kamu malı sayılmaktadır? Bu tür sorular, hukukun soyut ve dokunulmaz maddelerini, kadınların somut mülksüzleşme deneyimlerine çarptırarak test edecektir.

İkinci aşama, "Feminist Pratik Uslamlama" yöntemidir. Ana akım hukuk dogmatiği ve akılcı yargılama süreci, Aristotelesçi katı bir tümdengelim yöntemi kullanmakta olup büyük önermeden somut olaya doğru tek yönlü, mekanik ve bağlamdan kopuk bir uygulama yapmaktadır. Ancak feminist pratik uslamlama, bu mekanik işleyişi reddetmektedir. Yargıçların ve yasa koyucunun kuralları uygularken, o kuralın farklı hayatlar ve farklı kimlikler üzerinde nasıl asimetrik sonuçlar doğurduğunu, "ötekinin sesini" ve mağduriyetini hesaba katarak analiz etmesini şart koşmaktadır. Tez sürecinde Yargıtay kararları incelenirken, mahkemenin katı tümdengelim uyguladığı yerlerde ürettiği adaletsizlikler, pratik uslamlamanın bağlamı ve insani sonuçları önemseyen ihtimam etiğiyle eleştirilecektir.

Üçüncü aşama, "Bilinç Yükseltme" pratiğinin akademik metne entegrasyonudur. Feminist metodolojinin kalbinde yer alan bilinç yükseltme, kadının tekil, kadersiz ve şahsi sandığı acısının ve mülksüzleşmesinin esasında, yapısal ve politik bir sömürünün parçası olduğunu fark etme sürecidir. Araştırma, yalıtılmış ve bireysel gibi görünen telif gasplarını, marka ihlallerini, tasarımsal emek sömürülerini ve patent hırsızlıklarını yan yana getirerek, bunun fikri mülkiyet rejiminin "sistematik, ataerkil ve kurumsal" bir politikası olduğuna dair akademik ve hukuki bir bilinç yükseltme eylemi gerçekleştirecektir.

Dördüncü aşama olarak, tez başlığının da felsefi omurgasını oluşturan Jacques Derrida'nın "Yapısöküm" (*deconstruction*) metodu işletilecektir. Batı felsefesi ve hukuk metinleri daima hiyerarşik ikili karşıtlıklar (akıl/beden, kültür/doğa, kamusal/özel,

yazar/icracı, mucit/hammadde) üzerine kurulmakta ve ilk terimi (eril olanı) yüceltirken, ikinci terimi (dişil olanı) baskılamaktadır. Yapısökümü yöntemiyle telif ve patent yasalarının aklı, laboratuvarı ve yazıyı nasıl mülkiyet statüsüne yükselttiği kanun metinleri üzerinden detaylı bir biçimde çözümlenecektir. Bu süreçte yasaların bedeni, doğayı ve sözlü ve anonim icrayı nasıl tali bir kamu malı hâline getirdiği ifşa edilecektir. Söz konusu analizler, Patricia Hill Collins'in formüle ettiği "tahakküm matrisi" kavramı ile bütünleştirilecektir. Böylece hukukun yalnızca cinsiyetçi değil, aynı zamanda ırkçı ve sınıfsal boyutlar barındıran dışlayıcı yapısı da metodolojik olarak hesaba katılacaktır.

1.5.6. İstatistiksel Görünürlüğün İfşası: Ann Bartow'un Yaklaşımıyla Saymak ve Stereotipleri Çözmek

Feminist araştırmalarda nitel ve felsefi analizin yasa metinlerini yıkıcı gücü yadsınamaz olmakla birlikte, kurumsal eşitsizlikleri tablolar ve grafikler halinde görünür kılan makro nicel verilerin de cinsiyetçi bir okumaya tabi tutulması yöntemsel bir zorunluluktur. Feminist yöntemde rakamlar, sadece kâğıt üzerindeki cansız istatistikler, yüzdelik dilimler veya nötr pazar analizleri değil eril iktidarın küresel mülkiyet dağılımında kimin cebini doldurduğunu, servetin ve tapunun kimden kime aktığını gösteren acımasız kurumsal bir çeteledir. Olguların verilerle kanıtlanması, hukukun o sarsılmaz görünen akılcı dogmatizmini kendi matematiksel silahıyla vurmanın en etkili yoludur.

Özellikle fikri mülkiyet disiplininde, Ann Bartow'un (2018) ***Feminist Methodologies and Intellectual Property*** başlıklı çalışmasında geliştirdiği fikri mülkiyete özgü feminist metodoloji şablonu kullanılmıştır. Bartow'a göre bu alandaki

feminist metodoloji, “saymak” ve “stereotipleri çözmek” olmak üzere iki ana analitik sütuna dayanmaktadır.

İlk aşama olan “saymak” eylemi, inovasyon, kültürel üretim ve mülkiyet havuzundaki cinsiyet asimetrisini inkar edilemez bir biçimde görünür kılmanın sarsıcı adımı olarak tatbik edilmektedir. Bu bağlamda, Dünya Fikri Mülkiyet Örgütü (WIPO), Avrupa Birliği Fikri Mülkiyet Ofisi (EUIPO) ve Kanada Fikri Mülkiyet Ofisi (CIPO) gibi uluslararası kurumların yayımladıkları cinsiyet ayrıştırılmış ampirik veriler, tezin nicel materyallerini oluşturmaktadır. Uluslararası düzeyde kadınların patent başvuru oranlarının yıllardır marjinal seviyelerde (küresel çapta %16-17 civarında) takılıp kalması, tesadüfi bir veri eksikliği veya iddia edildiği gibi kadınların teknolojiye olan doğal bir ilgi yoksunluğu değildir. Aksine bu istatistiksel uçurum bizzat yasal inovasyon sisteminin yarattığı “sızdıran boru hattı” sendromunun ve kadını akademik/ticari yapıdan dışarı atan bilgisel dışlamanın somut kanıtıdır. EUIPO'nun 2023 raporunda tespit edilen “tasarım ekosistemindeki %12,8'lik ücret uçurumu” veya Marcowitz-Bitton ve arkadaşlarının (2020) saptadığı “kadınların patent ret oranlarının %21 daha fazla olması” gibi somut çıktılar, hukukun işleyişindeki kurumsal asimetrinin ispatı olarak kullanılmıştır.

Bunun yanında feminist nicel metodolojinin bir gereği olarak sayılar salt birer veri olarak değil eleştirel bir filtreyle okunmuştur. Yasanın inovasyon standartlarını sektörün cinsiyetine göre esnetip daraltan “Kız Mikrobu Etkisi” teorisinin yarattığı görünmez asimetri, kadın emeğinin yoğunlaştığı alanlarda patent ve telif sayılarının neden bıçak gibi kesildiği sorusu etrafında, doğrudan rakamların rehberliğinde deşifre edilecektir (Bartow, 2016). Aynı şekilde, Sanayi ve Teknoloji Bakanlığı verilerinde yer alan “Türkiye'nin uluslararası kadın buluşçu oranında %26,1 ile dünya lideri olması”

şeklindeki istatistiksel tespit, yüzeysel bir başarı öyküsü olarak kabul edilmemiştir. Aksine, bu kadınların patentlerde asli hak sahibi mi yoksa yalnızca ücretli çalışan veya asistan mı olduğu sorusu yöneltilmiştir. Bu sorgulama neticesinde, söz konusu verilerin ardındaki mülksüzleştirme gerçeğinin açığa çıkması hedeflenmiştir.

İkinci metodolojik aşama olan "stereotipleri çözmek", yasa metinlerindeki cinsiyetsiz gibi duran ifadelerin yapısökümünü ifade etmektedir. Virginia Woolf'un "Kendine Ait Bir Oda" metaforunu IP ekosistemine uyarlayan Eleonora Rosati'nin (2025) de vurguladığı üzere yasanın "bağımsız buluşçu", "makul tüketici", "basiretli tacir" kurgularının, aslında tarihsel, ekonomik ve yargısal süreçlerde bütünüyle "erkek varsayılanı" üzerinden inşa edildiği deşifre edilmektedir. Tıbbi araştırmalardan teknolojik donanımlara kadar her yeniliğin eril bedenler ve akıllar esas alınarak tasarlanması, yasanın inovasyonu kurgulayışındaki stereotiplerin çözümlenmesi metodolojisiyle (Bartow, 2018) analiz edilmektedir.

1.5.7. Araştırmada Özdüşünümsellik, Konumsallık ve Kesişimsellik

Feminist yöntemi, salt pozitivist hukuki araştırmalardan, mahkeme dosyalarından ve dogmatik içtihat analizlerinden ayıran farklılıklardan biri, araştırmacının kendi toplumsal konumsallığını sahte bir nesnellik ardına gizlememesi ve kendi araştırma kimliğini, ön kabullerini bizzat bilgi üretim sürecinin şeffaf bir parçası kılmasıdır. Araştırmacı ile araştırılan nesne/konu arasındaki yukarıdan aşağıya bakan kibirli, monolojik hiyerarşiyi tepetaklak eden "özdüşünümsellik" ve "konumsallık" ilkeleri (Erdoğan ve Gündoğdu, 2020), bu çalışmanın da en temel etik ve akademik omurgasını teşkil edecektir. Geleneksel hukuk dogmatiği, yazarın metinle kurduğu organik bağı, mesleki deneyimlerini ve hissiyatını bilim dışı sayarak dışlamaktadır. Bu

tez ise feminist düşünümsellik ilkesini merkeze almaktadır.

Fikri mülkiyet hukuku alanında çalışan, bu ekosistemin kurumsal ve yargısal süreçlerine tanıklık eden bir kadın araştırmacı olarak, karşılaşılan yapısal cam tavanların, eril hukuki dilin yarattığı yabancılaşmanın ve mesleki pratikte sarf edilen "duygusal emeğin" bizzat araştırmanın perspektifini derinleştiren bir epistemolojik araç olduğu açıkça kabul edilmiştir. AIPLA'nın (2023) IP sektöründeki kadın avukatların deneyimlerine dair raporunda ampirik olarak tespit edilen "kadın avukatların idari işlere hapsedilmesi" ve "liderlik pozisyonundan dışlanması" bulguları, yalnızca dışsal bir istatistik olarak değil araştırmacının bizzat dâhil olduğu ekosistemin düşünümsel bir tecrübesi olarak metne raptedilmiştir. Araştırmacı, Türkiye akademisinde entelektüel üretim yapan bir özne olarak fikri mülkiyetin eril tekelini sorgularken önemli bir gerçeği gözden kaçırmayacaktır. Bizzat bu akademik tez metninin inşası, yazımı ve nihayetinde savunulması da "telif hakkı" doğuran, sınırları eril akademi tarafından çizilmiş ve hukuken "mülkiyet" olarak korunacak kurumsal bir entelektüel eylemdir. Fikri mülkiyeti ve tekelci yapıyı eleştiren tezin kendisinin de bizzat bir fikri mülkiyet ürünü ve eser niteliğinde olması, özdüşünümsel analizin temel diyalektik noktalarından biri olacaktır.

Sara Ahmed'in (2014) metaforlarıyla ifade edilecek olursa, mülkiyetin, kapitalizmin ve hukuk kurallarının böylesine eril, dokunulmaz ve pürüzsüz göründüğü katı bir ticaret hukuku alanında tabuları sarsan soruları sormak, kurulu sömürü düzeninin, hukuki rahatlığın ve akademinin konfor alanını kaçırmak demektir. Bu tavır açıkça, analitik hukuk söyleminin tam ortasında müesses nizamı sarsan bir "oyunbozan feminist" olmayı göze almaktır. Kadınların yapısal dışlanmışlığını teknik, akademik veya hukuki bir ortamda ısrarla işaret edildiğinde, eril akademi, yasa yapıcı bürokratlar veya yargı mensupları tarafından uyumsuz ve irrasyonel bulunarak dışlanma riski

mevcuttur. Fikri mülkiyet hukuku metinlerinin içindeki görünmez cinsiyetçi normlar, kolayca esnetilebilir basit kurallar değil patriarkanın binlerce yıllık tarihinin sertleşmesiyle oluşan fiziksel bariyerlerdir. Feminist bir araştırmacı olarak bu dogmatik hukuk kurumlarını dönüştürmeye çalışmak, bizzat hukukun aşılmaz sayılan "tuğla duvarlarına" çarpma ve onları aşındırma teşebbüsü olarak sayılmaktadır.

İlaveten araştırmanın metodolojik hudutları salt cinsiyet değişkeniyle sınırlandırılmamış, Kimberlé Crenshaw ve bell hooks'un literatüre kazandırdığı "kesişimsellik" ilkesi analizlerin ayrılmaz bir parçası kılınmıştır (Güçlü, 2012). Fikri mülkiyet rejimlerinin yarattığı mülksüzleştirme dalgası yeknesak ve homojen bir kadın kategorisi üzerinden değil sınıf, ırk, sömürgecilik tarihi ve Kuzey-Güney asimetrisiyle kesişen çok boyutlu bir düzlemde ele alınmıştır. Bu bağlamda, Hukukçu Margaret Chon'un (2006) literatüre kazandırdığı "Fikri Mülkiyet ve Kalkınma Uçurumu" başlıklı metodolojik yaklaşımı da sürece entegre edilerek, küresel mülkiyet rejimlerinin sadece cinsiyeti değil coğrafyayı da nasıl araçsallaştırdığı sorunsallaştırılmıştır. Myra Tawfik ve Heather Pratt'ın (2021) IP alanındaki kadınlarla yürüttükleri nitel saha mülakatlarını içeren raporlarının metodolojik bulguları kullanılarak, mentorluk eksikliği ve finansman yetersizliği gibi engellerin farklı sınıfsal tabakalardaki kadınları nasıl farklı düzeylerde etkilediği incelenmiştir. Bununla da yetinilmeyerek, Laetitia Pettinotti (2023) ve Harsha Singh'in (2023) çalışmalarından elde edilen Küresel Güney (Global South), Afrika ve Hindistan bağlamındaki ampirik ve sosyo-hukuki veriler araştırmaya dâhil edilmiştir. Böylelikle Batılı, beyaz, burjuva ve eğitimli "mucit veya yazar" kurgusu karşısında, geleneksel bilgi havuzlarını, coğrafi işaretlere konu olan yerel bitki örtüsünü ve şifa tekniklerini üreten kırsal, siyahi ve yerli kadınların çifte mülksüzleştirmeye maruz kalmaları kesişimsel feminist metodolojinin sağladığı analitik derinlikle çözümlenmiştir.

INTA'nın World Intellectual Property Review ile iş birliği içinde hazırladığı ve 94 yetki alanından yaklaşık 1.000 fikri mülkiyet profesyonelinin deneyimlerini kapsayan 2024 tarihli *Shattering Systemic Barriers* araştırması, marka hukuku pratiğinde kurumsal cinsiyetçiliğin bilinçdışı önyargılar ve açık ayrımcılık biçimlerinde sürdüğünü belgelemektedir. Katılımcıların yaklaşık %70'i kadın ve erkeklerin benzer kariyer yollarında ilerlediğini beyan etmesine karşın önemli bir kesim kadınların erkek meslektaşlarından farklı standartlara tabi tutulduğunu bildirmiştir. Araştırmanın kesişimsellik perspektifini yöntemsel olarak benimsemesi özellikle dikkat çekicidir. INTA Çeşitlilik, Eşitlik ve Kapsayıcılık Konseyi ortak başkanları, "bireysel deneyimleri biçimlendiren ve etkileşen faktörlerin" tanınmasının değişimi başlatmak için zorunlu olduğunu vurgulamış; "marjinalleşmiş bir grupla doğrudan özdeşleşmeyen bireyler dahil, bilinçdışı önyargıların farkında olunmasının" vazgeçilemez bir ön koşul olduğunu ifade etmiştir. İlgili bulgular, fikri mülkiyet hukukundaki eşitsizliğin normatif metinler düzeyinde değil, kurumların gündelik pratiklerinde yeniden üretildiğini ampirik olarak teyit etmektedir.

Bu tezin inşası, feminist metodolojinin gerektirdiği üzere araştırmacının kendi konumsallığını şeffaflaştırma eyleminin yanı sıra, akademi içerisindeki entelektüel rehberliğin ve bilimsel dayanışmanın doğrudan epistemolojik bir faktör olarak metne dâhil edilmesini zorunlu kılmaktadır. Prof. Dr. Güzin Evliyaoğlu'nun akademik danışmanlığında yürütülen çalışma, yalnızca kuramsal metinlerin şerh edilmesinden ibaret kalmamıştır. Danışmanın Cumhuriyet dönemi kültürel üretim pratiklerine ve sahne sanatlarındaki cinsiyetçi imgelem yapısına dair geliştirdiği derinlikli analizler, söz konusu teze asli bir kavramsal zemin sağlamıştır. İlgili perspektif, özellikle telif hukuku eksenindeki ontolojik yarılmayı, yani aklı temsil eden eser sahibi ile bedeni temsil eden icracı dikotomisini deşifre etmede kilit rol oynamıştır. Bilginin inşası, telif yasalarının

iddia ettiği gibi yalıtılmış ve tekil bir dehanın anlık eylemi değildir. Aksine sürecin uzun soluklu bir akademik dayanışma, eleştirel tartışma ve aktarımla şekillendiği gerçeği yadsınamaz. Araştırmanın bizzat kendi üretim süreci, fikri mülkiyetin dayattığı yalnız ve tekil dâhi kurgusuna pratik ve ilişkisel bir reddiye oluşturmaktadıroluşturmakta.

1.5.8. Araştırmanın Materyalleri

Araştırmanın kuramsal savlarının felsefi zeminde temellendirilmesi ve argümanların salt spekülatif bir düzeyde kalmaması, bütünüyle kullanılacak materyallerin çeşitliliğine, sağlamlığına ve çözümlenme biçimine dayanmaktadır. Söz konusu incelemede, fikri mülkiyet hukukunun salt akılcı bir hak dağıtım mekanizması olmadığını ifşa edebilmek adına hem nicel istatistikleri hem de nitel içtihatları barındıran katmanlı veri seti kullanılacaktır.

Nitel boyut, Türkiye özelinde 5846 sayılı Fikir ve Sanat Eserleri Kanunu (FSEK) ile 6769 sayılı Sınai Mülkiyet Kanunu (SMK) hükümlerinin ve özellikle Yargıtay ihtisas dairelerinin emsal içtihatlarının okumasına dayanmaktadır. Nitel inceleme sürecinde, incelenecek hukuk metinlerinde ve mahkeme kararlarında “kadın”, “erkek” veya “toplumsal cinsiyet” kelimelerinin açıkça geçmemesi ihtimali, geleneksel pozitivist okumalarda yasanın evrensel tarafsızlığının kesin bir göstergesi olarak kabul edilmektedir. Ancak bu araştırma, hukukun metinsel sessizliğini bizzat eril varsayımları görünmez kılma ve bilinçli bir “cinsiyet körü” olma stratejisi olarak ele alacaktır. Damla Alver'in (2020) feminist yönteme dair uyarıları doğrultusunda, yasanın salt ne söylediğine değil neyi söylemekten kaçındığına, hangi yaşam pratiklerini sessizliğe gömdüğüne odaklanılacaktır. Feminist eleştirel söylem analizi yöntemiyle, yargı kararlarındaki bu “suskunluk içtihadı” kırılacaktır. Yasanın “makul tüketici” veya “eser

sahibi" kavramlarını kullanırken kimi dışarıda bıraktığı incelenecektir. Ayrıca bu hukuki sessizliğin kendisi, başlı başına analitik bir mülksüzleştirme materyali olarak derinlemesine ele alınacaktır.

Bu kapsamda, fikri mülkiyetin yalnızca ekonomik bir rant aracı değil aynı zamanda muhalif sesleri, kadın dayanışmasını ve sivil toplum reflekslerini boğmak için nasıl hegemonik bir silaha dönüştürülebileceğini kanıtlamak üzere vaka analizi yöntemine başvurulmuştur. Bu metodolojik çerçevenin veri seti olarak, Avukat Burcu Kaya (2023) tarafından literatüre kazandırılan ve kamuoyuyla paylaşılan SES Eşitlik, Adalet, Kadın Platformu "Telif Çıkmazı" vakası, tezin FSEK hukuku kısmında eleştirel bir laboratuvar materyali sıfatıyla kullanılmıştır. 6 Şubat depremleri sürecinde, insani yardımlardaki toplumsal cinsiyet eşitsizliğine dikkat çekmek gayesiyle hiçbir ticari kâr amacı gütmeden paylaşım yapan bir kadın hakları örgütü telif tehditlerine maruz kalmıştır. Hakkın kötüye kullanılması niteliği taşıyan ve fahiş tazminat talepleri barındıran bu durum, yasanın "dürüstlük kuralı" ve "üç adım testi" gibi evrensel prensiplerinin eril sermaye ve kâr hırsı karşısında nasıl işlevsizleştirildiğini gösteren ideal bir nitel araştırma materyalidir.

Makro ölçekteki eşitsizlikleri temellendirmek ve uygulanabilir reform politikaları inşa etmek amacıyla, Birleşmiş Milletler Kadının Güçlenmesi Prensipleri (*WEPs*) rehberi ile küresel kurumsal politika metinleri eleştirel bir yaklaşımla çözümlenmiştir. Bu doğrultuda araştırmanın ana materyalini oluşturan dokümanlar arasında Dünya Fikri Mülkiyet Örgütü'nün (WIPO) "Fikri Mülkiyet ve Cinsiyet Eylem Planı (IPGAP)" ve "2024-2027 Toplumsal Cinsiyet Eşitliği Politikası" yer almaktadır. Ayrıca Avrupa Birliği Fikri Mülkiyet Ofisi'nin (EUIPO) "SP2030 Stratejik Planı", Avustralya Fikri Mülkiyet Ofisi'nin (IP Australia) "*2025-27 Gender Equity Action*

Plan" çalışması ve Hindistan Hükümeti'nin kadın mucitleri destekleme hedefli "KIRAN" ile "KAPILA" inisiyatiflerine ait raporlar da incelemeye dâhil edilerek kurumsal çerçevenin sınırları çizilmiştir. Yalnızca Batı merkezli olmayan bu çok uluslu kurumsal belgeler, patent ofislerinin eril bürokrasisini kırmak, "toplumsal cinsiyete duyarlı bütçeleme" yapmak ve kurumsal liderlikte hesap verebilirliği tesis etmek adına hangi yapısal reformların zaruri olduğuna dair mukayeseli bir metodolojik veri tabanı sağlamıştır. Söz konusu belgeler, tezin politika ve yasa reformu önerilerinin ampirik temelini de tahkim etmiştir.

Böylelikle salt kural okumacılığından öte, hukukun cinsiyet, sınıf ve kurumlar ekseninde nasıl can bulduğunu deşifre eden, her iki analitik geleneğin zenginliğini barındıran dekonstrüktif ve kesişimsel bir araştırma tasarımı vücuda getirilmiştir.

Sonuç itibarıyla bu bölümde, fikri mülkiyet hukukunun eril epistemolojisi ve mülksüzleştirme pratikleri deşifre edilmiş; yasanın tarafsızlık yanılsamasına karşı feminist duruş teorisi, yapısökümü ve pratik uslamlama metodolojisi kullanılarak kuramsal ve kurumsal bir temel incelenmiştir.

2. BÖLÜM:

HUKUKUN İLLÜZYONU VE ERİL ÖZNENİN İNŞASI

Bu bölüm, önceki bölümde ortaya konulan hukukun tarafsızlık iddiasına ilişkin kuramsal çerçeveyi tekrar etmekten ziyade, söz konusu iddianın fikri mülkiyet hukukunda yaratıcı öznenin inşasına nasıl yansıdığını incelemeyi amaçlamaktadır. Bu doğrultuda patent ve telif rejimlerinde "mucit", "eser sahibi" ve "yaratıcı fail" olarak tanımlanan hukuki öznenin hangi tarihsel, felsefi ve toplumsal cinsiyet varsayımları üzerine kurulduğu tartışılacaktır. Bölümün temel hedefi, fikri mülkiyetin kutsadığı yaratıcı özne mitini Locke, Hegel ve Kant gibi Aydınlanma düşünürlerinin mülkiyet kuramları çerçevesinde açıklayarak, bu sistemin kadınları nasıl sessizliğe, nesneleşmeye ve bilgisel mülksüzleşmeye ittiğini ortaya koymaktır.

Fikri mülkiyet hukukunda toplumsal cinsiyetin yapısökümünü bütünüyle eksiksiz ve ontolojik bir derinlikle gerçekleştirebilmek maksadıyla evvela mülkiyet hakkını ihsan eden, mülkiyetin sınırlarını tayin eden ve ona devletin tekelci gücü marifetiyle cebri bir meşruiyet kazandıran "hukuk" olgusunun felsefi bir eleştiriye tabi tutulması zorunludur. Hukuk kurumu dogmatik yapısı, normatif hiyerarşisi ve tarihsel kurgusu gereği kendini verili (*a priori*), doğal, değişmez, tarih üstü ve en ehemmiyetlisi her türlü tikel menfaatten arındırılmış "tarafsız" bir akıl olarak sunma eğilimindedir. Geleneksel akademik metinlerin, klasik hukuk öğretisinin ve yüksek mahkeme içtihatlarının üzerine inşa edildiği "araçsal akıl", yasayı ve yargısal süreçleri insani acılardan, toplumsal bağlamdan, tarihsel eşitsizliklerden ve sınıfsal tahakküm ilişkilerinden bütünüyle yalıtılmış steril bir laboratuvar, adeta matematiksel bir formül gibi kurgulamaktadır (İlic ve Yıldırım, 2018). Frankfurt Okulu düşünürlerinin de

önemle işaret ettiği söz konusu araçsal akıl hukuku salt bir mantıksal hesaplama, bir fayda-maliyet analizi ve formel uygulama mekanizmasına indirgeyerek kuralın kime hizmet ettiğini, hangi sermaye grubunu palazlandırdığını ve kimin aleyhine işlediğini sistematik olarak örtbas etmektedir. Feminist felsefe ve eleştirel hukuk literatürü ise hukukun görünürdeki bu soğuk ve akılcı yüzünün altında yatan eşitsiz güç dinamiklerini sorgulamaktadır. Alver'in (2019) aktardığı üzere anılan disiplinler hukuku salt adalet sağlayan bir mekanizma olarak kabul etmemektedir. Aksine hukuku mevcut yapısal eşitsizlikleri meşrulaştırarak yasal bir kılıfa büründüren ve devletin şiddet gücüyle desteklenen büyük bir illüzyon aygıtı olarak tanımlamaktadır. Fikri mülkiyet doğrudan maddi olmayan emek, soyut zihin, tasarımsal estetik ve bilgi üzerine kurulmaktadır. Bu nedenle söz konusu illüzyonun en somutlaşmış, en görünmez ve en köklü biçimde işlediği spesifik hukuk dalını temsil etmektedir. Klasik eşya hukukundaki maddi sınırların yerini fikri mülkiyette kavramların, kelimelerin ve patent istemlerinin görünmez mülkiyet çitleri almaktadır.

Hukukun tarafsızlık maskesi arkasına gizlenen örtük eril şiddet, sosyolog Pierre Bourdieu'nün alan teorisi bağlamındaki "habitus" ve "nötrleme stratejisi" kavramları ekseninde analiz edilecektir. Ardından Prof. Dr. Gülriz Uygur'un adalet felsefesi ve Miranda Fricker'ın bilgisel adaletsizlik kuramlarıyla fikri mülkiyet öznelerinin, mucitlerin ve eser sahiplerinin ne surette cinsiyetlendirildiği tartışılacaktır. Bölümün nihai amacı fikri mülkiyetin kutsadığı "yaratıcı özne" mitini Locke, Hegel ve Kant gibi aydınlanma düşünürlerinin mülkiyet kuramları çerçevesinde açıklayarak bu sistemin kadınları nasıl bilinçli bir sessizliğe, tasfiyeye, nesneleşmeye ve bilgisel mülksüzleşmeye ittiğini felsefi bir yaklaşımla ortaya koymaktır.

2.1. Pozitivist Hukuk Dogmatiğinin Yapısökümü ve Öznenin Gizlenişi

Yasal kuralları tarihsel bağlamından, yazıldığı dönemin siyasal şartlarından ve toplumsal yapıdan tamamen koparan pozitivist hukuk anlayışı yasayı cansız ve soyut bir mekanizma olarak kurgular. Hans Kelsen'in ***Saf Hukuk Kuramı***nda örneğini bulan bu hukuki dogmatizm yasa metnini kendi içinde tutarlı ve şüphe götürmez bir doğru sayar. Dolayısıyla sistemde yargıcın temel rolü insan deneyimini bütünüyle paranteze alıp bahse konu kuralları katı bir formel mantık silsilesi içinde somut vakalara mekanik bir biçimde yansıtmaktan ibarettir. Hukuk kuralların ardındaki ahlaki, politik ve felsefi saikleri bütünüyle reddederek kendisini "pozitif" ile sınırlandırmaktadır. Ancak biçimsel eşitlik ve mantıksal kusursuzluk iddiası Zeynep Özlem Üskül Engin'in (2019) eleştirdiği gibi hukuk teorisinin en temel kör noktasını ve en büyük 13k aldatmacasını oluşturmaktadır. Çünkü yasa koyucunun yani kuralı parlamentolarda, meclislerde veya uluslararası konvansiyonlarda dikte eden muktedir öznenin kimliği hukukun metnine görünmez bir mürekkeple derinden işlenmiştir. Kuralların her biri belirli bir egemen grubun yaşam pratiğine, mülkiyet birikimine, ekonomik beklentilerine ve felsefi inançlarına göre şekillendirilmektedir. Yine de toplumsal itaat sağlamak, normun kabul edilebilirliğini artırmak ve muhalif eleştirileri susturmak amacıyla "evrensel insan" kılıfına sokulmaktadır. Yasanın evrensellik iddiası aslında tahakkümün en zarif maskesidir.

Hukuktaki temel davranış standartlarının, örneğin özel hukukun, sözleşmeler hukukunun ve mülkiyet teorisinin omurgasını oluşturan "makul insan[3]" veya "basiretli

[3] **Makul insan**, özel hukukta ve haksız fiil sorumluluğunda kişinin davranışını değerlendirmek için başvurulan, somut olayın koşulları altında özenli, dikkatli, ölçülü ve öngörülü davranması beklenen varsayımsal hukuk öznesini ifade etmektedir. Bu standart görünürde cinsiyetsiz ve tarafsız bir insan tipine dayanıyor gibi sunulsa da feminist hukuk teorisi bakımından çoğu zaman kamusal alanda serbestçe hareket edebilen, ekonomik ve bedensel kırılganlıklardan soyutlanmış, akılcı ve bağımsız erkek özne varsayımını normlaştırdığı için eleştiriye açıktır.

tacir[4]" kurgularının esasında tarafsız bir insanlık ortalamasını yansıtmadığı kuvvetle iddia edilmektedir. Bu yaklaşıma göre söz konusu kurgular bütünüyle beyaz, mülk sahibi, kamusal alanda serbestçe dolaşabilen, piyasa aktörü olan ve salt hesapçı hareket eden bir erkek özne varsayımına dayanmaktadır. Çünkü kurgu kadının dünyayla kurduğu ilişkiyi, ücretsiz duygusal emeğini, bedensel kırılganlıklarını, şefkat etiğini ve yaşam gerçekliklerini hiçbir şekilde kapsamadığı gibi bunları bir zafiyet ve akıl dışı bir olgu olarak dışlamaktadır (Forell ve Matthews, 2000). Feminist hukuk teorisyeni Catharine MacKinnon hukukun ve modern devlet aygıtının erkeklerin dünyayı görme biçimini nasıl doğrudan kurumsallaştırdığını belirtmektedir. Hukukun nesnelliği erkek egemenliğinin kendi tikel bakış açısını, kendi menfaatlerini ve kendi algısal sınırlarını evrensel bir doğru olarak dayatmasının tartışılmaz bir sonucudur (MacKinnon, 1989).

Ontolojik inşanın fikri mülkiyet alanındaki tezahürünü daha da derinleştiren Avustralyalı hukuk kuramcısı Ngaire Naffine (1990) ***Hukuk ve Cinsiyetler*** adlı yapıtında hukukun gizli öznesini "Hukukun Adamı" olarak kavramsallaştırmaktadır. Naffine'e göre bu özne rekabetçi, bencil, bütünüyle ussal bir piyasa aktörü olarak tasarlanmıştır ve hukuk bu spesifik erkek modelini "normal" addederek diğer tüm varoluş biçimlerini (şefkatli, ilişkisel ve kolektif olanı) anormal ve hukuken korumaya değmez saymaktadır. Fikri mülkiyet hukuku da yasa metinlerinde "eser sahibi", "tasarımcı" veya "buluşçu" özneyi tanımlarken onu tam da Naffine'in bahsettiği bedensiz, cinsiyetsiz ve salt bir zihinsel varlık gibi sunarak nesnellik illüzyonuna organik biçimde iştirak etmektedir. Hukukun kutsal faili tarihsel olarak 18. yüzyıl Aydınlanma felsefesinden ve "Romantik Yazar" veya "Yalnız Dâhi" mitinden

[4] **Basiretli tacir** kavramı, Türk ticaret hukukunda tacirin ticari faaliyetlerinde piyasa koşullarını bilen, riskleri öngören ve ekonomik kararlarını rasyonel biçimde alan özenli bir piyasa aktörü gibi davranması gerektiğini ifade eden objektif bir davranış standardıdır. Ancak bu kavram, feminist hukuk perspektifinden değerlendirildiğinde, görünürde cinsiyetsiz ve tarafsız bir ticari özen ölçütü gibi sunulsa da tarihsel olarak kamusal alanda serbestçe hareket edebilen, sermayeye erişimi olan ve piyasa rasyonalitesiyle özdeşleştirilen erkek özne varsayımına yaslanmaktadır.

beslenmektedir. Oysa bu öznenin tarihsel inşasında matbaalara, telif loncalarına, yükseköğrenim kurumlarına, ticari sermayeye, donanımlı kimya laboratuvarlarına ve en önemlisi kamusal alana serbestçe erişimi olan ayrıcalıklı erkeğin entelektüel üretimi temel alınmıştır. Dolayısıyla söz konusu hukuki özne bizzat erkeğin suretinde kurgulanmıştır. Kadınların üniversitelere girmesinin dahi 20. yüzyılı bulduğu bir tarihsel düzlemde kurgulanan bu failin evrensel olduğunu iddia etmek ontolojik bir safsatadan ibarettir.

Kadınlar yüzyıllar boyunca kamusal alandan sistematik olarak soyutlanmıştır. Ev içi karşılıksız emeğe, bakım ve yeniden üretim işlevlerine hapsedilmiştir. Buna karşılık devleti, hukuku, piyasayı ve endüstriyi kurma işi bütünüyle erkeğe devredilmiş ve "erkek devlet" kurgusu hâkim kılınmıştır. Söz konusu kurgunun egemen olduğu tarihsel süreçte hukuk akli üretimin ve icat etmenin sınırlarını doğrudan kamusal alanda faal olan erkeklerin pratikleri üzerinden çizmiştir. Fikri mülkiyet kanunları okunurken sorulması gereken kritik soru oldukça açıktır: Görünüşte herkes için eşit ve tarafsız olan "mutlak yenilik", "sanayiye uygulanabilirlik" veya "orijinallik ve hususiyet" kuralları neden tarih boyunca istisnasız biçimde erkeklerin ürettiği bilgi formlarıyla tam bir uyum içindedir? Neden aynı kurallar kadınların sözlü kültürünü, şifahi destanlarını, anonim tekstil motiflerini, mutfak kimyasını veya kolektif şifa reçetelerini fikri mülkiyet korumasının dışında bırakmakta ve bu üretimleri "kamu malı" addederek sömürüye açmaktadır? Soruların yanıtı pozitivist dogmatiğin kapsamlı bir yapısökümünü zorunlu kılmaktadır. Fikri mülkiyet hakları yeteneğe, zihinsel emeğe veya zekâya verilmiş gökten inen doğal ve tarafsız bir ödül değildir. Ortada doğuştan gelen veya salt liyakate dayalı bir hak edişten ziyade mülkiyetin ve korunacak değerin sınırlarını baştan kendi suretinde, kendi çalışma alanında ve kendi cinsiyetinde çizen kurgusal ve eril bir hukuki tekel bulunmaktadır. Bu tekel, hukuku kullanarak kendini meşrulaştırmaktadır.

2.1.1. Bourdieu, Habitus ve Nötrleme Stratejisi: Hukuki Söylemin İktidar İnşası

Hukukun kendi içindeki taraflı, sınıfsal ve cinsiyetçi yapısını dilsel bir ustalıkla örtbas etmesi Pierre Bourdieu'nün (1987) devlet, dil ve hukuk üzerine geliştirdiği yaklaşımla detaylı biçimde çözümlenir. Bourdieu'ye göre hukuk sistemi kendisini sosyoekonomik çekişmelerden ve politik dalgalanmalardan bütünüyle sıyrılmış, dışa kapalı, bağımsız ve salt ussal bir evren olarak kurgulamaktadır. Ancak dış dünyaya kapalı gibi görünen bu sözde özerklik hukukun en büyük ideolojik silahı ve kitleler üzerindeki meşruiyet kaynağıdır. Hukuki söylem toplumsal çatışmaları, asimetrik eşitsizlikleri ve tarihsel mülksüzleştirmeleri hak, mülkiyet, ihlal, iltibas, buluş basamağı, teknolojik ilerleme veya sözleşme serbestisi gibi soğuk teknik terimlerin içine tercüme ederek onları uyuşturur ve "nötrler". Bourdieu bu muazzam dönüştürme ve maskeleme işlemine nötrleme stratejisi adını vermektedir. Hukuk uyguladığı sembolik şiddeti ve eril tahakkümü öylesine teknik, akılcı ve evrensel bir dille kodlar ki adaletsizliğin kaynağındaki eşitsiz yapı bizzat sömürülenler ve ezilenler tarafından dahi tamamen görünmez hâle gelir. Hukuk fakültelerindeki eğitim sistemi hukukçulara adaleti değil bu nötrleme dilini kullanmayı, toplumsal yaraları teknik maddelere dönüştürmeyi ve sistemin ürettiği bu özel "dilsel sermayeyi" tekelleştirmeyi öğretir.

Patent ofislerinin matbu reddiye raporlarının, Yargıtay veya Avrupa Adalet Divanı gibi ihtisas mahkemelerinin gerekçeli kararlarının ve kurumsal mülkiyet politikalarının kullandığı karmaşık ve kibirli jargon şahsi kanaatleri, eril ideolojileri ve cinsiyetlendirilmiş ticari tercihleri sanki doğanın sarsılmaz bir kanunuymuş gibi nesnelleştirmektedir. İstemler ve tarifnameler üzerinden kurulan fikri mülkiyet dili günlük dili reddeder. Nötrleme süreci sayesinde hukukun bizzat ürettiği dışlamalar, gasp eylemleri ve tekelleşmeler toplum tarafından ahlaki bir haksızlık, bir emek sömürüsü

veya bir cinsiyetçi şiddet olarak değil kuralların zorunlu, yasal ve kaçınılmaz bir sonucu olarak algılanmaktadır. Yargıç "Sanayiye uygulanabilirlik şartı gerçekleşmemiştir" veya "Telif için aranan hususiyet şartı oluşmamıştır" diyerek kararı tesis ettiğinde aslında mevcut eşitsiz statükoyu koruyan metinleri konuşturmaktadır. Adaletsizlik tamamen hukuka uygun, yasal bir kılıfa bürünmektedir.

Hukukun görünmez sembolik şiddeti öylesine derine işler ki ezilenlerin ve sömürülenlerin dahi kendi ezilmişliklerini hukuki bir mecburiyet olarak kabullenmelerine yol açmaktadır. Kadınlar kuşaklar boyu aktardıkları bitkisel şifa formüllerinin, ninnilerin, asırlık kilim motiflerinin, iğne oyalarının veya pratik ev içi buluşların zaten baştan beri değersiz, yetersiz, sıradan veya teliflenemez olduğuna içtenlikle inanmaya başlarlar. Kendi emeklerini yadsırlar. Bourdieu bu içselleştirmeyi failin dış dünyadaki nesnel yapıları kendi zihnine ve bedenine kopyalaması, tahakkümü doğallaştırması anlamına gelen "habitus" kavramıyla açıklamaktadır. Ezilenler kendilerini ezen yapının dışlayıcı kurallarını kendi bedenlerine ve zihinlerine kazırlar. Kuralları adeta bir kader gibi doğallaştırırlar. Fatma Süzgün Şahin'in (2017) ve Damla Alver'in (2019) feminist metodolojide vazgeçilmez bir adım olarak şart koştuğu "bilinç yükseltme" pratiğinin önündeki en büyük ontolojik engel de doğallaştırılmış sessiz habitustur. Feminist metodolojinin itiraz ettiği araçsal akıl tam da kadınların ataerkil hukuki düzeni içselleştirerek kendi entelektüel mülksüzleşmelerine rıza göstermesini tasarlayan sessiz, kurnaz ve her yeri kuşatan sistemin ta kendisidir.

2.1.2. Fikri Mülkiyette Sınıfsal ve Cinsiyetçi Tarafgirlik

Bourdieu'nün nötrleme stratejisi ve sembolik şiddet mefhumları fikri mülkiyet hukukunun temel argümanlarına ve inceleme kriterlerine uyarlandığında patent ve telif

hakkı sistemlerinin aslında baştan aşağı bir sınıfsal ve cinsiyetçi tarafgirlik mekanizması olduğu apaçık anlaşılmaktadır. Fikri mülkiyet hukuku mutlak yenilik, sanayiye uygulanabilirlik, orijinallik, sabitlenme şartı ve hususiyet gibi görünürde tamamen nötr, bilimsel ve matematiksel kriterler belirlemektedir. Bu kriterler şeklî düzeyde ve formel bir mantık çerçevesinde erkekler ve kadınlar için tamamen eşit görünmektedir. Nitekim yasanın dili hiçbir maddesinde "kadınların buluşları patentlenemez" gibi aleni ve doğrudan bir ayrımcılık yapmamaktadır. Ancak biçimsel eşitlik tıpkı Anadolu'daki derme çatma bir dokuma tezgâhının başındaki yoksul bir kadın ile Silikon Vadisi'ndeki milyon dolarlık bütçeye sahip, laboratuvarlarla donatılmış bir erkek araştırmacıyı aynı yasal kefeye koyarak arkasındaki toplumsal eşitsizliği gizlemeye ve sınıfsal hiyerarşiyi hukuken meşrulaştırmaya yaramaktadır. Eşitsizler arasında kurulan yasal eşitlik tahakkümün ta kendisidir.

Ann Bartow'un (2016) çözümlemelerinde ve fikri mülkiyet yazınına kazandırdığı "Kız Mikrobu Etkisi" kavramında oldukça belirgin biçimde vurguladığı üzere kadınların tarihsel olarak yoğunlaştığı, kadın emeğiyle özdeşleşmiş alanlardaki bilgi üretimleri tarafsız görünümlü hukuki ölçütleri karşılamadığı ya da özellikle eril kalıplara uydurulmadığı gerekçesiyle yasa koyucu ve yargıçlar tarafından kolaylıkla değersizleştirilerek "kamu malı" ilan edilmektedir. Fikri mülkiyet hukukunun kadın emeğine uyguladığı çifte ölçüt, birbirine çok benzeyen iki düşünsel eylemin hukuki nitelendirilmesinde açıkça görünmektedir. Geleneksel olarak kadınların hâkim olduğu ev içi mutfaklarda veya atölyelerde çeşitli organik maddelerin belirli oranlarda özenle karıştırılması ve mayalanma süreçlerinin ustalıkla yönetilmesiyle yeni, estetik ve yaratıcı bir buluş, örneğin raf ömrünü uzatan bir gıda karışımı, elde edilebilmektedir. Ancak bu üretimler yasa tarafından basit, herkesçe bilinen ve sıradan bir "yemek tarifi" veya "gündelik uygulama" olarak nitelendirilmektedir. Dolayısıyla bu yenilikler buluş

basamağı içermediği gerekçesiyle patent korumasının dışında bırakılmaktadır. Oysa erkeklerin tarihsel olarak hâkim olduğu, kurumsal sermayenin aktığı sanayi tipi bir ilaç laboratuvarında yine organik maddelerin belirli oranlarda karıştırılmasıyla elde edilen yapay bir buluş karmaşık bir kimyasal formül veya biyoteknolojik icat olarak yüceltilmekte ve derhal en güçlü patent korumasıyla yirmi yıl boyunca tekelci koruma altına alınmaktadır (Bartow, 2016). Kural aynıdır ancak kuralın uygulandığı bedenin ve mekânın cinsiyeti mülkiyetin kaderini belirlemektedir.

Fikri mülkiyet hukukunun mutfağa ve gıda üretimine ait bilgiyi nasıl peşinen değersizleştirdiğinin somut ve belgelenebilir bir örneği, Türk Patent ve Marka Kurumu tarafından 2022/007871 numaralı patent başvurusu için düzenlenen Araştırma Raporunda açıkça gözlemlenebilmektedir. Söz konusu başvuruda soğanın sirke ve su kullanılmaksızın sıvı yağ içinde fermente edilmesine dayanan bir turşu üretim yöntemi için inhisari patent koruması talep edilmiştir. Ancak Kurum uzmanı, buluşun yeni olmadığı gerekçesiyle koruma talebini reddederken tekniğin bilinen durumunu (prior art) ortaya koymak üzere yalnızca resmî patent belgelerini değil, doğrudan ev mutfağına ait çevrim içi yemek tarifi sitelerini (tarladalal.com ve priyascurrynation.com adreslerinde yayımlanan soğan turşusu tariflerini) de referans göstermiştir (Türk Patent ve Marka Kurumu, 2023). Kuşaklar boyunca büyük ölçüde kadın emeğiyle taşınan turşuculuk ve fermantasyon bilgisi, hukuk nezdinde tam da bu çalışmada tartışılan "herkesçe bilinen sıradan bir yemek tarifi" kategorisine yerleştirilerek buluş basamağından ve dolayısıyla mülkiyet korumasından baştan dışlanmıştır. Bu vaka, gündelik gıda pratiğine ve mutfağa ait bilginin patent rejiminde nasıl sistematik biçimde "kamuya açık ön bilgi" statüsüne indirgendiğini, hiçbir zaman korunmaya değer bir icat mertebesine yükseltilmediğini ampirik olarak ortaya koymaktadır.

Aynı ontolojik adaletsizlik ve çifte standart telif hukukunda da geçerliliğini korumaktadır. Nesiller arası aktarılan içinde algoritmalar, kültürel kodlar ve estetik tasarımlar barındıran karmaşık bir Anadolu kilim motifi, bir dantel işlemesi veya yöresel bir iğne oyası kadınların boş zaman uğraşı, faydacı bir eşya veya anonim bir üretim olarak görülüp telif korumasından derhal dışlanmaktadır. Telif hukuku eserleri sabitlenmediği veya tek bir yazarın hususiyetini taşımadığı gerekçesiyle reddeder. Bu motifler endüstriyel kopyalamaya terk edilir. Buna karşılık erkeklerin hegemonyasındaki yazılım sektöründe üretilen soyut bir bilgisayar kodu yasanın gözünde üstün bir zihinsel efor, hususiyet olarak kabul edilip edebi eser statüsüne sokularak ticari telif haklarıyla ödüllendirilmektedir. Bilgisayar kodlamasının erken dönemlerinde donanım asli buluş olarak kabul edilirken yazılım salt bir veri girişi veya daktilolama faaliyeti sayılarak "kadın işi" görülmüş ve fikri mülkiyet korumasının dışında bırakılmıştır. Ancak sektörün kârlı hâle gelmesi ve bilgisayar mühendisliğinin prestij kazanarak erkek egemen bir alana dönüşmesinin ardından yazılımlar hızla telif yasalarının kapsamına ve hatta patent korumasına dâhil edilmiştir. Tarihsel dönüşüm "Kız Mikrobu Etkisi"nin en bariz ampirik kanıtlarından birini sunmaktadır. Kadının emek verdiği ve dâhil olduğu sahalar yapısal bir itibarsızlaştırmaya maruz bırakılırken erkeğin nüfuz ettiği alanlar ivedilikle yasal mülkiyet güvencesiyle donatılmaktadır.

Kesişimsellik kavramının öncüsü Kimberlé Crenshaw'ın (1989) teorik çerçevesinden değerlendirildiğinde hukuk sisteminin ürettiği çifte standardın salt cinsiyetçi bir temele dayanmadığı, aynı zamanda ırkçı, sömürgeci ve sınıfsal tahakküm pratikleriyle de organik bir bağ kurduğu açıkça anlaşılmaktadır. Küresel Güney'deki yerli, siyahi veya köylü kadınların nesillerdir geliştirdiği tohum bilgileri, organik tarım yöntemleri ve şifa pratikleri Batılı beyaz erkeğin kurduğu uluslararası patent sisteminde yazılı bir yayında yayımlanmadığı veya modern laboratuvar ortamında izole edilmediği

için bilimsel bir buluş olarak korunmamaktadır. Onların şifahi bilgisi yasa nezdinde tıpkı vahşi bir doğa parçası gibi evcilleştirilmeyi bekleyen bir boş alan (*terra nullius*) gibi kurgulanmaktadır. Ancak aynı geleneksel bilgi Batılı dev ilaç şirketleri tarafından alınıp laboratuvarda kimyasal olarak sentezlendiğinde asırlık emek hukukun tüm tekelci avantajlarından faydalandırılmaktadır. Kısacası hukuk kadının veya yerlinin emeğini doğrudan reddetmemektedir. Bourdieu'nün belirttiği mükemmel sembolik şiddeti kullanarak bunu "bu bilgi yenilik kriterini taşımıyor", "hususiyet barındırmıyor", "sabitlenme şartını sağlamıyor" veya "doğanın bir keşfidir, icat değildir" gibi teknik ve nötr bir gerekçeyle gerçekleştirmektedir. Fikri mülkiyet hukuku bizzat cinsiyetçi ve sömürgeci bir tahakkümü teknik sınırların korunması adı altında evrensel bir doğruya çevirmektedir.

2.1.3. Hukukta Bilgisel Adaletsizlik

Hukukun teknik bir dille sıradanlaştırdığı kesişimsel ve yapısal eşitsizlikler bilginin üretilmesi, dolaşıma sokulması ve mülkiyet konusu hâline getirilmesi süreçlerinde derin bir bilgisel adaletsizliğe yol açmaktadır. Filozof Miranda Fricker (2007) tarafından literatüre kazandırılan bu kavram bireyin yalnızca toplumsal cinsiyet, ırk, sınıf, dil veya coğrafi köken gibi aidiyetlerinden ötürü "bilgi üretebilen geçerli bir özne" vasfından mahrum bırakılmasını ifade eder. Bu bağlamda bilgisel adaletsizlik kişinin sözünün ve deneyimlerinin değersizleştirilmesi ve faillik potansiyelinin en başından itibaren yok sayılmasıdır. Fricker bu bilgisel zararı iki temel alt başlıkta derinlemesine incelemektedir. İlki tanıksal adaletsizlik (*testimonial injustice*), ikincisi ise yorumsal adaletsizliktir (*hermeneutical injustice*).

Fikri mülkiyet hukukunun kurumsal işleyişinde kadınlar her iki adaletsizlik türüne de yoğun, katmanlı ve sistematik biçimde maruz bırakılmaktadır. Tanıksal adaletsizlik bir kadının dünyayı değiştiren karmaşık bir makine icat ettiğinde toplumun, yatırımcıların, yargıçların ve hukukun onun "bu buluşu yapabilecek akli, analitik ve mekanik kapasiteye" sahip olduğuna peşinen inanmamasıdır. Bu, kişinin sözüne veya icadına duyulan epistemik güvenin cinsiyetçi bir önyargıyla sarsılmasıdır. Nitekim 19. yüzyılda modern kese kâğıdı üreten makineyi icat eden Margaret Knight'ın meşhur patent davasında patenti çalarak kendi adına tescillemeye çalışan erkeğin (Charles Annan) mahkemedeki "bir kadının bu kadar karmaşık bir makineyi icat etmesinin doğasına aykırı olduğu" şeklindeki savunması tanıksal adaletsizliğin patent tarihindeki yansımasıdır (Swanson, 2011). Mahkemeler bugün bu kadar açık bir dil kullanmasa da patent ofislerindeki incelemecilerin kadın isimli başvuruları erkek isimli eşdeğer başvurulara kıyasla %21 oranında daha fazla reddetmesi (Marcowitz-Bitton vd., 2020) tanıksal adaletsizliğin modern, örtülü ve kurumsal versiyonudur.

Öte yandan yorumsal adaletsizlik çok daha derin, görünmez, dile nüfuz eden ve yapısal bir şiddet barındırmaktadır. Kadınlar nesiller boyu aktardıkları pratikleri eril mülkiyetin katı dili olan "tekil sahiplik", "yazılı kayıt", "bilimsel yayın" ve "mutlak yenilik" gibi kavramların içine sığdıramadıkları için hermenötik bir sessizliğe ve çevrilemezliğe maruz kalmaktadırlar. Kendi ürettikleri, insanlığa ve topluma paha biçilmez fayda sağlayan değeri kanıtlayacak yasal kavramlardan (örneğin "kolektif telif hakkı", "şifahi patent" gibi kapsayıcı kurumlardan) kasten yoksun bırakılmışlardır. Mevcut yasal lügatte onların deneyimini, onların mülkiyet algısını tanımlayacak hiçbir kelime bulunmamakta olup var olan kavramlar (eser sahibi, mucit) onlara uymadığı için varlıkları hukuken geçersiz sayılmaktadır. Onların bilgisi anlamsızlık kuyusuna atılmaktadır.

Fricker'ın değerli kuramını epistemolojik şiddet ve bilgi sosyolojisi bağlamında daha da ileri taşıyan Kristie Dotson (2011) durumu doğrudan "epistemik şiddet" olarak tanımlar. Dotson'a göre egemen kurumlar (örneğin patent ofisleri) bir bilgiyi değerlendirirken kasten "güvenilmezlik" ve "susturma" taktikleri uygular. Patent hukuku kadının geleneksel bilgisini yok sayarken yalnızca bu üretimi hukuken geçersiz kılmakla kalmamakta, aynı zamanda söz konusu birikimi bilgi statüsünden çıkararak epistemik bir kırım gerçekleştirmektedir.

Türkiye akademik literatüründe yasal dışlamayı hukukun etik ve insani krizi üzerinden okuyan en önemli ve sarsıcı yaklaşımlardan biri Prof. Dr. Gülriz Uygur'a aittir. Uygur (2020) ana akım hukuk dogmatiğinin insanı salt ussal bir işlemci ve yüzü olmayan bir dosya numarası olarak, hukuku ise kör, dilsiz ve duygusuz bir algoritma şeklinde kurgulayan katı yapısını sert bir biçimde eleştirmektedir. Roma hukukundan bu yana adaletin evrensel simgesi olan Justitia'nın gözlerinin bağlı olması şekli tarafsızlığı simgelediği kadar hukukun mağdurun spesifik acısını, bağlamını ve dezavantajını "görmemesini" de meşrulaştıran dogmatik bir kurgudur. Uygur'a göre adaletin tesisi sadece kuralların mekanik, duygusuz ve kör bir şekilde araçsal akılla uygulanmasıyla sağlanamaz. Uygur hukukun ötekinin sesini duyması gerektiğini, adaletsizliğin ancak merkezin dışında kalana, ezilene ve mülksüzleştirilene kulak verildiğinde giderilebileceğini savunmaktadır. "Gönül gözü" kavramsallaştırması tam da bu noktada hukukun şekilci yaklaşımına bir alternatif olarak geliştirilmektedir. Buna göre mekanik yargılama pratiği terk edilmelidir. Bu pratiğin yerini maddi gerçekliği, insanın özgül acısını ve en başta da kadınların tarihsel dışlanma deneyimini merkeze alan empatik, etik ve ilişkisel bir bakış almalıdır.

Trademark Lawyer dergisinin altı bölümlük Çeşitlilik, Eşitlik ve Kapsayıcılık (DEI) serisinde yürütülen röportajlarda dil ve önyargı alanındaki araştırmacı Dr. Suzanne Wertheim hukuki iş ortamlarındaki cinsiyetçiliğin salt bireysel tutumlardan değil, iş dağılımı ve terfi mekanizmalarının sistemsizliğinden beslendiğini ortaya koymuştur. Wertheim iş dağılımının hukuk bürolarında kişisel ağlara ve ilişkilere dayalı olduğu her ortamda önyargının kaçınılmaz biçimde devreye girdiğini vurgulamıştır. Florida Barosu'nun 2016 tarihli araştırması dinamiği somut olarak belgelemekte olup ankete katılan kadın avukatların %29'unun erkek meslektaşları tarafından küçümseyici biçimde hitap gördüğünü beyan ettiği ortaya konulmaktadır. Buna karşın erkek avukatların yalnızca %12'si terfi süreçlerinde cinsiyetin belirleyici olduğunu kabul etmektedir. Wertheim bu "algı uçurumunu" fikri mülkiyet dahil tüm hukuk alanlarında yinelenebilir bir örüntü olarak tanımlamakta ve kurumsal değişimin temel önkoşulunun iş dağılımı ile terfi süreçlerinin sistematik hâle getirilmesi olduğunu savunmaktadır.

Uygur'un tabiriyle ötekinin sesini, tarihsel emeğini duymazlar. Yasayı aynen uygularlar ama epistemik adaletsizliği yargı kararıyla resmen tasdik etmiş, devlet mührüyle onaylamış olurlar. Gönül gözünün kapalı olduğu bu kör, yalıtılmış ve mekanik hukuk sistemi kadınların kültürel ve bilimsel üretimlerinin mülksüzleştirilmesini hukuken meşru ve yasal kılmaktadır. Feminist bir hukuk metodolojisi tam da Uygur ve Şahin'in önerdiği gibi fikri mülkiyetin görünmez kıldığı bu "bilen, yaratan ama hakkı asla teslim edilmeyen" kadın öznelerin somut deneyimlerini yasanın merkezine çekmeyi ve epistemik adaleti pratik uslamlama ve bilinç yükseltme pratikleriyle yeniden tesis etmeyi zorunlu kılmaktadır. Adalet ancak hukukun kendi körlüğünün farkına varmasıyla tesis edilebilir.

2.2. Mülkiyetin Sınırlarında Eril Akıl

Günümüz ulusal ve uluslararası fikri mülkiyet rejimlerinin (WIPO, TRIPS, FSEK, SMK) felsefi meşruiyet zeminini ve hukuki dogmatiğini oluşturan en temel kuramların başında 17. yüzyıl aydınlanma felsefecisi John Locke'un "Emek Teorisi" gelmektedir. Locke klasikleşmiş ***Hükümet Üzerine İkinci İnceleme*** (2004) adlı kült eserinde bireyin bizatihi kendi bedeni ve aklı üzerinde mutlak bir mülkiyete malik olduğunu, bu bedenin harcadığı emeği doğanın ortak ve sahipsiz mülkiyetindeki nesnelere katarak onlarla harmanlayarak nesneleri kendi hususi mülkü hâline getirdiğini savunmaktadır (Locke, 1689). Fikri mülkiyet doktrini söz konusu argümanı maddi dünyadan, topraktan ve ağaçlardan soyutlayarak zihinsel emeğin somutlaştığı edebi bir eser veya teknik bir buluş üzerinde de doğaldan gelen, itiraz edilemez mutlak bir hak sahipliği doğurduğu varsayımını temel bir dogma olarak kabul etmektedir.

Ancak Locke'çu perspektifin feminist eleştirisi bizzat "emek" mefhumunun kurgulanışındaki ve doğa ile akıl arasındaki sınırın inşasındaki toplumsal cinsiyet asimetrisini ifşa etmektedir. John Locke'un teorisi her ne kadar mülkiyetin kaynağını insanın kendi bedeni üzerindeki mülkiyetine dayandırsa da feminist siyaset bilimci Carol Pateman'ın (1988) Cinsel Sözleşme isimli başyapıtında amansızca eleştirdiği üzere bu "kendi bedenine sahip olma" ayrıcalığı bütünüyle erkeği niteleyen ve kadını sistemin dışına iten bir kurgudur. Pateman'a göre kadın ataerkil evlilik ve cinsel sözleşme uyarınca kendi bedeni üzerinde egemenliği olmayan, kamusal alandan tecrit edilmiş bir tebaadır. Dolayısıyla Locke'un kuramında mülkiyet doğuran, hukuken korumaya şayan kabul edilen emek bütünüyle kamusal alana ait, ticari bir mübadele değeri olan, sınırları kesin olarak çizilebilir ve piyasaya sunulabilir eril nitelikteki bir faaliyet olarak tasavvur edilmiştir. Üstelik Locke bu emeğin ürünü bozulmadan (*spoilage proviso*) önce değerlendirilmesi gerektiğini savunur. Buna mukabil kadınların

hane içinde, tarlalarda, yerel topluluk ağlarında veya şifahi geleneklerde asırlardır harcadıkları yeniden üretim emeği, çocuk ve yaşlı bakımı, beslenme pratiği, duygusal ihtimam emeği ve kolektif bilgi üretimi ise mülkiyet doğurmayan, geçici, karşılığı ödenmeyen ve bütünüyle doğa durumunun sömürüye, temellüke açık ham maddesi olarak kodlanmıştır. Goldmann ve arkadaşlarının (2024) epistemik paylaşım etiği bağlamında ehemmiyetle vurguladığı üzere bilginin eril emek ekseninde bireysel mülkiyet çitleri içerisine alınması müşterek üretim pratiklerini değersizleştirerek kadını felsefi düzeyde en baştan mülksüzleşmeye mahkûm etmektedir. Kadının harcadığı emek doğal bir vazife, içgüdüsel bir eğilim addedilirken erkeğin doğaya veya metne yaptığı zihinsel müdahale mülkiyet yaratan akılcı bir deha olarak kutsanmaktadır. Locke'un mülkiyetin kaynağını feodal ayrıcalıklara, monarşik lütuflara veya ilahi bağışlara değil doğrudan insanın kendi bedenine, emeğine ve çabasına dayandırması bireysel özgürleşim, liyakat ve aydınlanma açısından tarihsel olarak muazzam bir devrimdir. İnsanın doğaya kattığı zihinsel ve fiziksel müdahalenin nesneyi ham hâlinden çıkarıp mülkiyet doğurduğu varsayımı günümüzde fikri mülkiyet haklarının da meşruiyet zeminini oluşturmaktadır. Ne var ki feminist perspektiften bakıldığında anılan teorinin yıkıcı tarafı bizzat mülkiyet doğuran "emek" kavramının derinlemesine cinsiyetlendirilmesinde yatmaktadır. Locke'çu sistemde yasal korumaya şayan görülen, ekonomik değeri olan ve mülkiyete tahvil edilebilen emek yalnızca kamusal alanda gerçekleşen, piyasada mübadele değeri taşıyan, sınırları net eril eylemlerdir. Kadınların hane içinde, tarlalarda veya şifa ağlarında harcadıkları yeniden üretim, karşılıksız duygusal bakım, tohum ıslahı ve kolektif geleneksel bilgi emeği ise mülkiyet doğuran ussal bir eylem olarak görülmemiştir. Sonuç itibarıyla kadının emeği mülkiyetin devrimci sınırları dışına itilerek bedelsizleştirilmiş, analitik aklın doğa üzerindeki tahakkümü erkeğin kadın emeği üzerindeki hukuki tahakkümüne dönüştürülmüştür.

Fikri mülkiyet hukukunun felsefi temellerini oluşturan Aydınlanma dönemi mülkiyet ve devlet kuramları salt tek boyutlu bir tahakküm aracı olmanın ötesinde kendi içlerinde diyalektik bir ilerleme ve dışlayıcı bir çelişki barındırmaktadır. Thomas Hobbes'un Leviathan (Hobbes, 1651/2001) adlı eserinde kurguladığı toplumsal sözleşme bireyleri doğa durumunun kaotik herkesin herkesle savaşından (*bellum omnium contra omnes*) ve mutlak güvensizlik ikliminden kurtararak hukuki bir güvenlik, barış ve öngörülebilir bir istikrar zemini sağlaması yönüyle insanlık tarihi için pozitif ve ilerlemeci bir adımdır. Hukuk kaba fiziksel gücün ve keyfiliğin yerini alarak zihinsel ve bedensel bütünlüğü koruyan bir güvence mekanizması kurmuştur. Ancak anılan kuramın negatif ve feminist eleştiriye açık yüzü sözleşmeyi imzalayan akılcı öznenin bütünüyle bencil, salt rekabetçi, sürekli bir korku güdüsüyle hareket eden ve diğerlerini potansiyel bir tehdit olarak gören hiper-bireyci bir erkek olarak kurgulanmasıdır. İnsanın doğasındaki ilişkisellik, kolektif dayanışma, karşılıksız verme ve bakım etiği birer zafiyet sayılarak dışlanmıştır. Dışlayıcı kurgu günümüz patent hukukunun amansız, tekilci, ilk başvuranın her şeyi aldığı ve diğerini piyasadan silmeye odaklı tekelci rekabet mantığına adeta bir varoluşsal savaş şeklinde doğrudan sirayet etmiştir.

Hukukun evrensel ve tarafsız olarak sunduğu mülkiyet tescil kriterleri (sabitlenme, mutlak yenilik, sanayiye uygulanabilirlik ve hususiyet) aslında tarihsel olarak kamusal alanda, finanse edilen donanımlı laboratuvarlarda, ağır sanayide ve matbaalarda erkeklerin gerçekleştirdiği endüstriyel üretim biçimlerini merkez alan ataerkil normlardır. Fikri mülkiyetin görünmez tarafsızlık iddiasını patent hukuku özelinde söküme uğratan Dan Burk (2011) yasanın merkezindeki inceleme standardı olan "Tekniğin Bilinen Durumundaki Uzman Kişi" (PHOSITA) kurgusunun Catharine MacKinnon'ın işaret ettiği eril nesnellik yanılsamasının bizzat laboratuvara girmiş hâli

olduğunu ampirik ve kuramsal olarak ortaya koymaktadır. Hukuk neyin öngörülemez bir icat olduğuna karar verirken kadınların tarihsel pratiklerini daima açık ve sıradan bularak dışlamaktadır. Bilgisel dışlamanın ve yasal görünmezliğin sonucunda bir kadın emeği çokuluslu şirketlerin ticari sömürüsüne açık, bedelsiz ve sahipsiz bir hammaddeye indirgenmektedir.

Immanuel Kant'ın (1996) telif hukukunun felsefi temellerine ve kıta Avrupası eser sahibi haklarına doğrudan yön veren mülkiyet ve konuşma kuramı da eril akılcılıktan azade değildir. Kant bir kitabın veya makalenin yalnızca basılı bir kâğıt tomarı veya fiziki bir eşya olmadığını, tam aksine yazarın kamusal alandaki ussal seslenişi ve kamuoyuna doğrudan hitabı olduğunu ileri sürmektedir. Yaklaşıma göre izinsiz çoğaltma yazarın bizzat kişilik hakkına, iradesine ve konuşma özgürlüğüne yapılmış haksız bir saldırı oluşturmaktadıroluşturmakta. Fakat Jürgen Habermas'ın burjuva kamusal alan tartışmaları feminist bir süzgeçten geçirildiğinde Kantçı kamusal alan ve makul hitap sahibi ussal özne kurgusu ataerkil bir toplumsal yapının ürünüdür. Bu yapıda kadının sesi ve bedensel varlığı kamusal alandan sistematik olarak silinmiştir. Dişil söz salt özel alana, duygusallığa yahut irrasyonel alana hapsedilmiştir. Bu bağlamda yalnızca "aktif vatandaş" kabul edilen mülk sahibi erkeklerin hitabı eser sayılmıştır. Kadınların seslenişi dedikodu, sohbet veya önemsiz ev içi konuşmalar olarak itibarsızlaştırılırken erkeğin hitabı yasal zırhlarla korunan bir entelektüel mülkiyete dönüştürülmüştür. Dolayısıyla fikri mülkiyetin kurucu felsefi anlatısı en başından itibaren aklı bedenden üstün tutan, ussal, mülk sahibi ve kamusal alanda fail olan mülkiyet öznesini değişmez bir "erkek varsayılanı" üzerinden inşa etmiştir (Bartow, 2018).

2.3. Romantik Deha Miti ve Cinsiyetçi Ayrışma

Feminist epistemoloji romantik deha kurgusunun evrensel bir insan doğasını değil bütünüyle eril bir psikolojiyi, asimetrik bir cinsiyete dayalı iş bölümünü ve sınıfsal bir imtiyazı yansıttığını savunmaktadır. Edebiyat kuramcısı ve hukuk tarihçisi Martha Woodmansee'nin (1984) telif tarihi literatürüne kazandırdığı meşhur "Deha ve Telif Hakkı" analizi ontolojik inşanın maskesini düşüren felsefi bir mihenk taşıdır. Woodmansee yalnız dâhi kurgusunun hiçbir surette evrensel ve verili (*a priori*) bir gerçeklik olmadığını, aksine 18. yüzyıl Avrupası'nda erkek yazarların ticari tekellerini meşrulaştırmak, loncalara karşı kendi inhisarlarını tahkim etmek maksadıyla kasıtlı olarak icat ettikleri ekonomik ve romantik bir ideoloji olduğunu tarihsel belgelerle kanıtlamıştır. Kurgusal deha kolektif emeği silerek mülkiyeti tek bir bedene hapsetmenin aracı olmuştur. Çünkü bir kadının tek başına dış dünyadan, ekonomik kaygılardan ve özellikle ev içi ücretsiz bakım yükümlülüklerinden tamamen izole bir şekilde bireysel deha üretebilmesi için gereken maddi, mekânsal ve zamansal koşullar tarihsel olarak kendisinden esirgenmiştir. Avrupa Birliği Fikri Mülkiyet Ofisi'nden (EUIPO) Eleonora Rosati'nin (2025) Virginia Woolf'un meşhur edebi perspektifiyle ele aldığı üzere kadının yaratabilmesi, sanatsal bir eser tasarlayabilmesi ve ticari değeri olan bir buluş ortaya koyabilmesi için her şeyden önce yapısal önyargılardan arındırılmış maddi bağımsızlığa sahip "kendine ait bir odaya" ve bölünmemiş, kesintisiz bir zamana mutlak surette ihtiyacı bulunmaktadır. Ancak hukuk bu köklü sosyo-ekonomik eşitsizliği görmezden gelerek herkesin aynı çizgiden eşit koşullarda yarışa başladığı kurgusal varsayımıyla mülkiyeti güçlü olanın, zamanı olanın eline teslim etmektedir. Eşitsiz başlangıçları yok sayan bu yaklaşım mülkiyetin eril tekelini pekiştirir.

Romantik deha efsanesi fikri mülkiyetin ağır, pahalı ve bürokratik kurallarını barındıran patent hukukunda kendisini tekil mucit veya kahraman mucit kurgusu olarak somutlaştırmaktadır. Yasa buluş süreçlerini tek bir parlak zihnin ürünü olarak ödüllendirmektedir. Oysa günümüz endüstriyel Ar-GE laboratuvarlarında, biyoteknoloji merkezlerinde ve teknoloji üslerinde yürütülen kolektif, disiplinler arası çalışmalar hukuki matris içerisinde eritilerek hak sahibi olarak sermaye sahibine veya hiyerarşik liderliğe devredilmektedir. Kanada Fikri Mülkiyet Ofisi (CIPO) tarafından PCT (Patent İşbirliği Anlaşması) başvurularını inceleyen ampirik raporlar patent ekosistemindeki ciddi cinsiyet asimetrisinin sadece kadın mucitlerin azlığı veya mühendislik tercihlerinden kaynaklanmadığını ortaya koymaktadır. Raporlar çok uluslu patent takımlarının kurgulanışındaki eril hiyerarşilerin, görev dağılımı pratiklerinin ve kurum içi politikaların bu asimetrideki belirleyici etkisini şüpheye yer bırakmayacak şekilde doğrulamaktadır (CIPO, 2017). Kadın araştırmacılar ve mühendisler Ar-GE süreçlerine fiilen dâhil olsalar dahi buluş takımlarının liderliği, patent sahipliği ve lisanslama yetkisi genellikle erkek yöneticilere tahsis edilmektedir. Süreçte kadınların zihinsel ve fiziksel emeği, rutin testler, veri girişi veya teknik destek gibi yasal düzenlemeler nezdinde yetersiz görülen ikincil görevler şeklinde tanımlanmakta ve kamusal görünürlükten mahrum bırakılarak buharlaştırılmaktadır (CIPO, 2017). Bilim tarihindeki Rosalind Franklin örneğinde olduğu gibi kadınların bilimsel katkılarının sistematik olarak erkek meslektaşlarına mal edilmesi veya göz ardı edilmesini ifade eden “Matilda Etkisi”nin patent hukukundaki kurumsal yansıması olan bu ampirik durum, yasanın mucit mefhumunu kurgularken kolektif ve ilişkisel emeği dışlayan yapısının en açık kanıtıdır. Hukukun devir sözleşmeleri ve gizlilik anlaşmaları (NDA) kadının emeğini şirketin eril sermayesine sessizce dâhil eder.

Tarihsel süreçte moda dünyasında devrim yaratan Elsa Schiaparelli gibi avangart girişimcilerin, Bauhaus akımının perde arkasında bırakılan vizyoner mimarlarından Margarete Schütte-Lihotzky'nin veya Lotta Nieminen gibi çağdaş görsel kimlik tasarımcılarının uluslararası başarıları (Rosati, 2025; EUIPO, 2023) kadınların yaratıcı endüstrilerdeki ve tasarımdaki fail gücünü gösterse de söz konusu emsal niteliğindeki münferit başarılar kurumsal mülkiyet yapılarının dışlayıcı duvarlarını üstün bir gayret ve istisnai ayrıcalıklarla aşabilen vakalar olarak kalmaya mahkûm edilmiştir. Kadınların tarih boyunca vücuda getirdikleri anonim tasarımları, karmaşık algoritmalar içeren dokumaları, yorgan işçiliklerini, tekstil ürünleri ve edebi üretimleri zanaat, süsleme, ev içi pratik beceri, duygusal dışavurum veya anonim folklor olarak etiketlenerek fikri mülkiyetin yüksek hukuki koruma zırhından ve yarattığı ekonomik rantından mahrum bırakılmıştır. Buna mukabil erkeklerin mimari projeleri, mühendislik ürünleri ve endüstriyel üretimleri teknik buluş, ussal inovasyon ve yüksek sanat olarak kutsanarak mülkiyet rejimlerinin tartışılmaz merkezine yerleştirilmiştir (Halbert, 2006). Zanaat ile sanat arasındaki ayrım ontolojik değil tamamen cinsiyetçi ve politik bir sınıflandırmadır.

2.4. Görünmez Kılınan Özneden Tahakküm Edilen Nesneye Geçiş

Hukukun tarafsızlık illüzyonu, araçsal aklı ve epistemik körlüğü deşifre edildikten sonra analizin yönünün salt bir metodolojik eleştiriden çıkarak mülkiyetin kendi varoluşsal kökenlerine inmesi gerekmektedir. Fikri mülkiyet rejimleri bilginin boşlukta serbestçe dolanan soyut, akışkan ve herkesin erişebildiği hâline değil bilginin sınırları bir şirket veya otorite tarafından çizilmiş, formüle edilmiş ve maddi bir forma bürünmüş (basılı kitap, kimyasal formül, bilgisayar yazılım kodu) hâline koruma sağlamaktadır. Bu süreç toplumdaki ortak, kolektif ve bedensel bir pratiğin alınıp

parçalanarak, metalaştırılarak ticari olarak alınıp satılabilir bir mülkiyet nesnesine dönüştürülmesi yani şeyleşmesi (*reification*) sürecidir.

Ontolojik dönüşüm ve mülkiyet kurgusu sıradan bir akılcı süreç olmayıp felsefi temellerini doğrudan Descartes'ın akıl ve beden ayrımına dayanan Kartezyen düalizmde bulur. Batı felsefesinde mülkiyet kavramının kökeninde aklın doğa ve beden üzerinde kurduğu mutlak tahakküm yatmaktadır. Fikri mülkiyet hukuku aklı bedenden, zihni icradan, bilimi gelenekten ve kültürü doğadan üstün tutan bu ikili hiyerarşi üzerine kuruludur. Nitekim bu ayrım Prof. Dr. Güzin Yamaner Evliyaoğlu'nun Cumhuriyet dönemi tiyatrosu üzerine yaptığı çalışmalarda ortaya koyduğu tespitte tiyatro sahnesindeki "kadın icracı" ile metni yaratan "yazar/yönetmen" ikiliğinde çok açık bir biçimde karşımıza çıkmaktadır (Evliyaoğlu, 2015). Sahnede bedeniyle, nefesiyle, duygusuyla, sesiyle eseri icra eden kadın sanatçı (beden) ile aklıyla ve kalemiyle metnin mülkiyetini elinde tutan, sahneye bile çıkmayan erkek yaratıcı/yazar (akıl) arasındaki ontolojik uçurum bizzat Fikir ve Sanat Eserleri Kanunu'ndaki asli hak sahibi ile tali hak sahibi hiyerarşisinin bir felsefi ve yasal izdüşümüdür. Bedenin performatif emeği (icra) aklın mülkiyetine daima tâbi kılınmaktadır. Sinemada, podyumlarda, sahnede veya dijital içerik üretiminde bedenini sergileyen, performatif emek harcayan kadınların ürettiği görsel ve sanatsal değerin asıl kaymağını toplayanların çoğunlukla perde arkasındaki eril şirketler (yapımcılar, platform sahipleri, yayıncılar) olması yasal bir tesadüf değil yasanın baştan tasarladığı, zihin/beden düalizmine dayalı kurgulanmış bir tahakkümdür.

Pierre-Joseph Proudhon'un (1840/2010) mülkiyeti bir el koyma, tahakküm ve düpedüz hırsızlık biçimi olarak nitelendirdiği anarşist eleştirisi soyut fikirlerin ve kadınların bedensel/şifahi emeğinin nasıl özel mülkiyete tahvil edilerek tekel altına

alındığını anlamak için oldukça kritik bir teorik eşiktir. Proudhon'un vurguladığı gibi mülkiyet yeteneğe verilmiş doğal bir hakkın şefkatli bir sonucu değil devlet eliyle yapılan hukuki bir tahsisin ve vahşi bir güç kullanımının sonucudur. Fikri mülkiyet kamusal olan bilginin çalınıp şahsileştirilmesidir. Hukukçu James Boyle (2003) ise Silvia Federici'nin toprakların ve bedenin çitlenmesi analizini fikri mülkiyetin dijital ve soyut dünyasına taşıyarak yaşanan bu modern tahakküm sürecini "İkinci Çitleme Hareketi" olarak adlandırmaktadır. İnsanlığın ve özellikle kadınların zihinsel müşterekleri patent ve telif alanında örülen yasal tekel duvarlarıyla bütünüyle yasal sınırlara hapsedilmektedir.

Fikri mülkiyet ontolojisi bağlamında yasal tahsis durumu kadınları mülkiyetin faili ve sahibi olmaktan çıkarıp hukukun üzerinde işleyeceği, işleyip mamul maddeye çevireceği bir hammaddeye dönüştürmektedir. Erkek egemen sistem edebiyat, sanat veya bilim tarihinde kadını sıkça bir ilham perisi veya üzerine çalışılacak, incelenecek, hakkında yazılacak pasif bir nesne konumuna indirger. Kadın kültür makinesine beslenen sessiz bir hammaddedir. Kadınların ürettiği patent bilgi yığınları yasa gözünde sahipsiz bir doğa, sıradan bir gelenek veya herkesin serbestçe yağmalayabileceği bir kamu malı olarak kurgulanmaktadır.

Sonrasında sermaye ve unvan sahibi eril özne bu ortak bilgi havuzundan dilediğini çekip alır. Onu donanımlı bir laboratuvar veya stüdyo ortamında kendi akıl süzgecinden geçirir ve üzerine mutlak bir mülkiyet tekelini tescil ettirir. Görünmez kılınan ilk kadın özne bizzat kendi ürettiği bilginin veya emeğin üzerinden yükselen bir hukuki mülkiyetin tahakküm edilen nesnesine, yani dev şirketlerin sömürdüğü ücretsiz bir kaynağa dönüşmektedir. Tüm teorik ve felsefi süreç fikri mülkiyet hukukunun salt akılcı, adil ve ilerlemeci bir hak koruma rejimi olmadığını göstermektedir. Aksine kadın

bilgisini, yaratıcılığını ve emeğini yasal yollarla gasp ederek sistematik olarak mülksüzleştiren, kapitalizme ve ataerkiye devreden ontolojik bir sömürü mekanizması olduğunu göstermektedir.

2.5. Coğrafi İşaretler Ekseninde Kamusalın/Dişilin Mülkiyetleştirilmesi

Batı merkezli, bireysel mülkiyet odaklı ve neo-liberal sermaye dinamiklerine tabi fikri haklar felsefesinin en büyük bilgisel kriz yaşadığı ve feminist yapısökümün en acımasız gerçeklikleriyle yüzleştiği alanlardan biri Federici'nin bahsettiği 16. yüzyıl çitleme pratiklerinin güncel versiyonu olan geleneksel bilginin ve coğrafi işaretlerin korunması meselesidir.

Türk Patent ve Marka Kurumu Uzmanı Merve Medine Yılmazbilen'in (2020) coğrafi işaretlerin ulusal ve uluslararası etkin yönetimine dair kurumsal analizinde işaret ettiği üzere coğrafi işaretler (menşe adları ve mahreç işaretleri) standart patent veya ticari markaların aksine tek bir şahsa veya inhisari bir şirkete ait olmayan, o yörenin üretim standartlarına uyan tüm üreticilerine açık, anonim ve kolektif mülkiyet rejimleridir. Bu hukuki durum fikri mülkiyet felsefesinin katı, bireyselci, dışlayıcı ve rekabetçi eril yapısına karşı çok önemli bir istisna oluşturmakta ve potansiyel bir dişil üretim vahası sunmaktadır. Çünkü tarımsal üretimde, yerel tohum ıslahında, kilim dokumacılığında, gıda fermantasyonunda ve yerel zanaatlarda bilginin tarihsel taşıyıcısı, koruyucusu, aktarıcısı ve asli üreticisi ekseriyetle kırsal alandaki kadınlardır. Kadınlar bu geleneksel bilgiyi üreterek topluluğun hayatta kalma pratiklerini sürdürmektedirler.

Hintli ekofeminist yazar Vandana Shiva'nın (2001) kuramsallaştırdığı "biyokorsanlık" mefhumu yerli kadınların paha biçilemez geleneksel bilgisinin ulusötesi

şirketlerce yasal yollarla gasp edilmesini ifade etmektedir. Bu sömürü süreci Silvia Federici'nin anlattığı kanlı çitleme hareketlerinin günümüzdeki modern, steril ve hukuki devamı niteliğindedir.

Kadınların asırlardır kolektif olarak ürettiği bu yerel paha biçilemez bilgiler uluslararası patent hukuku tarafından değersizleştirilerek "kamu malı" sayılarak korumasız bırakılmaktadır. Süreç sonunda Batılı bir şirket laboratuvar ortamında söz konusu bilgi hafifçe modifiye ederek patent tescili aldığında yasa bu tekelleştirme eylemini "inovasyon" ve "teknolojik buluş" olarak ödüllendirmektedir. Dahası fikri mülkiyet koruması kisvesi altında şirketler söz konusu bilgiyi asırlardır üreten yerel toplulukların kendi üretim pratiklerini sürdürmesini veya geleneksel tohumlarını ekmesini "patent ihlali" gerekçesiyle yasaklamakta ve yerel halkı kendi birikimlerini kullanmaktan menetmektedir. Bu süreç aklın doğa üzerindeki sömürgeci tahakkümünün zirvesidir. TRIPS Anlaşması aracılığıyla bu yapısal asimetrinin Küresel Güney ülkelerine dayatılması sürecin neo-emperyal boyutunu kurmaktadır: Batılı şirketlerin geleneksel bilgi üzerindeki patent hakları uluslararası yaptırımlarla korunurken, aynı bilginin yerli kadın toplulukları tarafından asırlardır sürdürülen formülasyonları "kamuya açık ön bilgi" olarak hiçleştirilmektedir (Shiva, 2001).

Böylelikle dişilliğe, yerelliğe ve kolektifliğe ait olan ortak varlıklar eril küresel sermayenin tekeline geçerek özel mülkiyete tahvil edilmektedir. Coğrafi işaretlerin etkin ve kapsayıcı yönetimi söz konusu biyokorsanlığı ve sömürüyü engellemek adına kısmi de olsa yapısal bir zırh teşkil edebilir. Ancak ulusal ve uluslararası denetim mekanizmaları toplumsal cinsiyet duyarlı bir yaklaşımla tabandan tavana doğru kurgulanmadığı sürece tescil süreçlerinin idaresi ve ürünün yarattığı ekonomik getiri (rant) yereldeki eril bürokrasinin, devletin yerel

valiliklerinin/belediyelerinin ve sadece erkek üyelerden müteşekkil yerel Ticaret Odalarının kontrolüne geçmeye mahkûm kalmaktadır (Yılmazbilen, 2020).

2.6. Örgütsel Tahakküm, Kurumsal Politikalar ve Alternatif Direniş Ağları

Fikri mülkiyet felsefesinin kurguladığı eril yazar/mucit öznesi ve bu özneye yasalarla sağlanan imtiyazlar sadece kuramsal hukuk metinlerinde veya akademik öğreti sayfalarında asılı kalmamaktadır. Söz konusu felsefe küresel teknoloji şirketlerinin, hukuk bürolarının, ulusal patent ofislerinin ve uluslararası örgütlerin kurumsal kültüründe fiilen ete kemiğe bürünerek örgütlü bir tahakküme dönüşmektedir. Dünya Fikri Mülkiyet Örgütü'nün (WIPO) yayımladığı Fikri Mülkiyet ve Cinsiyet Eylem Planı (IPGAP) ile bizzat kurumun Toplumsal Cinsiyet Eşitliği Politikası (2024-2027) belgeleri küresel fikri mülkiyet ekosisteminin yönetim, istihdam ve yönetişim mekanizmalarındaki cinsiyet uçurumunu açıkça ve ampirik olarak itiraf etmektedir (WIPO, 2023; WIPO, 2024). WIPO dahi kendi hiyerarşik bünyesinde ve üye devletlerin ulusal patent ofislerinde kadınların karar alma mekanizmalarından, politika yapıcı liderlik rollerinden ve kurumsal temsiliyetten sistematik olarak dışlandığını kabul etmek mecburiyetinde kalmıştır. Sistemin muhafazakâr ve dışlayıcı bir eril bürokrasiyle yönetildiğini gösteren bu eşitsiz statükoyu dönüştürmek maksadıyla stratejik kotalar ve kurumsal hedefler koymuştur (WIPO, 2024).

Özel sektör ve kurumsal hukuk camiası düzleminde ise durum çok daha asimetriktir. Birleşmiş Milletler Küresel İlkeler Sözleşmesi (UN Global Compact) ve UN Women ortaklığıyla uluslararası şirketler için geliştirilen Kadının Güçlenmesi Prensipleri (WEPs) Uygulama Rehberi kurumsal aktörlerin inovasyon, Ar-Ge ve mülkiyet politikalarında toplumsal cinsiyet eşitliğine dair şeffaf bir hesap verebilirliği

sağlamalarının ne kadar zaruri olduğunu göstermektedir (WEPs Rehberi, 2020). Şirketlerin kurumsal yönetim yapıları, ücretlendirme politikaları, terfi süreçleri ve inovasyon bütçelendirmeleri UN Women'ın Stratejik Plan göstergelerinde (UN Women SP IRRF, 2022-2025) yer alan toplumsal cinsiyete duyarlı bütçeleme ve fırsat eşitliği kriterleriyle bağımsız denetime tabi tutulmadığı sürece fikri hakların üretimindeki ve sermaye paylaşımındaki asimetri artarak devam edecektir. Günümüz pratiğinde şirketler kadın çalışanlarının, araştırmacılarının, tasarımcılarının ve mühendislerinin ürettiği fikirler ve tasarımlar üzerinden "hizmet buluşu" veya zorunlu "hak devri sözleşmeleri" kisvesi altında formel mülkiyet elde ederek kârlarını maksimize etmektedir. Buna karşılık bahse konu hakların yarattığı prestij, yüksek primler ve yönetim kurulu liderlik koltukları ezici bir çoğunlukla eril faillere tahsis edilmektedir.

Ayrıca fikri mülkiyet davalarını yürüten avukatlık bürolarındaki durum da bu tahakkümün bir başka kurumsal yansımasıdır. AIPLA verilerine göre telif ve patent ihlali davalarının tüm hukuki ve duygusal yükünü kadın avukatlar çekmesine rağmen mahkeme salonlarında ve müvekkil nezdinde prestij getiren Birinci Kürsü liderlik pozisyonları sistematik olarak eril yönetici ortaklara verilmektedir. Faturalandırılabilir saat askısı altında ezilen kadın avukatlar, yüksek gelir getiren ortaklık pozisyonlarına layık görülmemektedir.

Uluslararası Marka Derneği'nin (INTA) 2021 yılında yayımladığı *The Women's LeadershIP Initiative Raporu* fikri mülkiyet sektöründe cinsiyet eşitsizliğinin kurumsal bir kriz niteliği taşıdığını ampirik olarak ortaya koymaktadır. Rapor mevcut ilerleme hızının sürdürülmesi durumunda IP sektöründe tam cinsiyet eşitliğine ulaşmanın 99,5 yıl alacağını öngörmekte ve bu öngörüyü oldukça kaygı verici olarak nitelendirmektedir. Araştırmaya katılan kadın fikri mülkiyet profesyonellerinin büyük bölümü liderlik pozisyonuna ancak kendi bağımsız bürosunu kurarak ulaşabildiğini

beyan etmiştir. Söz konusu tespit sistemin kadını entegre etmekten ziyade dışlayan yapısal işleyişini dolaysız biçimde ortaya koymaktadır. Rapor ayrıca kurumsal sektörün hukuk bürolarına kıyasla cinsiyet çeşitliliği pratikleri bakımından daha ileri bir konumda olduğunu saptamıştır. Alandaki en iyi uygulamalar arasında Çeşitlilik ve Kapsayıcılık Konseyi oluşturulması, esnek çalışma düzenlemeleri ile mentorluk programlarının hayata geçirilmesi yer almaktadır.

Hukukun ve kurumsal dünyanın bu derin sömürüsüne, muhafazakârlığına ve bireyselci mülkiyet felsefesine karşı kadın profesyonellerin, hukukçuların ve yaratıcı faillerin küresel ölçekte tabandan tavana doğru geliştirdikleri "alternatif direniş ve dayanışma ağları" mülkiyet teorisinde felsefi ve epistemik bir dönüşümün en somut habercisidir. *The Patent Lawyer* dergisinin "Fikri Mülkiyet Liderliğinde Kadınlar" dosyasında kapsamlı olarak incelenen Çin'deki "*Mulan in IP*" gibi mesleki, gayriresmî ve dayanışma odaklı platformlar direnişin örneklerindendir (TPL63, 2023). Klasik fikri mülkiyet dünyasının aktörleri birbirine acımasız rakipler olarak sunan, Hobbesyen nitelikteki rekabetçi, hiyerarşik, bencil ve korumacı eril piyasa mantığının tam aksine bu ağlar bilgiyi, mesleki deneyimi, kurumsal mobbinge karşı stratejileri ve kariyer fırsatlarını dikey bir otorite olmaksızın yatay bir düzlemde paylaşan dayanışma temelli platformlar olarak işlev görmektedir (TPL63, 2023). Bilginin tekel altına alınmasına, sır olarak saklanmasına ve kâr maksimizasyonu amacıyla çitlenmesine dayalı geleneksel fikri mülkiyet felsefesi kadınların kolektif, dayanışmacı ve yatay paylaşım pratikleri karşısında felsefi bir acze düşerek yapısöküme uğramaktadır.

Bu bağlamda Leah Goldmann ve meslektaşlarının (2024) etik analizlerinde vurguladıkları açık kaynak etiği, copyleft hareketleri, Creative Commons lisanslamaları ve feminist bilgi paylaşım modelleri bilginin salt eril sermayeye hapsedilmesine karşı en

tutarlı, dayanışmacı ve etik bir alternatif sunmaktadır. Sonuç olarak yasanın iddia ettiği akılcı, evrensel ve tarafsız yazar, mucit ve tasarımcı kurgusunun altındaki eril ve sınıfsal maske düşürüldüğünde hukukun özel mülkiyet ve tescil üzerinden kurguladığı tahakküm ilişkilerine karşı feminist dayanışmanın, tescilsiz koruma modellerinin ve alternatif müşterek mülkiyet rejimlerinin tesisi çok daha hayati, bilgisel ve ertelenemez bir hukuki netlik kazanmaktadır.

2.7. Patent ve Telif Rejimlerinde Aşkınlık İddiası: Yaratıcı Öznenin Eril İnşası ve Emeğin Sömürü Diyalektiği

Ne var ki fikri mülkiyet hukuku şeklî ve pozitivist bir perspektif çerçevesinde değerlendirildiğinde insan zekâsının soyut üretimlerini ödüllendiren, bilimsel ilerlemeyi, teknolojik gelişimi ve kültürel inovasyonu teşvik eden tarafsız, evrensel ve nesnel bir mekanizma olarak görünmektedir. Patent sistemi kâğıt üzerinde teknik bir soruna getirilen yepyeni, teknik bir çözümü ödüllendirme ve bu bilgiyi toplumsal ilerleme adına kamuya ifşa etme iddiasıyla buluşların tescilini salt matematiksel, ampirik ve bilimsel kriterlere (mutlak yenilik, buluş basamağı, sanayiye uygulanabilirlik) hasrettiğini savunma eğilimindedir. Hukuk burada nesnel bir hakemlik müessesesi olmaktan ziyade bilginin sermayeye tahvil edilme sürecinde kimin fail, kimin ise hammadde olacağını tayin eden bir filtreleme makinesidir.

Telif ve patent rejimlerinin temeline, dogmatik merkezine yerleştirilen yaratıcılık, orijinalite, hususiyet ve yenilik gibi felsefi mefhumlar esasında aklı, kültürü, sanayiyi ve erkekliği yücelten, bedeni, duyguyu ve kadınlığı ise salt doğaya, tarihsizliğe ve içgüdüselliğe hapseden düalist bir iktidar sisteminin hukuki yansımalarından ibarettir. Hukukun bu görünmez dili Fatma Süzgün Şahin'in (2017) de önemle işaret

ettiği soğuk araçsal aklın tam kendisidir. İnsanı, bağlamı ve özellikle kadının somut, bedensel, kolektif deneyimini yasa metinlerinden sistematik olarak dışlayarak tahakkümü doğallaştırmaktadır. Yasa koyucu nesnel bir koruma kalkanı ve inhisari bir tekel hakkı tesis etmezden çok evvel kimin korunmaya değer bir insan, muteber bir fail veya mülk sahibi bir vatandaş olduğunu baştan bizzat kendi eril suretinde kurgulamaktadır.

Söz konusu kurgu entelektüel üretimin mülksüzleştirilmesi süreçlerindeki eril tahakkümü meşrulaştıran, ussallaştıran ve ona yasallık kılıfı giydiren bir hukuksal mekanizmadır. Maddi mülkiyetin sınırları fiziksel güç, tapu sicilleri, kolluk kuvvetleriyle çizilirken fikri mülkiyetin sınırları çok daha sofistike bir epistemolojik şiddetle bizzat dil, soyut kavramlar ve kanun metinleri aracılığıyla çizilmektedir. Yasalar neyin dünyayı değiştiren bir icat, neyin anonim bir gelenek, neyin hususiyet arz eden bir eser yahut sıradan bir ev içi hobi olduğunu kategorize etmektedir. Sınıflandırma esasında küresel sermayenin kime aktarılacağını ve kimin kuşaklar boyu süren emeğinin bedelsizce sömürüleceğini belirleyen politik bir tercihtir. Hukukun tarafsızlık illüzyonunu yıkmak ve yasanın sessizleştirdiği alanları görünür kılmak için yasa metinlerine temel kadın sorusunu sormak zorunludur. Dolayısıyla bir kuralın kimin lehine işlediği, fiilî uygulamada kime fayda sağladığı ve kimi dışarıda bıraktığı doğrudan kanun maddeleri üzerinden sorgulanmalıdır.

Bu çalışmada yasa metinlerinin itina ile icat ettiği yaratıcı öznenin eril doğası feminist felsefenin temel yapı taşlarından olan aşkınlık (*transcendence*) ve içkinlik (*immanence*) diyalektiği ile Antropolog Carol Delaney'nin Tohum ve Toprak metaforu üzerinden yapısökümüne uğratılmaya çalışılacaktır. Ancak bahse konu analiz salt soyut metinsel veya dogmatik bir okumada bırakılmayacaktır. Kurumsal dışlama pratikleri,

Dünya Fikri Mülkiyet Örgütü (WIPO), Avrupa Patent Ofisi (EPO), Avrupa Birliği Fikri Mülkiyet Ofisi (EUIPO) ve ulusal düzeydeki TÜRKPATENT resmi istatistikleri doğrudan birer ampirik delil olarak kullanılacaktır. Bahsi geçen makro verilerden oluşturulan analitik tablolar aracılığıyla soyut felsefi argümanlar bütünüyle sayısal ve materyalist bir zeminde kanıtlanacaktır.

2.7.1. Eril Aşkınlık ve Dişil İçkinlik: Mucit ve Eser Sahibi

Fikri mülkiyetin hukuki merkezinde yer alan eser sahipliği ve mucitlik mefhumları salt ulusal kanunnamelerde veya uluslararası TRIPS, Paris Sözleşmesi ve Bern Konvansiyonu gibi antlaşmalarda tanımlanan teknik hukuki statülerden ibaret değildir. Bunlar aynı zamanda Batı felsefesinin insanı dünyada konumlandırma biçimini yansıtan derin varoluş ve iktidar kategorileridir. Feminist felsefe insanlık durumunu tanımlayan bu temel kavramların en başından beri keskin bir biçimde cinsiyetlendirildiğini ve hukukun bu felsefi hiyerarşiyi kendi mülkiyet rejimleri aracılığıyla doğallaştırdığını, normatif bir kaideye dönüştürdüğünü ortaya koymaktadır.

Dan Burk'ün (Burk, 2015) çalışması kadın bilim insanlarının patentleme oranını karşılaştırmalı olarak belgeleyen ampirik araştırmalarla birlikte ele alındığında yapısal dışlanmanın boyutu netleşmektedir. Waverly Ding, Fiona Murray ve Toby Stuart'ın (2006) kadın akademisyen bilim insanları üzerine yürüttüğü araştırma bu grubun erkek meslektaşlarına kıyasla yalnızca %40 oranında patent aldığını, buna karşın yayın kalitesi bakımından anlamlı bir farklılık bulunmadığını ortaya koymuştur. Araştırmacılar uçurumun kaynağını bireysel yetenek ya da akademik performans farklılığında değil kadın bilim insanlarının ticari ağlara olan yapısal erişim eksikliğinde aramaktadır. İlgili bulgu patent sisteminin formel eşitlik iddiasının pratikte ne anlama

geldiğini gösteren kritik bir referans noktası oluşturmaktadır.

2.7.2. Beauvoir'cı Çerçevede Dünyayı Şekillendiren Özne ve Tohum-Toprak Metaforu

Simone de Beauvoir **İkinci Cinsiyet** adlı metninde ataerkil düzenin erkeği aşkınlık, kadını ise içkinlik alanına nasıl mutlak biçimde sabitlediğini benzersiz bir açıklıkla formüle etmektedir (de Beauvoir, 1949/2011). Bu felsefi çerçeveye göre erkek geleceğe dair projeler üreten, aletler ve sistemler icat ederek doğaya müdahale eden, onu ehlileştiren, dönüştüren ve mevcut gerçekliği aşarak kültürü inşa eden yegâne aktif öznedir. Erkek dünyayı aşar, zamanın ötesine kalıcı eserler bırakır ve ölümü dahi yenecek kültürel/teknolojik anıtlar diker. Kadın ise insan türünün devamlılığını sağlayan biyolojik döngülere, ev içi bitmek bilmez yeniden üretim pratiklerine ve bedensel bakıma hapsedilerek doğanın nesneleştirilmiş bir uzantısı, tarihsiz, eylemsiz ve edilgen bir form hâline getirilir. Gülriz Uygur'un (2020) adalet arayışında vurguladığı gibi hukukun ötekinin sesini duymaması tam da kadını bu tarihsiz, sessiz ve edilgen forma hapsetmesinden, onun eylemini bir ilerleme olarak görmemesinden kaynaklanmaktadır.

Modern patent hukuku tam da bu Beauvoir'cı aşkınlık eylemini onurlandıran, tescilleyen ve mülkiyetlendiren kurumsal bir aygıt olarak işlemektedir. Patent ofisleri erkeğin doğaya müdahalesinin, onu parçalayıp yeniden birleştirmesinin adeta resmi tasdik makamlarıdır. Patent yasalarının temelini oluşturan buluş basamağı ve tekniğin bilinen durumunun aşılması şartları felsefi düzeyde bütünüyle erkeğin doğayı zekâsıyla aşmasını, mevcut durumu bir adım öteye taşımasını tarif eden pür eril kriterlerdir. Kadının ürettiği bilgi aşılan değil içinde yaşanılan ve nefes alınan bir döngü sayılarak değersizleştirilir. Erkek laboratuvarda iki sentetik kimyasalı karıştırdığında bu icat olurken kadın mutfakta veya şifa çadırında iki bitkiyi belli bir oranda karıştırdığında

eylem doğanın basit bir uzantısı veya anonim bir yemek tarifi olarak kodlanmaktadır.

Ontolojik asimetri Antropolog Carol Delaney'nin (2001) Türk köy toplumu ve tek tanrılı kozmolojiyi incelerken literatüre kazandırdığı **Tohum ve Toprak** metaforuyla örtüşmektedir. Delaney'e göre ataerkil inanç sistemlerinde üremenin ve yaratımın yegâne aktif failinin erkeğin tohumu addedildiği, kadının ise söz konusu tohumun yeşermesi, neşvünema bulması ve form kazanması için elzem olan pasif, taşıyıcı, besleyici ve şekilsiz bir hammadde sunan kaynaktan ibaret görüldüğü tespiti yapılmaktadır (Delaney, 2001). Bahsi geçen tasavvurda tohum yaşamı başlatan aklî kıvılcım ve genetik form hüviyetini taşırken toprak ancak tohum kendisine rücu ettiğinde anlam kazanan, kendi başına değersiz tali bir araç olarak vasıflandırılmaktadır. Fikri mülkiyet rejimleri de bütünüyle anılan ontolojik hiyerarşi üzerine tesis edilmiştir. Hukukun erkeğin endüstriyel sahalarda ürettiği teknik bilgiyi mülkiyete şayan, aktif ve kıymetli bir tohum vasfıyla takdis ederken kadınların ürettiği geleneksel bilgiyi toprak statüsüne tenzil ettiği iddia edilmektedir (Shiva, 2001). Toprağın tohum olmadan bir hiç sayılması gibi kadının asırlık bilgisi de eril bir laboratuvarda patentlenmedikçe hukuken bir hiç sayılmaktadır.

Hukukun mucitliği salt eril bir aşkınlık ve hesapçı bir tohum olarak kurgulaması kadınların fiilen gerçekleştirdiği somut, teknolojik ve mekanik buluşların dahi tarih boyunca nasıl sistematik olarak gasp edildiğini ve yasal yollarla mülksüzleştirildiğini izah etmektedir. Vakalar münferit ahlaki çöküşlerin, şanssızlıkların veya birkaç hırsız erkeğin spesifik eylemi değil kadını mülkiyetin yasal faili olarak tanımayan örtülü yasal sistemlerin doğrudan, yapısal eseridir. Hukuk kadının yaratıcılığını yok sayarak bizzat kendi koyduğu medeni kurallarla onu mülksüzleştirmektedir. Bilim tarihçisi Margaret Rossiter'ın literatüre kazandırdığı

“Matilda Etkisi” kadınların bilimsel ve teknik buluşlarının sistematik biçimde küçümsenerek veya göz ardı edilerek erkek meslektaşlarına atfedilmesi olgusunu açıklamaktadır. Fikri mülkiyet hukuku ise söz konusu etkinin en büyük kurumsal ve yasal taşıyıcısı konumundadır.

Sybilla Masters’ın 1712 yılında Amerika kıtasında yerlilerin yöntemlerini geliştirerek mısır temizleme ve işleme makinesini icat etmesine rağmen dönemin İngiliz ortak hukukunun örtülü yasal himaye doktrini gereğince evli kadınlara kendi adlarına mülkiyet edinme, sözleşme yapma veya yasal dava açma hakkı tanımaması nedeniyle patentin bizzat devlet eliyle kocasının adına tescil edilmesi yasal bir mülksüzleştirme eseridir. Kraliyet tarafından verilen patent belgesinde açıkça “karısı Sybilla tarafından icat edilen yeni bir yöntem” yazmasına rağmen mülkiyet hakkı kocaya ihsan edilmiştir. Doktrine göre evlenen kadının yasal varlığı kocasının kimliği içinde eriyip yok olmaktadır. Böylece kadının üstün zekâsı, teknik vizyonu ve icadı yasanın eliyle erkeğin mal varlığına ve sermayesine cebren dâhil edilmiştir. Bu durum hukukun uyguladığı cinsiyetçi şiddeti evlilik akdi, aile birliği ve sözleşme hürriyeti gibi nesnel ve nötr kurallarla nasıl perdelediğinin tarihsel örneğidir (Khan, 2005).

Filozof Miranda Fricker’ın (2007) epistemolojik felsefeye kazandırdığı “tanıksal adaletsizlik” kavramı 19. yüzyılda modern kese kâğıdı üreten makineyi icat eden Margaret Knight’ın başına gelenleri çok daha derinlemesine açıklamaktadır. Knight’ın uzun yıllar çalışarak oluşturduğu ahşap makine prototipini gizlice kopyalayıp çalan Charles Annan adlı erkeğin mahkemedeki patent savunmasını teknik detaylara değil doğrudan dönemin cinsiyetçi ontolojisine dayandırması sarsıcıdır. Erkeğin “*bir kadının böyle karmaşık bir mekanizmayı icat etmesinin doğasına aykırı olduğunu, kadınların mekanik zekâdan yoksun olduğunu*” iddia etmesi tanıksal adaletsizliğin

patent tarihindeki en çıplak yansımasıdır. Yasa ve mahkeme salonu icat edilen teknik üründen ziyade icat edenin cinsiyetini yargılamıştır. Hukukun eril dogmatiği kadının mucit olma kapasitesini en başından reddetmektedir.

Bilim tarihinin en bilinen gaspı olan Rosalind Franklin'in DNA'nın çift sarmal yapısını keşfeden *X-ışını* kristalografisi verilerinin eril bilim otoritelerince gizlice alınarak yok sayılması ise kadının entelektüel çalışmasının sahipsiz bir doğa verisi olarak görülüp erkek dehasına hammadde edilişinin nihai ve acımasız ispatıdır. James Watson ve Francis Crick bu muazzam veri gaspı sayesinde Nobel Ödülü alırken ve patent şöhretini elde ederken verilerin asıl sahibi Franklin "hırçın, uyumsuz bir asistan" konumuna itilerek bilim tarihinden silinmeye çalışılmıştır. Kadın kendi elleriyle icat etse dahi sistem icadı, şanı ve ona ait olan mülkiyeti daima erkeğin hanesine yazacak normatif mekanizmalar icat etmektedir. (Maddox, 2002)

Avrupa Patent Ofisi'nin Dünya Fikri Mülkiyet Günü vesilesiyle belgelediği tarihsel mucit profilleri mülksüzleştirmenin yalnızca hak gaspıyla değil kurumsal tanınırlıktan mahrumiyet biçiminde de tezahür ettiğini göstermektedir. Biyokimyacılar Rachel Fuller Brown ve Elizabeth Lee Hazen ilk *antifungal* antibiyotik olan Nystatin'i geliştirerek patentini alan ve Amerikan Kimya Derneği'nin Öncüler Ödülü'nü alan ilk kadınlar arasında yer almalarına karşın buluşlarından elde edilen 13, milyon dolarlık ticari telif gelirinin tamamını kâr amacı gütmeyen bir araştırma vakfına bağışlamışlardır. Kanser genetiği alanında meme kanseri gen imzasını geliştiren Dr. Laura van't Veer'in çalışması ise tıbbi inovasyon ekosisteminde kadın mucitlerin sistematik olarak görünmez kılındığını belgeleyen çağdaş bir vaka olarak öne çıkmaktadır. Bu örnekler yasanın aranan formel koşullarını karşılayan kadın mucitlerin dahi ataerkil inovasyon kültürünün dayattığı "kadın dâhisi mülkiyet değil insanlığa

armağandır" söylemine maruz kaldığını göstermektedir. Mülkiyet hakkından doğan ekonomik özne konumunun Bourdieu'nün tanımıyla dışlayıcı habitusun içselleştirilmesi nedeniyle işlevini yitirdiğini somut biçimde ortaya koymaktadır. (Baldwin, 1981)

Günümüzde mülksüzleştirme ve gasp pratikleri son bulmamış, aksine patent ofislerinde ve avukatlık bürolarında çok daha kurumsal, şeffaf olmayan bir forma bürünmüştür. Jordana Goodman'ın (2023) Eksik/Yanlış Atıf üzerine gerçekleştirdiği ampirik çalışmalarda kanıtlandığı üzere modern patent inovasyon ekiplerinde ve hukuk bürolarında kadın mucitlerin ve vekillerin entelektüel katkıları eril şirket hiyerarşileri içinde sistematik olarak silinmektedir. Kadınlar yasal patent sicillerinde "asli mucit" veya "yönetici ortak vekil" olarak yazılmayarak resmen görünmez kılınmaktadır. Dünün laboratuvar hırsızlığının yerini bugünün gizlilik sözleşmeleri ve eksik atıf prosedürleri almıştır.

Patent sisteminde mutlak hâkimiyet kuran "dünyayı şekillendiren analitik erkek mucit" kurgusu telif hukukuna geçildiğinde "Romantik Yalnız Dâhi" efsanesine dönüşerek eril hegemonyasını biçim değiştirerek sürdürmektedir. Tarihsel olarak modern telif hukuku matbaanın icadı, sansür mekanizmalarının ticari tekele dönüşmesi ve telif haklarının ilk yasal dayanağı olan 1710 tarihli Statute of Anne ile şekillenirken hukuk kendisine mülkiyeti bahşedeceği yeni, bireysel bir özne arayışına girmiştir. Michel Foucault'nun (1993) "Yazar Nedir?" metninde de irdelediği üzere yazar metni bir mülkiyet sınırına hapsetmek için icat edilmiş hukuki bir fonksiyondur. Eser yaratıcısının beyninden doğan ve onun soyundan gelen dokunulmaz bir mülk olarak kutsanmaktadır.

Ancak aydınlanma döneminden itibaren deha kavramı derinden cinsiyetlendirilmiş bir olgudur. Deha akılcı aklın, mantığın ve ilhamın dünyevi bir yansıması olarak yalnızca erkeğe atfedilirken kadınların yaratıcılığı taklit, içgüdüsel bir duygu seli, ilham periliği veya hoş bir amatör zanaat olarak değerlendirilmektedir. Kadınların tarih boyunca geliştirdikleri ninniler, masallar, asırlık halı motifleri veya ev içi şifahi anlatılar kolektif, nesiller boyu aktarılan, değişken ve dayanışmaya dayalı doğaları gereği telif hukukunun aradığı katı "sabitlenme" ve "mutlak orijinallik" kriterlerine çarpıp paramparça olmaktadır. Telif sistemi bedensel veya şifahi olarak aktarılan akışkan üretimleri anonim "kamu malı" veya "folklor" sayarak değersizleştirmektedir. Kâğıda dökülmüş, formel ve ussal eril metinleri kutsal bir mülkiyet kalkanıyla korumaktadır. Sözlü kültürün yazılı kültüre yenilmesi aynı zamanda dişil kültürün eril hukuka ve devlet tekelinde korunan sermayeye yenilmesidir.

Bu noktada Carys Craig (2007) telif hukukunun bu atomistik yalnız dâhi kurgusuna karşı feminist epistemolojiden mülhem devrimci bir "ilişkisel yazarlık" modeli önermektedir. Craig'e göre bir eser uzayda yalıtılmış bir eril zihnin anlık patlaması değil tam aksine çevresiyle, diliyle ve ötekilerle kurulan toplumsal ve diyalojik bir bağın organik bir ürünüdür. Telif yasasının çizdiği katı sınırlar ve bireyci sahiplik modelleri kadının bu ilişkisel ve işbirlikçi üretim pratiğini doğrudan cezalandırmakta, onu mülkiyet statüsünden aşağıya itmektedir.

Metka Potočnik'in Feminist Fikri Mülkiyet Çalışmaları (FIPS) çerçevesini İngiltere müzik endüstrisine uyguladığı çalışmasının akademik değerlendirmesi telif hukukunun müziği salt ticari sömürü nesnesi olarak kodladığını ve kodlamanın kadın ile cinsiyet çeşitliliğine sahip müzisyenleri orantısız biçimde mağdur ettiğini ortaya koymaktadır. İngiltere Kadın ve Eşitlik Komitesi'nin 2024 yılında müzik

endüstrisindeki cinsiyetçilik üzerine yürüttüğü soruşturmanın Potočnik'in tespitlerini bağımsız olarak teyit etmesi özellikle önemlidir. Bahse konu soruşturma "erkek kulübü" kültürünün, cinsiyete dayalı ücret uçurumlarının ve güç istismarının sektörde yerleşik normlar olduğunu belgelemiştir. Potočnik'in çalışmasında yer alan somut bir örnek müzik sözleşmelerinde olağan pratik hâline gelen "telif satın alma" mekanizmasıdır. Bu mekanizma müzisyenleri eserlerinden ve gelecekteki tüm olası gelirlerinden koparark üretken özneyi mülk sahibi özneden sistematik olarak ayırt etmektedir. Manevi haklar açısından ise atıf hakkı ve yanlış atfa itiraz hakkı gibi koruma mekanizmalarının yanlış cinsiyetlendirme mağduru yaratıcıları güvence altına almaktan aciz kaldığı saptanmaktadır. Bu çerçevede kimlik temelli zararların telif alanında da görünmez kılındığı ortaya çıkmaktadır.

Bu bağlamda Prof. Dr. Güzin Yamaner Evliyaoğlu'nun (2011) Cumhuriyet dönemi tiyatrosu üzerine yaptığı cinsiyetçi imgelem analizleri telif hukukuna mükemmel bir felsefi projeksiyon sunmaktadır. Evliyaoğlu kadının sahnede bedeniyle, sesiyle "icracı" olarak var olmasına zar zor izin verilirken asıl yaratıcı otoritenin (metni var eden yazarın/yönetmenin) daima erkek olarak kurgulandığını ontolojik bir derinlikle ortaya koymaktadır. Telif hukuku da 5846 sayılı FSEK metninde tam olarak bu hiyerarşiyi yasalaştırmaktadır. Aklı temsil eden eril yazarı mutlak mülkiyet (asli eser sahibi) ile ödüllendirirken kadının yoğunlukta olduğu bedensel icra alanını (icracı sanatçı) daha zayıf, geçici ve "bağlantılı haklar" statüsüne hapsetmektedir. Aklın bedene tahakkümü mülkiyet hukuku nezdinde asıl yazarın icracıya tahakkümüyle eşdeğerdir.

Romantik yazar kurgusunun izole edici, atomistik ve dışlayıcı bireyciliğine karşı Hukukçu Carys J. Craig (2007) *Reconstructing the Author-Self: Some Feminist Lessons for Copyright Law* adlı çalışmasında ilişkisel feminist teoriyi devreye sokarak

yazar figürünü bütünüyle yeniden tanımlamaktadır. Craig fikri mülkiyeti ve telifi toptan reddeden yıkıcı bir yaklaşım benimsemek yerine eserin uzayda yalıtılmış, kimseye muhtaç olmayan bir dehanın anlık patlaması olmadığını savunmaktadır. Craig'in analizlerine göre eser geçmişle, diğer yazarlarla, metinlerle ve toplumla kurulan organik, diyalojik ve sürekli bir etkileşim sürecinin neticesidir. Mülkiyetin piyasa içindeki bu dağıtılabilir, paylaşımcı ve ilişkisel kurgusu liberal feminist hukukçulardan Ann Bartow'un (2003) ***Fair Use and the Fairer Sex*** adlı çalışmasındaki pragmatik tespitleriyle somut bir hukuki zemine oturmaktadır.

Bartow mevcut katı telif rejiminin ve daraltılmış mülkiyet sınırlarının kadınları aktif kültürel üreticiden ziyade pasif birer tüketici konumuna ittiğini vurgular. Piyasadaki asimetrik güç dengesini bozmak ve kadınların yaratıcı pazara giriş maliyetlerini düşürmek için telif istisnası olan adil kullanım doktrininin kadın yazarların ve sanatçıların lehine esnetilmesi ve genişletilmesi zaruridir. Mevcut telif hukuku genellikle erkeklerin egemen olduğu yazılım tersine mühendisliği veya siyasi parodileri adil kullanım sayarken kadınların yoğunlukta olduğu hayran kurguları, kolaj sanatı, el işi kalıplarının paylaşımı veya mevcut karakterlerin yeniden yazımını ağır ihlaller olarak cezalandırma eğilimindedir. Bartow ve Craig'in açtığı bu teorik yol kadınların hâlihazırda var olan eril eserleri dönüştürücü bir biçimde entegre ederek yeni estetik formlar yaratmalarının hukuken cezalandırılmamasını, aksine piyasa rekabeti içinde teşvik edilmesini sağlayan kapsayıcı bir açık telif felsefesi sunmaktadır.

2.7.3. Firestone'un Kültür Makinesi Eğretilemesi ve Cinselliğin Metalaşması

Erkek yazarın, ressamın veya mucidin asli mülkiyet öznesi olarak inşası kadının kültürel alandan tamamen silindiği anlamına gelmemektedir. Aksine kadın

sisteme hakkını talep eden bir fail olarak değil bizzat üzerine mülkiyet kurulan, ticareti yapılan bir "nesne" olarak eklemlenmektedir. Radikal feminist Shulamith Firestone (1970) kültürün üretim süreçlerini bir makineye benzetmekte ve "kültür makinesinin" kontrol mekanizmasının tarih boyunca bütünüyle erkeklerin elinde tutulduğunu savunmaktadır. Kadınlara bu makineyi kendi bakış açılarıyla yönlendirme, kendi hikâyelerini anlatma ve kendi yaşam deneyimlerini tescilleme hakkı tanınmamaktadır.

Sanat teorisyeni Laura Mulvey'in (1975) sinema analizi üzerinden geliştirdiği "eril bakış" kavramı fikri mülkiyette de kusursuzca işlemektedir. Bu kapsamda bakan, işleyen, şekil veren ve tescilleyen erkektir. Bakılan ve sömürülen ise kadındır. Erkek heykeltıraş kadının bedenini yontar, erkek yazar kadının trajedisini kaleme alır (Anna Karenina veya Madam Bovary örneklerinde olduğu gibi). Telif hukuku devreye girdiğinde ise eserin üzerindeki tüm ekonomik ve manevi tekel haklarını eril failin mülkiyetine geçirmektedir. Kadın yaratıcılığı kışkırtan bir hammadde olarak eserin bizzat konusudur ancak kendi hayat hikâyesi, bedeni ve temsili üzerinde hiçbir tekel veya ekonomik hak iddia edememektedir. Kültür makinesi kadını öğüterek erkeğin inhisari mülkiyetine dönüştürmektedir.

Kadının bir hammadde olarak kültür makinesine sürülüp bir mülkiyet nesnesine dönüştürülmesinin en vahşi, çıplak ve endüstriyel boyutu pornografi endüstrisi ve telif hukuku ilişkisinde patlak vermektedir. K.J. Greene'in (1996) kesişimsellik perspektifiyle siyah kadın sanatçıların bedenleri üzerinden yaptığı okumalar da ırk ve cinsiyetin sömürü ağında nasıl iç içe geçtiğini doğrulamaktadır.

Telif hukuku pornografik bir materyalde eser sahibinin (erkek yapımcının veya fotoğrafçının) mülkiyet haklarını kutsarken o eserin üretim sürecinde bedeni

sömürülen ve ticari bir pornografik nesneye dönüştürülen kadının iradesiyle hiçbir şekilde ilgilenmemektedir. Hukuk kadın bedenini salt kameranın kaydettiği bir gerçeklik, mülkiyete konu olan bir olgu olarak görmektedir. Ancak kamerayı elinde tutan yönetmenin veya prodüktörün kamera açısını, kadrajı, kurguyu ve ışığı ayarlamasını orijinal bir hususiyet sayarak telifle ödüllendirmektedir. Hukuk kadın bedeninin metalaştırılmasını ve sömürülmesini engellemek yerine sömürü materyalinin yasadışı dağıtımını "yapımcının ekonomik haklarına saldırı" ve korsanlık faaliyeti diyerek yasaklamaktadır. Bizzat bu şiddetten elde edilen ekonomik rantın sadece yasal yapımcının elinde toplanmasını güvence altına alarak kapitalist mülksüzleştirmeyi yasal zeminde tamamlamaktadır. Yasa sermayenin kadın bedeni üzerindeki tahakkümünü telif adı altında meşrulaştırarak koruma altına almaktadır.

2.8. İnovasyon Ekosistemindeki Kurumsal Dışlama ve "Kız Mikrobu Etkisi"

Fikri mülkiyet hukukundaki derin ontolojik eşitsizlikler modern inovasyon ekosisteminde ortadan kaybolmamıştır, aksine patent ofisleri, kurumsal mekanizmalar, yatırım ağları ve piyasa dinamikleri aracılığıyla çok daha sofistike bir biçimde yeniden üretilmektedir. Yasa metinleri kâğıt üzerinde tamamen cinsiyetsiz görünse de neyin korunmaya değer bir inovasyon ve mülkiyet olduğuna karar veren uygulama pratiklerinde bir eril çifte standart yatmaktadır. Damla Alver'in (2020) metodolojik uyarıları ekseninde hukukun söz konusu sessizliğini deşifre etmek, kuralların satır aralarındaki eril tahakkümü bilinç yükseltme faaliyetleriyle kırmak zorunludur.

Bir ürünün, teknolojik sektörün veya yaratım biçiminin kadınlarla veya feminenlikle ne kadar çok ilişkilendirilirse ürünün hukuk ve toplum nezdindeki itibarının, ticari değerinin ve fikri mülkiyet koruması elde etme ihtimalinin o kadar

düşmesi eğilimi bilinmektedir (Bartow, 2016). Kadınların tarihsel olarak yoğunlukta bulunduğu el sanatları, gastronomik üretimler, tekstil tasarımları veya kozmetik formüller işlevsel, rutin yahut sıradan olarak nitelendirilerek telif ve patent korumasının dışında bırakılmakta ve anonimleştirilmektedir. Buna karşılık erkeklerin egemen olduğu yazılım, mühendislik ve donanım alanları inovasyon söylemi üzerinden erkekleştirilerek kapsamlı hukuki güvencelerle korunmaktadır.

Bu durum bilgisayar tarihi açısından çarpıcıdır. İkinci Dünya Savaşı sırasında ilk bilgisayar olan ENIAC'ı programlayanlar tamamen kadınlardı. Çünkü o dönemde donanım (*hardware*) mühendislik ve erkek işi sayılırken yazılım daktiloluk veya sekreterlik gibi klerikal, rutin ve kadın işi olarak görülmekteydi. Kız mikrobu bulaşmış bir eylem sayılarak patent/telif koruması verilmemişti. Hukuk kadının emeğini korumaya değer bulmamıştı. Ancak donanımın ötesinde yazılım sektörünün kâr potansiyeli anlaşıldığında yazılım hızla erkekleştirildi, saygın bir mühendislik dalına dönüştürüldü ve fikri mülkiyet hukuku derhal devreye girerek yazılım kodlarını mülkiyet zırhına (hem telif hem de bilgisayar tabanlı patentlere) dâhil etti. Sermaye ve hukuk kız mikrobunun bulaştığı, kadının elinin değdiği alanlardan mülkiyet kalkanını çekerken eril alanları sarsılmaz inhisari kalkanlarla tahkim etmektedir. Zamansal kıyas bu yapısal dönüşümün boyutunu belirgin biçimde ortaya koymaktadır: 1940'lı yıllarda daktiloluk benzeri klerikal bir faaliyet ve kadın işi addedilerek fikri mülkiyet korumasının dışında bırakılan yazılım kodlaması, bugün gezegendeki en büyük kişisel servetlerin doğrudan kaynağıdır. 2025 itibarıyla dünyanın en zengin bireylerinin büyük bölümü — Microsoft'un kurucusu Bill Gates, Meta/Facebook'un kurucusu Mark Zuckerberg ve Tesla ile SpaceX'in kurucusu Elon Musk — servetlerini esas itibarıyla yazılım, algoritma ve dijital teknoloji fikri mülkiyeti üzerine inşa etmiştir. Bir zamanlar kız mikrobunun bulaştığı, kadın emeğiyle özdeşleştirildiği için değersiz ve korumaya

lâyık görülmeyen alan, erkeklerin eline geçtiği anda tarihin en kapsamlı patent ve telif kalkanıyla donatılmış ve trilyon dolarlık mülkiyet imparatorluklarının temelini oluşturmuştur.

İnovasyon ekosistemindeki dışlama kadınların teknolojik patent üretecek altyapılara erişimini engelleyen "sızdıran boru hattı" (Blickenstaff, 2005) metaforuyla kurumsallaşmaktadır. Patent istatistikleri boşlukta duran bağımsız, salt sayılardan ibaret veriler değildir. Bunlar Bilim, Teknoloji, Mühendislik ve Matematik (STEM) boru hattının en son, en kârlı ve en prestijli durağıdır. Hukukçuların sıkça düştüğü yanılgı adaleti sadece boru hattının sonundaki tescil anına bakarak değerlendirmeleridir. Serpil Sancar'ın (2012) devleti kuran erkeklik sözleşmeleri analizi teknolojik alanların da erkekliğin tekelinde nasıl tutulduğunu, kadınların teknoloji üretiminden nasıl sistematik olarak tasfiye edildiğini açıklamaktadır.

Oysa kadınlar bu boru hattına lise ve üniversite çağlarında yüksek oranlarla girmekte ancak yolda karşılaştıkları sayısız yapısal engel nedeniyle boru hattından sürekli olarak sızarak sistemi terk etmek zorunda bırakılmaktadırlar. Akademideki mobbing ve görünmez cam tavanlar, erkek biraderler kültürü olarak bilinen dışlayıcı ve cinsiyetçi Silikon Vadisi çalışma ortamları, teknoloji girişimlerine yatırım yapan risk sermayesi fonlarının kadın girişimcilere yönelik sistematik önyargıları boru hattındaki sızıntının nedenleridir. En temel sebep ise annelik cezası olarak adlandırılan ücretsiz bakım yükümlülüklerinin bütünüyle kadının omuzlarına yıkılmasıdır.

Saniye Dedeoğlu ve Adem Yavuz Elveren'in (2012) önemle vurguladığı üzere neo-liberal devlet politikalarının sosyal güvenlik sistemlerini daraltarak ücretsiz bakım emeğini (çocuk, hasta ve yaşlı bakımını) kadına isnat etmesi kadınları derin, yapısal ve

aşılması güç bir "zaman yoksulluğuna" işaret etmektedir. Bir buluşun Ar-GE safhasından çıkıp karmaşık istemlerin kaleme alınmasına, fahiş vekil masraflarının karşılanmasına ve uluslararası patent tescilinin nihayete erdirilmesine kadar geçen yıllara sâri yıpratıcı mesai boru hattındaki en büyük sızıntıdır. Zaman yoksulluğuna maruz kalan ve kesintisiz bir performans sergilemesi imkânsız kılınan kadınlar açısından boru hattının sonunda, fikri mülkiyet başvurusunun yapıldığı masada yalnızca bu zorlu süzgeçten sağ çıkabilmiş çok küçük bir azınlık kadın yer alabilmektedir. Jordana Goodman'ın (2023) analizlerindeki meşhur eksik/yanlış atıf (misattribution) etkisi tam da burada, sızıntının son damlasında devreye girerek masaya ulaşabilen az sayıdaki kadının patent belgelerinden ismini silerek son yasal darbeyi vurmaktadır.

Söz konusu yapısal çaresizlik karşısında Deniz Kandiyoti'nin (1988) literatüre kazandırdığı "ataerkil pazarlık" kavramıyla izah edildiği üzere inovasyon ekosisteminde tutunabilmek adına iki yoldan birini seçmektedir. Ya STEM sektöründeki eril tahakküme rıza gösterip ikincil rolleri (laboratuvar asistanlığı, veri girişi, isim hakkından gönüllü feragat) kabul etmekte ya da zaman yoksulluğu sebebiyle sistemi külliyen terk etmektedir. Kadınlar buluşlarını hayata geçirebilmek için sermayedarlara veya dev şirketlere hak devri sözleşmeleri imzalamak mecburiyetinde kalmaktadır. Yaprak Zihnioğlu'nun (2003) Cumhuriyet tarihi bağlamında işaret ettiği, kadınların siyasal devrimlerden tasfiye edildiği tarihsel "Kadınsız İnkılap" pratiği günümüz neo-liberal inovasyon, teknoloji ve fikri mülkiyet devrimlerinde de bir "Kadınsız İnovasyon" olarak tekerrür etmektedir. İnovasyon devrimi kadınları teğet geçmemekte, aksine onların görünmez kılınan emeklerini araçsallaştırarak yükselmektedir.

Hukukun inovasyonu salt mekanik ve eril bir düzleme hapsetmesi Dan L. Burk'ün işaret ettiği üzere doğa/kültür, duygu/akılcılık veya objektif/sübjektif gibi

ataerkil ikiliklerin doğrudan patent ve ticari sır hukukuna kopyalanmasından kaynaklanmaktadır. Burk (2015) piyasadaki asimetrik güç dengelerini bozmak için yasanın anılan ikilikleri aşan yeni içtihatlar üretmesi gerektiğini vurgular. Patentin sadece nesnel ve somut makineleri değil, sübjektif ve bağlamsal bilgi üretimlerini de koruyacak şekilde esnetilmesi gerektiğini savunur.

Felsefi eleştirinin pratik hukuk dünyasındaki yansıması Kara W. Swanson'ın (2007) **Intellectual Property and Gender** adlı çalışmasındaki pragmatik duruşuyla belirginleşir. Swanson patent sistemindeki mucit figürünün eril inşasını yapısökümüne uğratırken mülkiyet sisteminin kendisini yıkmayı reddetmektedir. Swanson'ın tespitlerine göre asıl mesele kadınların buluşlarının piyasada yüksek ekonomik bir değere dönüşmesini engelleyen fahiş patent alma maliyetlerinin, karmaşık ofis inceleme prosedürlerinin ve kadını analitik bir bilim insanı olarak görmeyen tarihsel kimlik algısının acilen değiştirilmesidir. Kadınlar patent havuzundan kaçmamalı, aksine hukuki mekanizmaları kendi lehlerine kullanmalıdır. Geçmişteki kadının mülk edinememe yasağının yerini günümüzde inovasyon bürokrasisi almıştır.

İnovasyon ekosisteminin yapay zekâ, biyoteknoloji ve yüksek teknoloji gibi ileri aşamalarında ise Shlomit Yanisky-Ravid'in (2011) uyarıları devreye girmektedir. Yanisky-Ravid kadınların inovasyon ekosistemindeki dezavantajlı konumunu sadece kültürel önyargılara değil, yasal mülkiyet teşviklerinin kurumsal düzeydeki yetersizliğine bağlar. Odağını mülkiyetin doğduğu ilk ana, yani işveren-işçi veya üniversite-araştırmacı arasındaki fikri mülkiyet devir sözleşmelerine çevirir. Bu yaklaşıma göre kadın araştırmacıların laboratuvarda ürettikleri buluşlar üzerindeki mali ve tekel haklarını dev şirketlere, teknokentlere veya üniversite yönetimlerine geçiren standart iş sözleşmelerinin asıl yaratıcılar olan kadınlar lehine regüle edilmesi

gerekmektedir. Kadının emeğini anonim bir şirket sermayesine dönüştüren sözleşmelerin adil bir lisans ve prim paylaşımıyla yeniden yapılandırılması piyasa içindeki en somut ekonomik güçlendirme adımlarından biridir.

2.9. WIPO, EPO ve EUIPO İstatistikleri Doğrultusunda Küresel Mülksüzleştirme ve Sektörel Yığılmalar

Kuramsal düzeyde incelenen sömürü diyalektiği, sızdıran boru hattı teorisi ve cinsiyetçi değer atıfları uluslararası tescil kurumlarının sunduğu resmi istatistiklerle sert biçimde doğrulanmaktadır. Emine Erdoğan ve Nehir Gündoğdu (2020) tarafından açıklanan Sandra Harding'in Feminist Duruş Teorisi ekseninde feminist metodolojide rakamlar hukukun nesnellik iddiasının bir illüzyon olduğunu ifşa eden ve mülksüzleştirilen kadınların açısından bakıldığında güçlü bir nesnellik sağlayan kanıtlardır. Aşağıda sunulan tablolar tamamen WIPO, EPO, EUIPO ve TÜRKPATENT'in resmi veri setlerinden alınmış olup bu ham istatistikler yapısal eşitsizliğin ve kurumsal mülksüzleştirmenin yasal haritası olarak metin içerisinde analiz edilecektir.

Tablo 2: Dünya Fikri Mülkiyet Örgütü (WIPO) PCT Başvuruları Cinsiyet Dağılımı Verileri

İnovasyon Göstergesi (WIPO 2022-2023 Dönemi)	İstatistiksel Oran
PCT Başvurularında Erkek Mucitlerin Oranı	% 83,8
PCT Başvurularında Kadın Mucitlerin Oranı	% 16,2
En Az Bir Kadın Mucit İçeren PCT Başvurularının Oranı	% 33,0
Sadece Kadınlardan Oluşan Mucit Ekiplerinin Oranı	% 4,0'ün Altında

(Kaynak: WIPO Fikri Mülkiyet ve Cinsiyet Eylem Planı (IPGAP) Raporu, 2023)

Tablo 2'de yer alan WIPO verileri eril rasyonalitenin, laboratuvar mülkiyetinin ve risk sermayesinin küresel fikri haklar rejimindeki yapısal tahakkümünü güçlü bir biçimde ortaya koymaktadır. Tüm dünyadaki uluslararası patent başvurularında kadın mucitlerin sadece yüzde 16 seviyesinde kalması hukuki sistemin dayandığı STEM alanındaki sızdıran boru hattı fenomeninin doğrudan sonucudur. Yasa herkes için eşit olsa da başvuru yapabilen kitlenin %83,8'i erkektir. Başvuruların ezici bir çoğunluğunda kadınlar tamamen yokken sadece kadınlardan oluşan ekiplerin yüzde 4'ün altında kalması kadınların inovasyon ekosisteminde bağımsız fail, tekel sahibi ve karar verici bir mülkiyet pozisyonundan sistemli biçimde dışlandığını göstermektedir. WIPO Ekonomi Araştırmaları Çalışma Raporu'nun da (No. 33) işaret ettiği gibi patent başvurularındaki takım sayısının artması kadın oranını kâğıt üzerinde bir miktar yükseltse de bu durum kadınların inovasyon ekosistemine "karar verici özne" olarak değil kalabalık eril araştırma laboratuvarlarına "asiste edici/laborant" pozisyonlarda dâhil edildiğini göstermektedir. Kadınlar asistanlığı, erkekler mülkiyeti üstlenmektedir.

Tablo 3: Avrupa Patent Ofisi (EPO) Sektörel ve Ülke Bazlı Kadın Buluşçu Oranları

Patent Sektörü / Ülke (EPO 2019 Dönemi)	**Kadın Buluşçu Oranı (WIR - %)**
Kimya ve Biyoteknoloji Sektörü	% 22,4
Makine Mühendisliği Sektörü	% 5,2
EPO Ülkeleri Genel Ortalaması	% 13,2
Türkiye (EPO Ülkeleri Arasında En Yüksek Oran)	% 26,8

(Kaynak: EPO "Women's participation in inventive activity" Raporu, 2022)

Tablo 3'te sunulan Avrupa Patent Ofisi (EPO) istatistikleri ise inovasyon ekosistemindeki derin cinsiyetçi "sektörel yığılmayı" ifşa etmektedir. Kadınların

tarihsel süreçteki şifacılık, sağlık bakımı, besleme ve ev içi organik üretim rollerinin modern endüstriyel uzantısı olan Kimya, Eczacılık ve Biyoteknoloji alanlarında kadın buluşçu oranları yüzde 22,4 ile görece daha yüksekken erkeğin doğaya fiziki tahakkümünü simgeleyen, ağır sermaye ve yatırım gerektiren Makine Mühendisliğinde oran yüzde 5,2 gibi marjinal bir yokluk seviyesine düşmektedir. Sermayenin yoğunlaştığı yerlerde kadınlar sistemden tasfiye edilmektedir.

Öte yandan EPO verilerinde Türkiye'nin yüzde 26,8 ile Avrupa ülkeleri arasında birinci sırada olması görünürde bir fırsat eşitliği başarısı gibi dursa da bu yüksek oranın sahada faaliyet gösteren, mülkiyeti elinde tutan bağımsız kadın girişimcilerden ziyade doçentlik/profesörlük akademik yükselme zorunlulukları nedeniyle üniversite laboratuvarlarında çalışan kadın akademisyenlerden kaynaklandığı gerçeği es geçilemez. 6769 sayılı Sınai Mülkiyet Kanunu'ndaki "Çalışan Buluşları" hükümleri uyarınca kadının laboratuvar emeğiyle ürettiği buluşun ticari mülkiyeti (tekel hakkı ve devir yetkisi) yasal olarak bağlı bulunduğu kurumlara (üniversitelere veya Teknoloji Transfer Ofislerine) geçmektedir. Dolayısıyla Türkiye'nin istatistiksel liderliği aslında kadının üreten beden ve akıl, kurumun ise yöneten iktidar olduğu yerel ve akademik bir mülksüzleştirme stratejisini işaret etmektedir. İsim hakkı kadında kalsa da mali haklar kuruma devredilmektedir.

Avrupa Patent Ofisi'nin (EPO) 2022 yılında yayımladığı araştırma Avrupa'da patent başvurularında adı geçen mucitlerin %13,2'sinin kadın olduğunu ortaya koymaktadır. Bu oran 1970'lerin sonundaki %2 düzeyine kıyasla artışa işaret etse de hiçbir AB üyesi devlette kadın mucit oranının üçte biri aşmadığı görülmektedir. Buna ek olarak Birleşik Patent Mahkemesi'nin (UPC) biyoteknoloji teknik yargıç atamalarına hiçbir kadın dâhil edilmemektedir. EPO araştırmacıları bu bulguları yüzdelerin kadın mühendis ve araştırmacı mezun oranlarının çok gerisinde kaldığına ve kurumların kadın

katılımını ve temsilini tanıma konusundaki yapısal engellerinin sürdüğüne dair somut kanıt olarak değerlendirmektedir.

Aydınlanma felsefesinin Kartezyen ikiliği üzerine kurulan, akıl ile bedeni birbirinden keskin biçimde ayıran ve özellikle 19. yüzyılın geniş çaplı kanunlaştırma hareketleriyle doruğa ulaşan pozitivist hukuk anlayışı uyarınca yasa metinlerini kuran, oluşturan ve devletin egemenlik araçlarıyla onaylayan güçlü öznenin kimliği, sınıfsal aidiyeti ve cinsiyeti sistematik biçimde görünmez kılınmaktadır. Kıta Avrupası hukuk sistemlerinin temelini oluşturan Fransız Medeni Kanunu (*Code Civil*) gibi kurucu metinlerin yazım süreçlerinde de görüldüğü üzere hukukun soyut "vatandaş" veya "hak öznesi" kurgusu, esas olarak mülk sahibi, akılcı ve kamusal alanda etkin olan erkek bireyin kendisidir. Bu gizleme iradesi ve akılcılaştırma yoluyla hukuki kurallar dış dünyadan, insani zayıflıklardan, tarihsel önyargılardan ve güç mücadelelerinden ayrılmaktadır. Böylece bu kurallar, salt aklın ve mantıksal kesinliğin ortaya çıktığı mutlak bir adalet alanı olarak topluma sunulmaktadır.

Sadece bilimsel patentler değil endüstriyel tasarım alanı da benzer bir eril mülkiyet hegemonyası altındadır. EUIPO Kadınlar ve Tasarım raporundaki Tablo 4 verileri Avrupa Birliği içerisindeki tasarım sektöründe kadın istihdamı ile estetik emeğin tescilli mülkiyete dönüşmesi arasındaki makası oldukça belirgin biçimde ortaya koymaktadır. Kadınların tarihsel olarak estetikle ilişkilendirilmesine rağmen tasarım mesleğine katılımının genel istihdama oranla bile yüzde 24'lerde kalması estetiğin ticari bir araca dönüştüğü tasarım alanının da ne denli eril kodlandığını gösterir. Üstelik istihdam edilen kadın tasarımcıların dahi ürettikleri tasarımları kendi adlarına tescil ettirmeme (veya ettirememe) eğiliminde olmaları RCD (Kayıtlı Topluluk Tasarımı) başvuru oranının yüzde 21'e düşmesiyle somut olarak teyit edilmektedir.

Tasarım emeği kadında kalsa da mülkiyet tapusu sistemsel olarak dev şirketlere veya erkek patronlara geçmektedir. Sektördeki yüzde 12,8'lik açıklanamayan Cinsiyete Dayalı Ücret Uçurumu ise kadın tasarımcının ürettiği ticari değerin erkek meslektaşına göre sistematik olarak daha az ödüllendirildiğini göstermektedir. Yasa tasarımları korumakta ancak tasarımları üreten kadınların ücret adaletini korumakta sessiz kalmaktadır.

2.10. Kesişimsel Engeller ve Kadın Dehasının İnşası

Patent hukukunun salt araçsal ussallık üzerine bina ettiği, hissiyattan tecrit edilmiş, romantize edilmiş tekil erkek dehası kurgusuna mukabil feminist psikanalist ve filozof Julia Kristeva (2001) tarafından geliştirilen "Kadın Dehası" kavramıyla felsefi ve ontolojik bir itiraz getirilmektedir. Kristeva'nın kuramına göre kadın dehası hukukun ve sistemin dayattığı katı, algoritmik kalıpları, totaliter ussallığı aşan, hayatı, bedeni ve tecrübeyi yeniden icat eden, bağlamı önemseyen sarsıcı bir dişil güce delalet etmektedir (Kristeva, 2001). Ne var ki anılan dişil dehanın yasal bir mülkiyete, ticari bir patente yahut hukuken korunan bir buluşa tahvil edilmesinin önünde yalnızca cinsiyet aidiyetiyle sınırlı kalmayan sınıfsal, coğrafi ve ırksal bariyerler bulunduğu müşahede edilmektedir.

Siyahi feminist düşünür bell hooks'un (2000) **Feminizm Herkes İçin** adlı eserinde kuramsallaştırılan ve müteakiben Kimberlé Crenshaw (1989) tarafından hukuki metodolojiye uyarlanan kesişimsellik ilkesi gereğince patent sistemindeki adaletsizliğin salt cinsiyet (erkek/kadın) ikiliği üzerinden tahlil edilmesinin eksik, elitist ve kusurlu bir yaklaşım arz edeceği savunulmaktadır. Kurumsal sistemin özellikle Küresel Güney'deki, gelişmekte olan ülkelerdeki yahut alt sosyo-ekonomik sınıflara mensup kadınların akademi literatüründe "*Smaller Pots*" (kadınlar için her daim daha küçük

ayrılan fon havuzları) şeklinde kavramsallaştırılan yetersiz finansman engelleri yüzünden melek yatırımcılara ve risk sermayesine erişimini bütünüyle imkânsız kıldığı saptanmaktadır (Johns, 2024). Yatırımcı ve fon tahsis edici aktörlerin teknolojik bir buluşu finanse ederken kadın faillere (özellikle siyahi veya azınlık kadınlara) sistemli olarak daha dar bütçeler tahsis ettikleri, onların inovasyon projelerini peşinen daha riskli yahut ticari açıdan daha az kârlı addederek marjinalleştirdikleri rapor edilmektedir. Hukukun patent için talep ettiği fahiş rüçhan ve başvuru harçları bu kesişimsel dışlamayı daha da katmerlendirmektedir. hooks'un (2000) vizyoner feminizminin tam da bu sebeple patent sisteminin yalnızca ayrıcalıklı, sermayedar, Batılı ve beyaz erkekleri daha da zenginleştiren bir inhisar kulübü olmaktan çıkarılarak toplumun tamamına hizmet eden adil, şeffaf ve kapsayıcı bir yapıya dönüştürülmesini talep ettiği belirtilmektedir.

2.11. Sermayenin Kutsanan İffetinden Geleneksel Bilginin Müdahale Edilebilirliğine Doğru Geçiş

Mülksüzleştirme ve eril hegemonya tartışması küresel fikri mülkiyet rejimlerinin geleneksel bilgiye, coğrafi işaretlere ve marka hukukuna yaklaşımı incelendiğinde sarsıcı bir metaforik ve ekofeminist zirveye ulaşmaktadır. TRIPS anlaşmalarıyla evrenselleşen fikri mülkiyet hukuku Batılı çokuluslu şirketlerin (MNCs) yüksek bütçeli laboratuvarlarında üretilen, katı patent kriterleriyle sınırları çizilmiş ve tapulanmış endüstriyel bilgiyi adeta kutsal, dokunulmaz ve iffetli bir mülkiyet nesnesi olarak kurgulamaktadır. Bu korunaklı bilginin izinsiz en ufak bir kullanımı hukukun en ağır yaptırımlarıyla, tazminatlarla ve uluslararası ticari misillemelerle şiddetle cezalandırılmaktadır.

Marka hukuku da ataerkil koruma anlayışını birebir benimsemektedir. Modern marka hukukunda tanınmış markalar kötü niyetli faillerin saldırısına uğrayabilecek iffetli mağdurlar olarak kurgulanmakta ve onlara Viktorya dönemi ahlakına benzer bir statü bahşedilmektedir. Şirketin markasına leke sürülmesi, itibarının zedelenmesi adeta bir namus ihlali gibi algılanarak maddi zarar ispatlanmadan dahi en ağır şekilde cezalandırılmaktadır. Sermayenin sınırları ataerkil namus anlayışındaki gibi oldukça sıkı ve tavizsiz bir şekilde muhafaza edilmektedir.

Ancak aynı fikri mülkiyet rejimi bakışını küresel Güney'e yerli halklara ve özellikle yerli kadınlara çevirdiğinde ontolojik bir riyakârlık sergilemektedir. Hintli ekofeminist Vandana Shiva'nın çalışmalarında sıkça vurguladığı gibi tarım ve doğa bilgisinin tarihsel yaratıcıları ve "tohum bekçileri" bizzat kadınlardır (Shiva, 2001). Fakat kadınların yüzyıllardır kolektif olarak ürettiği, gözlemlediği ve şifahi dille aktardığı geleneksel bilgi havuzu modern yasa tarafından yazılı olmadığı, laboratuvarda sentezlenmediği, bireysel bir mucide atfedilemediği ve hukukun anladığı Batılı anlamda inovasyon içermediği gerekçesiyle anında sahipsiz sayılmaktadır.

Bilgi ve emek havuzu derhal değersizleştirilerek kamu malı statüsüne indirgenmektedir. Laura Foster (2011) Güney Afrika'daki yerli San kadınlarının *Hoodia* kaktüsü bilgisinin patentlenmesi sürecini incelerken bu durumu "konumlu kamu malları" kavramıyla netleştirir. Foster'a göre kamu malı sanıldığı gibi özgürlükçü, nötr ve demokratik bir alan değil bizzat yerli kadınların bilgilerinin Batılı şirketlerce yağmalanabilmesi için hukuken sahipsiz ilan edildiği sömürgeci bir temellük mekanizmasıdır. Alan tıpkı sömürgecilik dönemindeki boş alan doktrini gibi üzerinde hiçbir yerel mülkiyet veya hak iddia edilemeyen, isteyen her Batılı şirketin erişimine, sömürüsüne açık olarak tanımlanmaktadır. Sermaye iffetli sayılırken doğa ve kadın

bilgisi istismara açık hâle getirilmektedir.

Biyo-korsanlık ve tohum patentleme süreçleri tam da hukukun kurduğu cinsiyetçi ve sömürgeci diyalektiğin yasal sonucudur. Batılı eril sermaye (büyük ilaç, kozmetik ve tarım/tohum tröstleri) hukuken korumasız ve sömürüye açık bırakılmış dişil doğa bilgisine serbestçe girmekte, Hindistan'daki *Neem* ağacının böcek ilacı özellikleri veya Afrika'daki kaktüsünün iştah kesici etkisi gibi yüzyıllık şifa formüllerini alarak laboratuvarında ufak bir moleküler izolasyon işlemiyle onu ehlileştirmekte ve üzerine mutlak patent hakkını tescil ettirmektedir (Shiva, 1997). Geleneksel bilgiye ve tohumlara sahip olan yerli kadınlar kendi öz kültürlerinin ve yaşam kaynaklarının Batılı sermayeye dönüştürülüp kendilerine parayla satılmasını çaresizce izlerken hukuk bu eylemi bir hırsızlık olarak değil Silvia Federici'nin (2014) çitleme kavramında anlattığı gibi kamu malının işlenerek yüce bir inovasyona dönüştürülmesi olarak onurlandırmaktadır. Orta Çağ'da kadınları tıptan uzaklaştırmak için yapılan cadı avlarının yerini günümüzde uluslararası patent yasaları almıştır.

Tablo 5: Türkiye'de Coğrafi İşaretli Ürünlerin Kurumsal Mülkiyet Dağılımı (Örneklem: TÜRKPATENT, 2023b; DOKA, 2023)

Başvuru Sahibi Kurum Türü	**Türkiye Geneli Tescil Payı (%)**	**Doğu Karadeniz (DOKA) Bölgesi Tescil Payı (%)**
Ticaret ve Sanayi Odaları, Borsalar, Valilikler, Belediyeler	% 80,0	% 91,0
Kadın Kooperatifleri ve Doğrudan Üretici Birlikleri	% 2,2 - % 4,0	% 9,0

(Kaynak: TÜRKPATENT 2023 yılı coğrafi işaret sicil verileri ve DOKA 2023 yılı Bölgesel Coğrafi İşaretler Raporu'ndan yazar tarafından sentezlenmiştir.)

Benzer bir mülkiyetleştirme ve yerel mülksüzleştirme işlemi Türkiye'de de bizzat kadın emeğiyle yaratılan coğrafi işaretler üzerinden işlemektedir. Tablo 4'te açıkça görüldüğü üzere Türkiye genelinde (ve özellikle Doğu Karadeniz gibi kadın tarım emeğinin devasa boyutlarda olduğu bölgelerde) Trabzon hasırından yöresel peynirlere kadar yöresel ürünlerin coğrafi işaret tescillerinin yüzde 80 ile yüzde 91 gibi ezici bir çoğunluğu karar alıcı mekanizmalarında kadınların neredeyse hiç bulunmadığı Ticaret Odaları, Borsalar, Valilikler ve Belediyeler gibi bürokratik, eril kurumların mülkiyetindedir. Binlerce o ürünü işleyen, formülünü koruyan ve değer katan asıl üretici kadın kooperatiflerinin mülkiyet payı ise ülke genelinde yüzde 2'lere kadar düşmektedir. Kadının emeği devletin ve ticaret odalarının tekelinde metalaşmaktadır. Bu veriler emeğin kadında, mülkiyetin ve tescil yetkisinin ise erkekte toplandığı ontolojik kopuşun yerel düzeydeki kanıtıdır. Sonuç olarak telif, patent ve coğrafi işaret rejimlerinin savunduğu evrensel aşkınlık ve ussal ilerleme iddiası nihayetinde kadını, bedeni ve doğayı sömüren sınırsız bir ataerkil mülkiyet transferi makinesi olarak çalışmaktadır.

2.12. Feminist Bir Hukuk Reformu: Tescilsiz Patent Rejimi

Sistemik ve kesişimsel engeller, kadınları tahakküm altına alan zaman yoksulluğu olgusu, finansman teminindeki imkânsızlıklar, biyokorsanlık uygulamaları ve yasanın bizzat tesis ettiği eril hegemonya karşısında salt normatif metinler üzerinden soyut bir eşitlik talep etmek veya bürokratik kotalar getirmek yetersiz kalmaktadır. Dolayısıyla hukukun maddi yapısını ve tescil süreçlerinin doğrudan kendisini dönüştürecek radikal, yapısal reformlara ihtiyaç duyulduğu kanaatine varılmaktadır. Fatma Süzgün Şahin'in (2017) ve Damla Alver'in (2020) vurguladığı feminist pratik uslamlama doğrultusunda hukukun çözüm üretmesi zaruridir. Bu bağlamda akademisyenler Miriam Marcowitz-Bitton, Yotam Kaplan ve Emily Michiko Morris

(2020) tarafından doktrine önerilen Tescilsiz Patent Rejimi paradigmasının fikri mülkiyet literatüründe adeta felsefi, pratik ve hukuki bir devrim mahiyeti taşıdığı ifade edilmektedir.

Standart patent tescil prosedürünün oldukça bürokratik, aşırı külfetli, hantal ve yüksek riskli doğasının kadın mucitleri sistemden mülksüzleştirerek tecrit eden en temel yasal bariyer olduğu bilinmektedir. Marcowitz-Bitton ve meslektaşlarının (2020) uluslararası patent hukukuna entegre edilmesini teklif ettiği devrimci model, telif hakkı ve tescilsiz tasarım haklarına benzer bir metodolojiye dayanmaktadır. Bu modelde buluş sahibinin hiçbir resmî makama formel başvuru yapmasına, rüçhan harcı ödemesine, fahiş vekil ücretleri tahsis etmesine yahut bürokratik inceleme süzgeçlerinden geçmesine mahal bırakmayan otomatik bir koruma mekanizması öngörülmektedir. Buna göre icadın ticari sır olarak mahfuz tutulmayıp piyasaya ya da kamuya ifşa edildiği andan itibaren kısa süreli otomatik bir koruma elde etmesi öngörülmektedir. Bu tescilsiz rejim, mucidi patent ofislerindeki incelemeci önyargılarından ve zaman ile sermaye bariyerlerinden bütünüyle azade kılacaktır.

Tescilsiz patent rejimi salt bir usul ekonomisi, bürokratik hafifletme veya basit bir yasal kolaylaştırma meselesi değildir. Serpil Sancar'ın (2011) da önemle altını çizdiği üzere ilgili mekanizmanın feminist metodolojinin hukukun ve devlet kurumlarının somut inşasına doğrudan müdahalesi niteliğini taşıdığı savunulmaktadır. Söz konusu sistemin kadın mucitlerin maruz bırakıldığı zaman yoksulluğunu bertaraf ederek onlara icatlarını ticari bir değere dönüştürmeleri, ürünlerini piyasada test etmeleri yahut sermayedarlarla güvenli bir hukuki zemin üzerinden pazarlık yapabilmeleri için elzem olan bir kalkan sağlayacağı mütalaa edilmektedir. Bu otomatik mülkiyet hakkının tekelci bir mutlak koruma sağlamasa da yalnızca doğrudan ve bilerek

yapılan kopyalamalara karşı bir koruma tahsis ederek orantılı bir yasal denge tesis edeceği bildirilmektedir. Söz konusu daraltılmış ancak otomatik hak, Delaney'nin metaforundaki eril tohum ve dişil toprak arasındaki ontolojik asimetriyi kırma potansiyeli taşımaktadır. Bu mekanizma kadın emeğinin patent sistemi dâhilinde şirketlerce anında gasp edilmesini önleyerek kadının zihinsel emeğinin güvenli bir biçimde mülkiyetleşmesine zemin hazırlamaktadır. Dolayısıyla tescilsiz patent rejiminin, mevcut yapısal eşitsizliklere karşı uygulanabilir ve acil bir politika önerisi niteliği taşıdığı sonucuna varılmaktadır.

3.BÖLÜM:

MARKA HUKUKUNUN FEMİNİZASYONU VE GELENEKSEL BİLGİNİN ÇİTLENMESİ: KÜRESEL MÜLKSÜZLEŞTİRME AĞLARI

Bu bölümde marka hukukunun cinsiyetlendirilmiş yapısı, tanınmışlık doktrini ve sermayenin iffet söylemi ele alınacaktır. Ayrıca kapitalizmin ilksel birikim süreçlerinin geleneksel bilginin çitlenmesi yoluyla nasıl yeniden üretildiği ve küresel mülksüzleştirme ağlarının fikri mülkiyet rejimleri üzerinden nasıl işlediği tartışılacaktır.

Modern marka hukuku özellikle tanınmış markaların korunması ve sulandırma doktrinleri aracılığıyla esasında cansız, ruhsuz ve salt kapitalist bir üretim veya pazarlama aracı olan ticari sembolü basit bir ekonomik teşhis (ayırt etme) aracı olmaktan bütünüyle çıkarmıştır. Yasa koyucu ve yargı organları bahse konu sembole insani, ahlaki, hassas, incinebilir ve ontolojik olarak dişil bir karakter atfetmektedir. Söz konusu süreç Karl Marx'ın (2011/ 1867) "meta fetişizmi" kavramında işaret ettiği cansız nesnelere canlılık, toplumsal ilişki ve doğaüstü bir kudret atfetme yanılsamasının hukuk dogmatiği eliyle kurumsallaştırılmış ileri aşamasıdır. Fransız düşünür Jean Baudrillard'ın (2011/1981) tüketim toplumu eleştirilerinde belirttiği üzere modern pazarda markalar salt kullanım değerleri veya ekonomik değişim değerleri için tüketilmemektedir. Taşıdıkları soyut "gösterge değeri" için tüketilmektedir. Hukuk ise tam da bu gösterge değerine adeta bir canlının onuruymuşçasına hukuki bir kişilik ve iffet giydirmektedir. Logoya lekelenmemesi gereken bedensel bir bütünlük bahşetmektedir.

Makro düzeyde uluslararası fikri mülkiyet rejimlerinde gözlemlediğimiz bu epistemik ve maddi mülksüzleştirme pratikleri, yerel ve gündelik ataerkil ilişkiler ağında da birebir aynı yapısal mantıkla yeniden üretilmektedir. Türkiye'deki popüler

medya zemininde 30.03.2025 tarihli *Müge Anlı ile Tatlı Sert* programında, kamusal ifşaya dönüşen *Seyhan Bülbül/Kabak Çiçeği* vakası, dişil emeğin görünmez kılınarak eril sermaye tarafından temellük edilmesinin mikro-politik düzlemdeki çarpıcı kültürel metinlerinden biridir.

Bu vakada, bir kadının ev/bahçe alanında konumlanarak gerçekleştirdiği somut, döngüsel ve yoğun fiziksel emek, piyasa alanına çıkış hakkını elinde tutan eril özne tarafından bedelsiz bir doğa verisi ve hammadde olarak devralınmaktadır. Eril aracı, kamusal alanda bu emeği paraya tahvil ettikten sonra, üretilen tüm artık değeri asıl üreticiye aktarmak yerine, *simülatif* bir tüketim ve arzu nesnesine veya mülkiyetin doğrudan bencilce kapatılmasına aktarmaktadır.

Eril öznenin, emeği sömürülen kadına yönelik -*ürünler pörsüdü, satılmadı, attım*-şeklindeki söylemsel stratejisi, tam da patent hukukunun küresel güneydeki kadınların geleneksel bilgisine uyguladığı değersizleştirme, kamu malı sayma ve yok hükmünde kılma retoriğinin yereldeki izdüşümüdür. Yasa ve ataerkil normlar, kadının omuzlarında yükselen bu üretken faaliyeti korumaya değer bir mülkiyet zemininden mahrum bırakırken; eril özneye bu sömürüden doğan geliri kamusal alanda fütursuzca savurma (*squander*) yetkisi vermektedir. Yapısal işleyişin ancak harici bir kurumsal ifşa mekanizmasıyla kesintiye uğraması, sistemin varsayılan ayarlarının daima kadının aleyhine işleyen bir mülksüzleştirmeden yana olduğunu güçlü bir biçimde göstermektedir

Bu noktada Rosemary Coombe'nin (1998) Fikri Mülkiyetin Kültürel Yaşamı başlıklı çalışmasındaki tespitleri analizlerin havada kalmasını engelleyecek temel teorik zemini sunmaktadır. Coombe'ye göre hukukun katı mülkiyet sınırlarıyla koruduğu

markalar gündelik yaşamın semiyotik dokusunu kontrol eden hegemonik sembollere dönüşmüştür. Marka artık sadece bir fabrikanın üretim damgası değildir. Toplumsal cinsiyet kodlarını, arzuları ve kültürel tahakkümü bizzat inşa eden psiko-sosyal bir aktördür. Bu bölümde marka hukukunun geleneksel ve salt ticari sınırlarını ne surette aştığı disiplinler arası bir biçimde incelenmektedir. Coombe'nin belirttiği semiyotik hegemonyanın cansız bir sermaye aracını nasıl iffeti, onuru ve saflığı her ne pahasına olursa olsun korunması gereken kurgusal bir kadın bedeni gibi konumlandırdığı yasal doktrinler üzerinden ele alınmaktadır.

3.1. Markanın Cinsiyetlendirilmesi: Christine Farley'nin "Erişilmez Kaide" Teorisi

Klasik iktisat teorileri, Chicago Okulu'nun faydacı yaklaşımları ve erken dönem ticaret hukuku doktrinleri markayı salt menşei gösteren bir bilgi taşıyıcısı olarak tanımlamaktaydı. Ürünün kaynağını işaret eden ve tüketicinin arama maliyetlerini düşüren nötr bir sembol olarak görülmekteydi. Klasik görüşte markanın kendine ait bir ruhu yoktur ve sadece işlevsel bir tabeladır. Ancak modern hukuk dogmatiği özellikle 20. yüzyılın ortalarından itibaren işlevsel tabelaya adeta kırılgan bir ruh, zedelenebilir bir itibar ve üzerine titrenmesi gereken bir beden vermiştir. Catharine A. MacKinnon'un (1989) devlet kuramı eleştirilerinde vurguladığı üzere modern devlet ve hukuk aygıtı nesnellik kisvesi altında tamamen erkek egemenliğinin dünyayı görme ve tahakküm altına alma biçimini yasal bir forma dönüştürmektedir. Marka hukuku da eril görme biçiminin ticari mülkiyetteki yansımasıdır. Çünkü korunan nesne erkeğin dış dünyada arzuladığı, sahip olduğu ve başkalarının dokunmasından ölümcül bir kıskançlık duyduğu "ideal kadın" kurgusunun ticaret siciline kaydedilmiş hâlidir.

Bu alandaki psikanalitik feminist itirazlardan biri marka hukukunu cinsiyet teorisi üzerinden okuyan Hukukçu Christine Farley'ye aittir. Farley özellikle tanınmış marka korumasının ardında yatan psikolojik, kültürel ve yasal motivasyonun ataerkil toplumun ideal ve kutsal kadını koruma motivasyonuyla yapısal bir benzerlik gösterdiğini çarpıcı bir şekilde savunmaktadır (Farley, 2000).

Farley'nin literatüre kazandırdığı "Erişilmez Kaide" (*The Unattainable Pedestal*) olarak formüle edilen teoriye göre hukuk bazı seçkin, bütçeli, tekelci ve küresel çapta güçlü markaları sıradan ticaretin kirli, karmaşık, bayağı ve acımasız rekabetçi dünyasından özenle çekip çıkarmaktadır. Onları yüksek ve dokunulmaz bir kaidenin üzerine yerleştirmektedir. Tıpkı Viktorya dönemi ahlakında evin meleği statüsüne yükseltilen ve sokağın çamurundan uzak tutulan aristokrat kadın imgesi gibi tanınmış marka da hukukun yücelttiği steril bir fetiş nesnesine dönüştürülmektedir. İlgili markalar kimsenin izinsiz dokunamayacağı, adını ağzına alamayacağı, mizahına alet edemeyeceği ve yanına dahi yaklaşamayacağı bir kurguya hapsedilmiştir. Marka sermayenin vitrine koyduğu ve dış dünyanın kirletici unsurlarından mutlak bir biçimde yalıtarak dokunulmasını yasakladığı aristokrat bir dişil figür olarak kurgulanmaktadır. Markanın saygınlığı tıpkı soylu bir kadının itibarı gibi korunmaktadır.

Sıradan ve sicile tescilli ancak tanınmışlık vasfı kazanmamış alelade markalar sokağın kurallarına tabi olan nesneler olarak görülmektedir. Serbest rekabetin çamuru içinde kirlenen nesneler olarak görülüp sadece somut bir karıştırılma ihtimali veya doğrudan cirolarında bir düşüş olduğunda asgari düzeyde korunurlar. Buna mukabil hukukun yüce kaidesine oturtulan tanınmış lüks markalar etrafında erişilmez ve dokunulmaz bir hale oluşturulmaktadır. Ayrıcalıklı markalar hiçbir ticari karışıklık, fiili rekabet veya tüketici nezdinde aldanma ihtimali olmasa dahi korunmaktadır. Salt

saflıkları, elit statüleri ve pırıltıları bozulmasın diye hukuki ve cezai bir zırhla çevrelenmektedir.

3.1.1. Tüketici Korunmasından Sermayenin Saflığının Korunmasına Geçiş

Klasik marka hukukunun tarihsel ortaya çıkış amacı tüketicinin malın kökeni konusunda yanılmasını engellemek, taklit ürünleri piyasadan silmek ve serbest piyasa şeffaflığını sağlamaktır. Klasik doktrinde ihlalin oluşması için temel şart rakip ürünün tüketiciyi kandırması (iltibas) ve bu kandırmaca neticesinde marka sahibinin pazar payını çalmasıdır. Ancak Frank Schechter'in 1927'de ortaya attığı sulandırma doktrini ve akabinde evrenselleşen tanınmış marka koruması ile marka hukukunun ontolojisi köklü bir değişime uğramıştır. Hukuk artık odak noktasını kandırılan ve zarar gören tüketiciyi korumaktan tamamen çekmiştir. Doğrudan sermayenin ürettiği kurgusal auranın, reklam bütçeleriyle şişirilmiş psikolojik imajın ve markanın bizzat kendi saflığının mutlak korunmasına odaklamıştır.

Dramatik yasal geçiş ataerkil hukuk sistemindeki namus, şeref ve bedensel bütünlük anlayışının evrimiyle çarpıcı bir paralellik göstermektedir. Markanın ortada hiçbir somut tüketici aldanması veya maddi pazar payı kaybı olmaksızın korunması bir ideolojik adımdır. Örneğin lüks bir otomobil veya İsviçre menşeli bir saat markasının isminin şekil, pazar ve sektör olarak tamamen alakasız bir biçimde bir köpek maması kutusuna yazılması durumunu ele alalım. Makul bir tüketici o mamanın saat markası tarafından üretildiğini hiçbir ussal düzlemde düşünmez. Ortada bir iltibas veya saat firmasının müşteri kaybetmesi durumu katiyen yoktur. Ancak modern marka hukuku durumu yine de çok ağır bir ihlal sayar. Çünkü hukukun gözünde markanın kendi başına onuru, haysiyeti, itibarı ve ahlaki sınırları olan bağımsız bir özne olduğu zımnen kabul edilmiştir. Sermaye kendi yarattığı bu dişil sembolün alt sınıflarla veya bağlam dışı

kaba nesnelerle yan yana gelmesini kendi saflığına sürülmüş bir leke olarak görmektedir. Bir kirlenme, bir sınıf düşüşü olarak değerlendirmektedir. Hukuk lekelenmeyi engellemek adına marka sahibine kendi sembolü etrafında bir hijyenik ve ahlaki çit yaratma hakkı bahşetmektedir.

3.1.2. Viktorya Dönemi Ahlak Anlayışının Marka Sulandırması Hukukuna Sızması

Bahse konu marka sulandırması doktrini modern yargı uygulamasında karalama ve bulanıklaştırma olarak iki temel kavram üzerinden işlemektedir. Bulanıklaştırma markanın biricik, eşsiz cazibesini ve çekim gücünü yitirmesidir. Durum ataerkil kültürde kadının kamusal alanda gereğinden fazla görünerek kendi özgün değerini kaybedeceği inancının ticari izdüşümüdür. Marka ne kadar çok ve alakasız yerde görünürse soylu aurası o denli zarar görecektir.

Karalama ise psikanalitik ve sosyolojik açıdan çok daha derin bir anlam taşır. Doğrudan Antropolog Mary Douglas'ın (1966) Saflık ve Tehlike kavramlarında kuramsallaştırdığı "yerinde olmayan madde" korkusudur. Douglas'a göre bir toplumda iğrenme ve kirlenme hissi bir nesnenin ait olmadığı bir bağlama girmesiyle oluşur. Özellikle ahlaki olarak düşük bir alana girmesi kirlenme hissi yaratır. Bir markanın genellikle cinsellik, erotizm, uyuşturucu, kumar veya alt sınıf kalitesiz mallarla yan yana kullanılarak itibarının zedelenmesi hukukun gözünde derhal müdahale edilmesi gereken bir kirlenmedir.

Karalama davalarında hem iddia makamının hem de yargıçların kullandığı yasal dil rastgele seçilmiş ticari kavramlar değildir. Tecavüz, kirletme, haysiyet ihlali ve

onur kırılması gibi doğrudan kadına yönelik cinsel şiddet ve ahlaki değer yargılarıyla örülmüş bir dildir. Amerika Birleşik Devletleri Yüksek Mahkemesi'nin ünlü Moseley v. V Secret Catalogue, Inc. (537 U.S. 418, 2003) davasında bu durum belirgin hale gelmektedir. Davada iç giyim markası Victoria's Secret'ın karşısında küçük bir kasabada yetişkin ürünleri ve seks oyuncakları satan Victor's Little Secret adlı bir dükkânın varlığı tartışılmıştır. Mahkeme ve marka sahibi argümanlarını ana markanın ahlaki saflığına ve ticari iffetine yapılmış bir tecavüz üzerinden kurmuştur. Her ne kadar ana marka zaten cinsellik üzerinden pazarlama yapsa da hukukun gözünde kabul edilebilir soylu bir cinselliktir. Seks oyuncakları satan dükkân ise sokağın, bayağılığın ve kötü kadının temsilidir. Soylu marka bayağı markanın yanında durarak lekelenmemelidir. Davalarda marka adeta tecavüze uğrayan ahlaklı kurban, rakip ise mütecaviz fail olarak yargılanmaktadır.

3.2. Türkiye Bağlamında Yargı Kararlarında Eril Ussallığın Tezahürleri

Marka hukukunun evrensel olarak taşıdığı Viktorya dönemi ahlakçılığı ve eril koruma refleksleri Türk yargı pratiğine entegre olduğunda hukukun nesnel yüzü ile yerel kodların bir sentezi ortaya çıkmaktadır. Türk mahkemelerinde markanın korunmasına yönelik gerekçeler çoğu zaman basit bir ticari pazar payı hesabını veya ciro zararını çoktan aşmaktadır. Yargıtay 11. Hukuk Dairesi'nin ve alt derece ihtisas mahkemelerinin kararlarının kuramsal dili incelendiğinde küresel ataerkil ahlakın yerel muhafazakârlık kodlarıyla eklemlendiği görülmektedir. Sermayenin itibarı Türkiye'nin kendine özgü ataerkil şeref değerleriyle harmanlanarak hukuki hükümlere yansıtılmaktadır.

3.2.1. Ortalama Tüketici ve Basiretli Tacir Kurgularının Yapısökümü

Yargısal ahlakçılığın temeli hukukun ticaret sahasındaki özneleri nasıl kurguladığına dayanır. Feminist hukukçu Ann Bartow (2006) marka hukukunda yargıçların korumaya çalıştığı tüketici profilini incelerken yasanın tüketiciyi adeta bir aceleci aptal olarak kurguladığını belirtir. Kolay kandırılan, dikkat eksikliği çeken, ambalajlara aldanan ve akılcı düşünemeyen bu histerik figürün bütünüyle dişil kodlandığını belirgin biçimde kanıtlar. Yargıçların zihnindeki kandırılan tüketici ussal analiz yapamayan, duygusal tepkiler veren ve her an aldanmaya müsait bir kadındır. Buna karşın pazarı şekillendiren ve piyasayı domine eden tacir oldukça akılcı, planlı ve mutlak surette eril bir figür olarak kabul görür.

Yargıtay'ın iltibas değerlendirmelerinde tüketicinin market rafında kolayca yanılabilen bir varlık olarak kurgulanması hukukun makul kadın/erkek illüzyonunun eril bir inşasıdır. Nitekim feminist sosyolog Marjorie L. DeVault'un (1991) öncü etnografik çalışmasında ortaya koyduğu üzere market alışverişi büyük ölçüde kadınlar tarafından üstlenilen, görünmez kılınmış bir bakım emeğidir. Milkie, Sayer, Nomaguchi ve Yan'ın (2025) ABD Zaman Kullanımı Araştırması verilerine dayanan güncel çalışması da market alışverişinin geleneksel olarak dişil kodlanan bir ev içi sorumluluk olduğunu ve bu cinsiyete dayalı eşitsizliğin sürdüğünü ampirik olarak doğrulamaktadır. Dolayısıyla hukukun market rafında kolayca aldanan cinsiyetsiz bir özne olarak kurguladığı soyut tüketici, toplumsal gerçeklikte büyük ölçüde bir kadındır. Tüketici sadece şekillere veya renklere bakıp akılcı analiz yapamayan bir özne olarak resmedilmektedir. Hukuk tacire pazarda geniş hareket alanları ve kendi kaderini tayin etme gücü yüklerken tüketiciyi sürekli olarak devletin buyurgan vesayetine muhtaç bir pozisyona hapsetmektedir. Ticari davalarda aranan basiret salt bir ekonomik dikkat veya özen yükümlülüğü

değildir. Bizzat Naffine'in (1990) tanımladığı Hukukun Adamı'na mahsus bir eril imtiyaz ve ussal bir pazar tahakkümü olarak işletilmektedir.

3.2.2. Yargıtay 11. Hukuk Dairesi Kararlarında Markanın İtibarının Zedelenmesi ve Haksız Rekabet

Hukukun markayı tıpkı lekelenmemesi ve yanına dahi yaklaşılmaması gereken bir onur timsali gibi koruma refleksinin somut kanıtları Yargıtay 11. Hukuk Dairesi'nin kararlarında kristalleşir. *Yargıtay 11. HD'nin 10.02.2020 Tarihli E. 2019/2718, K. 2020/1041* sayılı Profilo/İbofilo kararı sulandırma ve karalama doktrininin sınıfsal ve cinsiyetçi ahlakla nasıl iç içe geçtiğini gösteren bir emsaldir. Karara konu olayda tanınmış beyaz eşya markası Profilo karşısında küçük bir esnafın mizahi ve yöresel bir çağrışım yapan İbofilo ismini kullanması tartışılmıştır. Kararda Yargıtay parazitsel kullanımı sadece bir ticari ihlal olarak değil doğrudan tanınmış ana markanın çekim gücüne sürülen haksız bir leke ve itibar zedelenmesi olarak vasıflandırmıştır.

İbo ekinin Profilo'ya eklenmesi neden hukuken çok ağır bir zedelenme kabul edilir? Çünkü Profilo markası sermayenin soylu ve steril alanını temsil ederken İbo kelimesi sokağı, taşrayı ve kurumsallık dışı bayağılığı sembolize etmektedir. Mary Douglas'ın yerinde olmayan maddesi tam olarak budur. Yargıtay asil bir markanın alt sınıfsal bir mizahla yan yana gelmesini markanın o erişilmez kaidesinden aşağı çekilmesi ve iffetinin bozulması olarak okumaktadır. Nitekim Yargıtay 11. Hukuk Dairesi'nin E. 2018/1460, K. 2019/3358 sayılı bir başka ilamında da vurgulandığı üzere markanın aurasına yapılan her türlü müdahale doğrudan markanın kendisine yapılmış bir haysiyet ihlali olarak mahkum edilmektedir. Davacı şirketin maddi bir zararının

ispatına gerek dahi duyulmamaktadır.

Sermayenin iffetini koruma kalkanı iş gerçek kadınlara ve ahlak kavramının bizzat kendisine geldiğinde Türk hukukunda oldukça riyakâr ve eril bir sansür mekanizmasına dönüşmektedir. 6769 sayılı Sınai Mülkiyet Kanunu (SMK) madde 5/1-f bendi uyarınca kamu düzenine veya genel ahlaka aykırı markalar Türk Patent ve Marka Kurumu (TÜRKPATENT) tarafından sicilden resen reddedilir. Görünüşte toplumu koruyan nesnel bir kural gibi duran bu maddeye kadın sorusu yöneltilmelidir. Maddedeki genel ahlak kimin ahlakıdır ve sınırları hangi cinsiyet rejiminin menfaati lehine çizilmektedir? Yargı kararları ve ofis ret gerekçeleri incelendiğinde sorunun yanıtı daima eril zihniyet ve erkek egemen ahlak olarak çözümlenmektedir.

Yargıtay 11. Hukuk Dairesi'nin E. 2020/6924 ve E. 2011/1600 sayılı emsal kararları ile TÜRKPATENT'in yerleşik sicil uygulamalarında kadın cinselliğini veya kadının bedensel otonomisini çağrıştıran ifadeler anında kamu otoritesinin ahlak radarına takılmaktadır. Hızla toplumun genel ahlak anlayışına, milli ve manevi değerlere aykırı bulunarak tescili reddedilmektedir. Kurum ve yargıçlar ahlak kavramını sadece kadın bedeni, kadın cinselliği ve iffeti üzerinden tanımlama eğilimindedir. Buna karşılık aynı sicil mekanizmasında eril şiddeti, silahları, mafyatik jargonu veya hegemonik erkeklik imgelerini barındıran binlerce marka ticari hayatın bir gerçeği olarak değerlendirilmektedir. Büyük bir toleransla hiçbir ahlak engeline takılmadan tescil edilmekte ve devletin zırhıyla korunmaktadır.

Marka hukukunda sermayenin korunması ve eril ussallığın piyasa tahakkümü sadece ana markaların tescil sınırlarıyla yetinmemektedir. Çatı marka ve alt marka stratejileri üzerinden aşılamaz bir ağ etkisine dönüştürülmektedir. Fikri mülkiyet

dogmatiğinde markanın gücünü ifade etmek için sosyolojik bir kavram olan şöhret kelimesi yerine yasal sınırları kati surette belirlenmiş olan tanınmışlık müessesesi kullanılmaktadır. Sermayedar piyasadaki olası bir karıştırılma ihtimalini ispatlarken yalnızca somut ürün benzerliğine değil sahip olduğu çatı marka (*house mark*) statüsünün tüketici zihninde yarattığı dokunulmazlık etkisine dayanmaktadır.

Avrupa Birliği Fikri Mülkiyet Ofisi'nin (EUIPO) Temyiz Kurulu kararlarında açık bir biçimde içtihatlaştırıldığı üzere dev bir çatı markanın yeni bir alt marka piyasaya sürmesi durumunda sermayenin tanınmışlık karinesi doğrudan yeni markaya sirayet etmektedir. Bu durum pazara girmeye çalışan esnek, yerel veya kadın sermayeli küçük girişimlerin nefes alma alanını bütünüyle daraltmaktadır. Hukuk çatı marka statüsünü öylesine korunaklı bir zırh hâline getirmektedir ki ana markanın taşıdığı prestij yerel üreticilerin farklı sınıflarda tescil almasını engelleyen orantısız bir tekele dönüşmektedir. İlgili tekel dev şirketlerin küçük kadın girişimcilere sürekli olarak ihtarname göndererek pazar paylarını gasp etmelerine olanak tanımaktadır.

3.3. Evrensel Korumanın Riyakârlığından Müştereklerin Çitlenmesine Geçiş

Bölüm boyunca marka ve haksız rekabet hukuku nezdinde sökümlenen tüm kavramlar küresel ve yerel fikri mülkiyet sistemlerinin sermayenin sembolleri olduğunda nasıl da korumacı ve kıskanç bir yorum benimsediğini göstermektedir. Yasa koyucu ve yargıç devasa bir bütçeyle yaratılan ruhsuz bir logonun onurunu korumak için seferber olmakta ve leke sürmeyi dahi yaptırımlarla cezalandırmaktadır.

Ancak hukukun sergilediği asıl epistemik riyakârlık bakışlarını lüks tüketim markalarından çevirip Küresel Güney'in yerli kadınlarının ürettiği geleneksel bilgilere

diktiğinde ortaya çıkmaktadır. Bir logoyu evrensel bir mülkiyet olarak asırlarca koruyan aynı küresel hukuk sistemi Anadolu'daki şifacı bir kadının asırlık tohum formüllerini gördüğünde aniden bütün korumacı reflekslerini kaybetmektedir.

Sermayenin ürünlerine büyük bir özenle giydirilen dokunulmaz iffet ve mülkiyet zırhı kadınların ürettiği geleneksel bilgi havuzlarına geldiğinde paramparça edilmektedir. Eşsiz kolektif bilgi anında herkesin, özellikle de Batılı çokuluslu ilaç ve tarım şirketlerinin serbestçe yağmalayabileceği bir kamu malı olarak ilan edilmektedir. Sermayenin sembolü el üstünde tutulurken kadının asırlık doğa bilgisi sömürüye, temellüke ve biyokorsanlığa açık sahipsiz bir hammaddeye dönüştürülmektedir. Fikri mülkiyet rejiminin markalarda sergilediği bu aşırı korumacılık ile yerel bilgide sergilediği derin ikiyüzlülük kapitalizmin şafağındaki ilksel birikim pratiklerine ve kadınların tarih boyunca müştereklerden tasfiye edildiği kanlı çitleme sürecine işaret etmektedir. Küresel mülksüzleştirme ağlarının yasal devamı olarak karşımıza çıkmaktadır. Güney Afrika'daki San halkının nesiller boyunca açlık bastırıcı olarak kullandığı Hoodia Gordonii bitkisinin, Güney Afrika Bilimsel ve Endüstriyel Araştırma Konseyi (CSIR) tarafından San halkının bilgisi veya rızası alınmaksızın patentlenmesi ve ardından İngiliz Phytopharm şirketine lisanslanması bu yapısal asimetrinin güncel bir örneğidir (Shiva, 2001).

3.4. İlksel Birikimin Yeniden Üretimi ve Geleneksel Bilginin Çitlenmesi: Küresel Mülksüzleştirme Ağları

Feminist ekonomi politik sermayenin tarihsel genişlemesinin yalnızca fabrikalardaki klasik artı-değer sömürüsüyle değil aynı zamanda müştereklerin sürekli olarak sınırlandırılarak çitlenmesiyle mümkün olduğunu ortaya koyar. Özellikle kadın

emeğinin ve doğa bilgisinin bedelsizleştirilmesi sürecin kalbindedir. David Harvey'nin (2003) mülksüzleşerek birikim olarak kavramsallaştırdığı strateji küresel sermayenin krizlerini aşmak için var olan kamusal ve kolektif varlıklara yasal yollarla el koymasını ifade etmektedir. Bilişsel kapitalizm çağında fikri mülkiyet rejimleri Harvey'nin bahsettiği mülksüzleştirme motorunun bizzat yasal ateşleyicisidir.

Kapitalizmin şafağında toprağın ve kadın bedeninin çitlenmesiyle başlayan kanlı ilksel birikim süreci günümüzde uluslararası fikri mülkiyet sözleşmeleri aracılığıyla geleneksel bilginin çitlenmesine evrilmiştir. Küresel biyokorsanlık vakalarından Türkiye'deki coğrafi işaret uygulamalarına kadar uzanan analiz mülkiyetin eril doğasının evrensel hegemonyadaki tezahürlerini yapısökümüne uğratmayı amaçlamaktadır. Çünkü bilginin gaspı mülkiyetin tarihsel inşasındaki şiddetli cinsiyetçi pratiktir.

3.4.1. Bedenin, Toprağın ve Bilginin Çitlenmesi

Kapitalizmin doğuşu Karl Marx'ın Kapital'de ilksel birikim olarak adlandırdığı köylülerin ortak kullanımındaki tarım topraklarının şiddet ve yasa yoluyla çitlenerek şahıslara ait özel mülkiyete dönüştürülmesi sürecine dayanır. Ancak Silvia Federici (2014) Marx'ın bu klasik analizindeki bir ontolojik kör noktayı ifşa eder. Kapitalizmin inşası için sadece doğanın ve toprağın çitlenmesi yeterli olmamıştır. Aynı zamanda kadın bedeninin, üreme kapasitesinin ve kadınların şifahi bilgi ağlarının da şiddetle çitlenerek ataerkil devletin kontrolüne verilmesi elzem olmuştur. Feodalizmden kapitalizme geçişte kadınlar sadece topraksızlaştırılmamıştır. Aynı zamanda yüzyıllar boyunca sahip oldukları ampirik bilgi üzerindeki otoritelerinden de kanlı bir biçimde mahrum bırakılmışlardır.

Günümüzde emeğin dijitalleştiği ve bilginin sermaye formuna tahvil edildiği bilişsel kapitalizm evresinde fikri mülkiyet hukuku tarihsel çitleme sürecinin üçüncü ve soyut aşamasını temsil eder. Bilişsel ve biyolojik müştereklerin çitlenmesi süreci başlamıştır. Hukuk kuramcısı James Boyle'un (2003) İkinci Çitleme Hareketi olarak adlandırdığı bu süreçte kadınların denetiminde olan kolektif bilgi patentler, telif hakları ve ticari sırlar aracılığıyla katı tekelci alanlara dönüştürülmektedir. 16. yüzyılda toprağın çitlenmesi kendi kendine yeten köylüyü nasıl proleter bir ücretli işçiye dönüştürdüyse 21. yüzyılda bilginin çitlenmesi de kadınları ve yerli halkları bizzat kendi ürettikleri kültürel müştereklerin lisans ödeyen birer tebaası hâline getirmektedir. Ontolojik devamlılık fikri mülkiyetin tesadüfi ve ussal bir yasal icat olmadığını kesin olarak kanıtlar. Aksine ataerkil kapitalizmin yaşamın bizzat kendisini mülkiyetleştirme stratejisinin zorunlu evresidir.

3.4.2. Kamu Malı İllüzyonu Üzerinden Biyokorsanlık ve Bilginin Eril Temellükü

Şifacı kadının tarihsel tasfiyesi ve geleneksel bilginin mülksüzleştirilmesi fikri mülkiyet hukukunun en büyük kavramsal kurgularından olan kamu malı illüzyonu üzerinden meşruiyet kazanır. Batılı mülkiyet rejimleri bir bilginin patent ile korunabilmesi için onun mutlaka bireysel bir mucide ve laboratuvar ortamında geliştirilmiş somut bir yeniliğe dayanmasını şart koşar. Kırsal kadınların şifahi ve nesiller arası aktarımla ürettiği bilgiler yazılı kaynak kriterini karşılamadığı için yasa incelemecilerinin gözünde derhal sahipsiz ve herkesin kullanımına açık bir kamu malı olarak kodlanır. Yasaya göre yazılmamış olan bilgi hukuken hiç var olmamış demektir.

Sömürgeciler Amerika veya Afrika kıtasına ayak bastıklarında yerlilerin mülkiyet anlayışını hukuken geçerli tanımamıştır. Toprağı Avrupalı anlamda bir tapu olmadığı için sahipsiz sayarak işgal etmişlerdir. Bugün de dev ilaç ve tohum şirketleri

kadınların şifahi bilgi havuzlarına girdiklerinde bu bilgiyi sahipsiz bir kamu malı ilan ederek aynı sömürgeci mantığı genler ve kültürel pratikler üzerinde işletirler.

Biyokorsanlık bu epistemik ve maddi hırsızlığın yasal adıdır. Hukukun korumasız bıraktığı geleneksel bilgi eril şirketler tarafından bedelsiz alınır, modifikasyon yapılarak patentlenir ve tekrar özel mülkiyete sokulur. Bunun küresel ölçekteki çarpıcı örneklerinden biri Amazon Havzası'ndaki yerli kabilelerin asırlardır kullandığı Ayahuasca bitkisinin Amerikalı bir iş insanı tarafından patentlenmesidir. Amerikalı mucit ormanda bulduğu bitki örneğini yeni keşfettiği bir buluş olarak tescil ettirmiştir. Çünkü yerlilerin bin yıllık kullanımı ABD patent ofisi nezdinde yazılı bir kaynak olmadığı için yeniliği bozucu bir etken sayılmamıştır. COICA yıllar süren bir hukuk mücadelesiyle bu patenti iptal ettirebilmiş olsa da sistemin varsayılan işleyişi mülksüzleştirmeden yanadır. (Fectau, 2021)

Benzer bir vaka Hindistan'daki *Neem* ağacı üzerinden yaşanmıştır. Hintli kadınların yüzyıllardır böcek ilacı ve deri kremi olarak kullanıp işlediği *Neem* ağacının ekstraksiyon yöntemleri Amerikan W.R. Grace şirketi tarafından patentlenmiştir. Hintli kadınların asırlık emeği bir gecede Amerikan şirketinin inhisari özel mülkü ilan edilmiştir. Aynı mülksüzleştirme pratiği Güney Afrika'daki San halkının yerli kadınlarının açlığı bastırmak için kullandığı *Hoodia* kaktüsü üzerinde de uygulanmıştır. Batılı sermaye kadının geleneksel bilgisini bedava hammadde olarak temellük ederken ürettiği nihai ilacı aynı kadınlara fahiş lisans fiyatlarıyla geri satmaktadır. Fikri mülkiyetin kutsanan kamu malı doktrini bilginin özgürce dolaşımını sağlayan demokratik bir alan değildir. Aksine eril sermayenin yağmasına sonuna kadar açılmış yasal bir sömürü arazisinden ibarettir. (Shiva, 1997)

3.5. Türkiye'deki Coğrafi İşaret Uygulamalarının Politik Ekonomisi

Küresel boyuttaki biyokorsanlık ve patent sömürüsü ulusal sınırlara inildiğinde küreselleşmenin yerel fikri mülkiyet araçları üzerinden farklı dinamiklerle iş birliğine girdiği bir yapı ile karşımıza çıkar. Türkiye bağlamında geleneksel bilginin ve yerel emeğin korunması misyonu 6769 sayılı Sınai Mülkiyet Kanunu (SMK) ile düzenlenen Coğrafi İşaretler rejimine bırakılmıştır. Ancak teoride yöresel kültürleri ve küçük üreticiyi küresel tekellere karşı koruması beklenen bu kalkan Türkiye'nin kendine has bürokratik kapitalizmi ve kemikleşmiş ataerkil kurumları elinde yepyeni bir içsel mülksüzleştirme mekanizmasına dönüşmüştür.

Coğrafi işaretler bir yöreye özgü peynir, el işi dokuma veya oymacılık gibi ürünlerin taklitlerinden korunmasını sağlayan bir fikri mülkiyet türüdür. Bu hak patent veya telif gibi tek bir şahsa ait olmayan ve tüm üreticilere açık kolektif bir mülkiyet rejimidir. Yüzeyde yerel emeği savunan bir mekanizma gibi görünse de Cİ uygulamalarının yerel politik ekonomisi incelendiğinde tescil eden ile fiilen üreten öznenin keskin ve acımasız bir toplumsal cinsiyet çizgisiyle birbirinden ayrıldığı bir kurumsal hegemonya göze çarpar.

3.5.1. DOKA Verileri, Ticaret Odaları Hegemonyası ve Kadın Kooperatiflerinin Sistematik Marjinalizasyonu

Türkiye'de coğrafi işaretlerin pratik işleyişini ve yasanın toplumsal cinsiyet körlüğünü incelemek için kalkınma ajanslarının saha verileri ispatlayıcı bir ampirik zemin sunar. Doğu Karadeniz Kalkınma Ajansı (DOKA) raporları ile Bakanlık verileri analiz edildiğinde yöresel ürünlerin (örneğin Rize feretiko bezi, Trabzon kazaziyesi,

yöresel fermente peynirler ve iğne oyaları) ezici bir çoğunluğunun doğrudan kadınların ev içi, tezgâh veya küçük atölye emeğiyle üretildiği görülmektedir. Geleneksel üretimin ve yasal ayırt ediciliğin omurgası bütünüyle kadınların sessiz ve ucuzlaştırılmış emeğine dayanmaktadır. Özellikle kadın tarım emeğinin tavan yaptığı ancak kadının mülkiyete sahip olma oranının dip seviyelerde olduğu bir coğrafyada kadınların yegâne sermayesi ellerindeki bu kültürel üretim bilgisidir.

Ne var ki Türk Patent ve Marka Kurumu'nun (TÜRKPATENT) coğrafi işaret resmi siciline ve başvuru istatistiklerine bakıldığında oldukça sarsıcı bir yapısal eşitsizlik tablosu ortaya çıkar. Bu ürünlerin mülkiyet haklarını, ulusal sicil kayıtlarını, üretim denetim yetkisini ve etiketleme tekelini elinde tutan kurumların %80 ila %90 gibi bir çoğunluğu yerel Ticaret ve Sanayi Odaları, Ticaret Borsaları, Valilikler veya Belediyelerdir. Tarihsel ve istatistiksel olarak Türkiye'de bu kurumlar yerel sermayenin ve bürokratik iktidarın paylaşıldığı, yönetim kurullarında kadın temsilinin yüzde birleri bile zor bulduğu katı eril kalelerdir. Kadın emeğinin yarattığı bir estetik değerin tüm hukuki ve ticari rantı bu erkek örgütlenmelerinin inhisarında toplanmaktadır.

Fikri mülkiyet hukuku (SMK Madde 36) coğrafi işaretin tescil hakkını bizzat o ürünü üreten zanaatkâr kadınlara veya onların kurdukları yerel dayanışma ağlarına (kadın kooperatiflerine) tahsis etmek yerine tescil ehliyetini geniş tutar. Mali gücü ve Ankara bürokrasisindeki bağlantıları nedeniyle formel olarak kamu otoritesini temsil eden yerel ataerkil kurumlara bahşeder. Kadın emeği etrafında şekillenen az sayıdaki kadın kooperatifleri TÜRKPATENT sicil kayıt ücretlerini ve laboratuvar analiz maliyetlerini karşılayacak sermayeye sahip olmadıkları için tescil süreçlerinin bütünüyle dışında bırakılarak marjinalize edilir. Trabzon hasırını ince ince ören veya Rize bezini göz nuruyla dokuyan kadınlar çoğu zaman kayıt dışı ekonomide sadece parça başı ücretle çalışan görünmez ve ucuz işçiler konumuna indirgenir. Buna karşın coğrafi

işaret tescilinin yarattığı muazzam ekonomik katma değer ve Avrupa Birliği hibe fonları doğrudan erkeklerin yönettiği Ticaret Odalarının ve yerel elitlerin kasasına girer. Sonuç olarak coğrafi işaret hukuku kadınların nesillerdir ürettiği kolektif bilgiyi korumaktan ziyade bu bilgiyi çitleyerek yerel erkek bürokrasisinin mutlak tahakkümüne sokan resmi bir tapu dairesi gibi işlemektedir.

3.6. Merkeziyetçi Hukuk Karşısında Geleneksel Bilginin Kendiliğinden Doğası: Yerel Mülkiyet Haklarının Desantralizasyonu

Geleneksel bilginin mülksüzleştirilmesi sürecini salt Marksist ilksel birikim retoriğine hapsetmek mülkiyetin piyasa içerisindeki koordinasyon işlevini açıklamakta yetersiz kalmaktadır. Dar yaklaşım alternatif teşvik mekanizmalarını ve bilginin kendiliğinden yayılım süreçlerini de göz ardı etmektedir. F. A. Hayek'in bilgi felsefesi ve hukuk kuramı ışığında incelendiğinde Dünya Ticaret Örgütü (DTÖ), TRIPS standartları ve katı ulusal patent sistemleri aslında yukarıdan aşağıya dayatılan, akılcı ve merkeziyetçi birer kurgu örneğidir. Hayek'in (1949) *Entelektüeller ve Sosyalizm* çalışmasında vurguladığı üzere toplumdaki kurumların yönünü özgün düşünürler belirlemez. İlgili yönlendirmeyi bilgiyi kitlelere aktaran ve kendi ussal mühendislik kurgularına inanan entelektüeller, bürokratlar ile karar alıcılar yapmaktadır. Fikri mülkiyet ekosisteminde bahse konu sınıf her şeyin formel bir sicile, bürokratik bir onaya ve merkezi bir incelemeye tabi olması gerektiğine sarsılmaz biçimde inanan patent ofisi uzmanlarından ve uluslararası delegelerden oluşmaktadır.

Buna karşın kadınların geleneksel bilgi merkezi bir otoritenin veya yasa yapıcının tasarımıyla ortaya çıkmaz. Bu birikim tamamen deneme yanılma yoluyla ve yerel ihtiyaçlara cevap vererek aşağıdan yukarıya doğru evrilen bir kendiliğinden düzen niteliği taşımaktadır. Ne var ki fikri mülkiyet bürokrasisi insan zihninin bilinçli olarak

yönlendirmediği ve formel bir dile dökülmemiş süreçleri ussal olmayan eylemler olarak görmektedir. Kurumsal yapı da ortaya çıkan değerleri hukuki bir mülkiyet nesnesi olarak tanımayı reddetmektedir. Kadınların geleneksel bilgisi yasa yapıcıların katı ve yukarıdan aşağıya tasarlanmış akılcı eleğinden geçemediği için sömürüye açık bir ham maddeye dönüşmektedir. Mülkiyeti eril devlet tekelinden kurtarmanın yolu mülkiyet kavramını Marksist bir retorikle tasfiye etmekten geçmez. Aksine çözüm yapıyı merkeziyetçilikten arındırarak kadın kooperatiflerinin ve yerel toplulukların kendi bilgilerini yerel düzeyde koruyabilecekleri şeffaf sicilleri sisteme entegre etmektir. Esnek piyasa modelleri de aynı işlevle hukuka dâhil edilmelidir. Hukuk yukarıdan kural dayatmayı bırakıp tabanda kendiliğinden oluşan mülkiyet ağlarını tanımalıdır.

Sonuç olarak evrensel fikri mülkiyet dogmatiği Türkiye'ye ithal edilirken iddia edildiği gibi hukuki bir devrim veya aydınlanma yaratmamıştır. Aksine var olan geleneksel cinsiyet rejimine ve erkek devlet kodlarına kusursuzca entegre olarak kadınların yüzlerce yıllık epistemik ve ekonomik mülksüzleşmesini tarafsız gibi görünen hukukun yaldızlı kılıfıyla yeniden tescillemiştir. Küresel mülksüzleştirme mekanizmalarının ulusal çitlerle buluştuğu alan hukukun nesnellik illüzyonunun çöktüğü yerdir.

4. BÖLÜM:

TARTIŞMA

Bu bölüm, önceki bölümlerde ortaya konan kuramsal, felsefi ve içtihadi bulguların bütüncül bir tartışmasını yaparak bunları araştırmanın temel sorularıyla ilişkilendirmeyi amaçlamaktadır. Fikri mülkiyetin eril özne kurgusuna, romantik deha mitine, marka hukukunun cinsiyetlendirilmesine ve geleneksel bilginin çitlenmesine dair bulgular bu bölümde Türkiye'nin özgül tarihsel ve toplumsal koşullarıyla bir araya getirilerek değerlendirilmektedir. Bu çerçevede küresel fikri mülkiyet rejimlerinin muhafazakâr modernleşme projesiyle nasıl birleştiği ve bunun Türk toplumuna has cinsiyet rejimi ile fikri haklar ekosistemindeki yansımaları tartışılmaktadır.

Küresel fikri mülkiyet rejimlerinin eril ve dışlayıcı doğası salt evrensel yasa metinlerinden, Cenevre'de veya Brüksel'de yazılmış soyut uluslararası konvansiyonlardan, TRIPS müzakerelerinin kapalı kapılar ardındaki metinlerinden ibaret değildir. Bu rejimler ulus-devletlerin kendi özgün tarihsel süreçleriyle, yerel hukuk kültürleriyle, bürokratik aygıtlarıyla ve spesifik modernleşme pratikleriyle birleştiğinde yepyeni melez sömürü ve mülksüzleştirme formları üretir. Uluslararası arenada tasarlanan evrensel yasa metinleri (örneğin 1883 Paris Sözleşmesi veya 1886 Bern Konvansiyonu) bir ülkeye ithal edildiğinde doğrudan ve pürüzsüz bir biçimde uygulanmaz. Ülkenin yerel ataerkil dokusunun, sınıfsal dinamiklerinin ve kültürel kodlarının filtresinden geçerek yerelleşir ve coğrafyanın sosyolojik gerçekliğine göre yeniden yasallaşır. Söz konusu süreç çoğu zaman evrensel kuralların demokratikleşmesi değil, küresel kapitalizmin araçlarının yerel ataerki ile ittifak kurması anlamına gelir.

Bahse konu bölüm evrensel fikri mülkiyet dogmatiğinin (patent, telif ve marka rejimlerinin) Cumhuriyet'in kuruluşundan bu yana şekillenen muhafazakâr modernleşme projesi ve Türk toplumuna has cinsiyet rejimiyle nasıl bir suç ortaklığı kurduğunu analiz etmektedir. Erken Cumhuriyet'ten günümüze mülkiyetin, vatandaşlığın ve kültürel üretimin nasıl eşitsiz biçimde cinsiyetlendirildiği; Fikir ve Sanat Eserleri Kanunu'nun (FSEK) yarattığı hiyerarşinin kadını nasıl ikincil bir konuma (tali hak sahipliğine) hapsettiği incelenecektir. Türk hukuk akademisinin ve yüksek yargının yapısal eşitsizliklere karşı geliştirdiği dogmatik körlük ile fikri hakların Türkiye'de neden uzun süre eleştirel analizden muaf, korunaklı bir ticari kale olarak kaldığı bölümün temel eksenini oluşturmaktadır.

4.1. Mülkiyetin, Vatandaşlığın ve Sermayenin İnşası

Türkiye'de modern hukukun, akılcı bürokrasinin ve fikri mülkiyet altyapısının kuruluşu Osmanlı'nın son döneminden (örneğin Batı merkezli patent kurgusunun ilk yansıması olan 1879 tarihli İhtira Beratı Kanunu'ndan) devralınan mirasın üzerine inşa edilmiştir. Cumhuriyet'in kurucu kadrolarının Batılılaşma hedefiyle tepeden inme bir biçimde gerçekleştirdiği büyük hukuk devrimiyle eşzamanlıdır. Özellikle 1926 yılında İsviçre'den iktibas edilen Türk Kanunu Medenisi'nin kabulü kadınlara Batılı emsallerinden çok daha önce eşit miras hakkı, mahkemede eşit tanıklık, evlenme ve boşanma hakkı tanımıştır. Akabinde 1934'te siyasi katılım hakları tanıyarak görünürde devrimci bir eşitlikçi sıçrama yaratmıştır. Ancak biçimsel hukukun akılcı ve eşitlikçi dili mülkiyetin, ticari sermayenin, üretim araçlarının ve entelektüel üretimin fiili dağılım sürecinde derin ve aşılmaz bir cinsiyet uçurumu yaratmaktan kurtulamaz. Yasa kâğıt üzerinde mülkiyet edinme hakkını eşitlese de mülkiyeti yaratacak toplumsal, ekonomik ve kurumsal altyapıyı bütünüyle erkeğin inhisarına tahsis etmiştir.

Cumhuriyetin inşa ettiği yeni "makul ve modern vatandaş" kurgusu kamusal alanda kanun önünde eşit gibi görünse de makroekonomik politikaların uygulanışında devletin himayesi bir cinsiyet seçiciliği sergiler. Örneğin 1927 tarihli Teşvik-i Sanayi Kanunu ile sanayiciye bedelsiz arazi tahsisi, vergi muafiyetleri ve kredi imkanları sağlanırken devlet teşviklerinin ve girişimci statüsünün muhatabı neredeyse bütünüyle erkeklerdir. Ekonomik sermayenin, yeni kurulan fabrikaların, toprak mülkiyetinin ve nihayetinde fikri mülkiyetin (patentlerin, markaların ve ticari sırların) yasal tapusu bizzat devlet politikaları eliyle sistematik olarak erkeğe ve evin reisine devredilir. 2002 yılına kadar yürürlükte kalan eski Medeni Kanun'un erkeği aile reisi ilan etmesi, ikametgahı seçme hakkını erkeğe vermesi ve kadının çalışmasını kocasının iznine bağlaması (m. 159) gibi yasal düzenlemeler kadının bağımsız bir ekonomik fail veya serbest bir ticari girişimci olmasının önündeki en büyük kurumsal bariyerler olarak on yıllarca varlığını sürdürür. Yasal bağlamda mülkiyetin inşası kadını çağdaşlaşmanın siyasal bir vitrini olarak kullanırken, onu aktif ve üreten bir ekonomik özne olarak mülkiyet sisteminin dışında bırakan çelişkili bir karakter sergiler. Sermaye, tapu, ticaret odası başkanlığı ve patent portföyleri evin reisinin yani Naffine'in (1990) tabiriyle hukukun adamının sarsılmaz tekelindedir.

4.2. Siyasal Katılım ve Ekonomik Dışlanma Paradoksu

Türkiye'deki özgün vatandaşlık, devlet inşası ve mülkiyet edinim süreçlerini feminist bir perspektifle deşifre eden isimlerin başında Serpil Sancar (2012) gelmektedir. Sancar'ın Erkeklik: İmkânsız İktidar ve Türk modernleşmesi üzerine yaptığı yapısökümcü analizlerde öne çıkan temel tezi Cumhuriyetin kurucu ideolojisinin sadece kurumları, anayasayı ve devlet aygıtını değil bizatihi makbul vatandaşlığı da örtük erkeklik sözleşmeleri üzerine inşa ettiğidir. Sancar'ın ifadesiyle Türk

modernleşmesinde erkekler devleti, piyasayı, sanayiyi, üniversiteleri ve kurumsal bürokrasiyi kurarken kadınlara yalnızca aileyi kurma, modern evin içini idame ettirme ve rejime sadık aydınlanmış yeni nesiller yetiştirme görevi biçilmiştir.

Deniz Kandiyoti'nin (1997) "özgürleşmiş ama özgürleşememiş" kadın kavramsallaştırmasıyla da örtüşen siyasal alanda vitrine çıkarılma ile ekonomik, ticari ve teknolojik üretim alanından dışlanma arasındaki paradoks fikri mülkiyet sisteminin Türkiye'deki tarihsel seyrini anlamak için kilit bir teorik çerçevedir. Kadınlara seçme ve seçilme hakkı verilerek onların siyasal bir kimlik kazanmaları Batı'ya medeni bir yüz göstermek gayesiyle devlet eliyle desteklenmiştir. Ancak ticaret odalarının yönetim kurullarının, ağır sanayi yatırımlarının, Ar-Ge laboratuvarlarının ve katma değerli mülkiyet birikiminin kapıları kadınlara bilinçli ve sistematik olarak kapalı tutulmuştur. İnovasyonun, teknolojik aklın ve yaratıcılığın hukuki meyvesi olan sanayi patentleri ve telif hakları doğal olarak devleti ve piyasayı bizzat kendi elleriyle kuran eril aklın ve erkek sermayesinin elinde toplanmıştır. Kadınların üretimi (ister el sanatları, ister tarımsal bilgi, isterse ev içi organizasyon emeği olsun) ailenin idamesi ve ulusal kültürün hoş bir süsü içinde eriyerek ticari bir patent veya marka değerine (özel mülkiyete) dönüşmeyen görünmez, bedelsiz, kamulaştırılmış ve isimsiz bir emeğe indirgenmiştir.

4.3. Cumhuriyet İdeolojisinde Vatandaşlık ve Mülkiyet İlişkisi

Sancar'ın belirttiği kurucu sözleşmeler doğrultusunda ekonomik üretim, sermaye birikimi ve patentlenme süreçlerinden dışlanan Türk kadınının kamusal alandaki meşruiyeti Cumhuriyet ideolojisi tarafından belirli, sınırları net çizilmiş ve tavizsiz bir kurguya hapsedilmiştir. İlgili kurgu "aseksüel anne" veya "fedakâr Cumhuriyet kadını" modelidir. Yeni devletin modernleşme vizyonunda makbul kadın

cehaletten arınmış, eğitimli, balolarda Batılı giyinen, peçesini atmış ve meslek sahibi (ideal olarak öğretmen veya hemşire) bir figürdür. Ancak kadına uygun görülen ve teşvik edilen meslekler genellikle evin içindeki bakım, besleme, eğitme ve şefkat rollerinin devlet himayesinde kamusal alana taşınmış ve ehlileştirilmiş uzantılarıdır. Kadının bedeni, zekâsı ve emeği yeni ulusun inşası ve aydınlanması için ideolojik olarak araçsallaştırılırken onun varlığı cinsellikten, bireysel ihtiraslardan, tekelci tutkulardan ve en önemlisi kapitalist/ticari hırslardan arındırılmış bir kutsallık halesiyle çevrelenir. Kadın kendisi için değil ulus ve ailesi için üreten kutsal bir varlık olarak kodlanır.

Mülkiyet duygusundan ve bireysel kâr hırsından arındırılmış kutsal anne veya fedakâr bacı rolü modern fikri mülkiyet hukukunun temelini oluşturan özne modeliyle ontolojik, psikolojik ve kesin bir zıtlık içindedir. Fikri mülkiyet hukukunun özne modeli ussal, kâr odaklı, bencil, piyasayla kıyasıya rekabet eden ve dünyayı tek başına şekillendirmeyi arzulayan *Eril Mucit*tir. Fikri mülkiyet hukuku bir buluşu, tasarımı veya edebi eseri tescillerken fedakârlık, şefkat, topluma karşılıksız hizmet veya kolektif feyz alma gibi kadınlara atfedilen değerleri değil tam aksine bireyciliği, araçsal aklı, bilgiyi metalaştırma kapasitesini ve tekel kurma arzusunu ödüllendirir. Türkiye'de kadınların kendilerine devlet ve muhafazakâr toplum tarafından dayatılan bu kendini ulusa feda etme kurgusundan sıyrılıp kendi ürettikleri entelektüel veya geleneksel bilgiyi "bu bilgi benimdir ve ticari mülkümdür" diyerek çitlemeleri imkânsızlaşmıştır. Patent veya marka masasında ussal bir mülkiyet faili olarak diğer tüccarlarla rekabet etmeleri devletin onlara biçtiği kutsal ama görünmez rolle yapısal olarak çeliştiği için uzun on yıllar boyunca psikolojik ve hukuki olarak mümkün olamamıştır.

4.4. Kültürel Üretim, Sahne ve Eril Deha Dilinin Konsolidasyonu

Mülkiyet, vatandaşlık ve endüstriyel sermaye alanındaki ataerkil konsolidasyon sembolik etkilerini Türkiye'nin kültürel üretim, edebiyat ve sanat alanında gösterir. Cumhuriyetin erken döneminden (Halkevleri, Köy Enstitüleri ve Devlet Tiyatroları döneminden) itibaren sanat aydınlanmanın ve modernleşmenin topluma doğrudan sergilendiği bir ayna ve rejimin pedagojik bir aracı olarak kurgulanır. Kadınların sanat alanına (özellikle edebiyata, müziğe ve sahne sanatlarına) dâhil edilmesi gelenekselci geçmişten, haremden ve peçeden kopuşun en büyük ispatı olarak devlet tarafından bizzat teşvik edilir, alkışlanır ve himaye altına alınır. Ancak dâhil edilme biçimi sanatın salt sahnede icrasından fikri mülkiyetin tesciline kadar uzanan hukuki ve pratik süreçte oldukça hiyerarşik ve eril bir deha diliyle yapılandırılmıştır. Kadınlar kültür makinesinin içine çekilmiş ancak kontrol kolları erkeğin elinde bırakılmıştır.

Kültürel üretimde kadına açılan yegâne meşru ve güvenli alan eserin bizzat zihinsel mülkiyetini, kalıcı telif tapusunu ve yaratıcı itibarını elinde tutan asli yaratıcı özne (yazar/yönetmen) alanı değildir. Eseri bedeniyle, sesiyle, jestleriyle veya güzelliğiyle sahnede sergileyen ve erkeğin yazdığı metne sadık kalarak onu ete kemiğe büründüren bir temsil nesnesi veya icracı alanıdır. Kültürel üretimin Kartezyen akıl ve beden eksenindeki ikili yapısı Türk hukukunun temel metni olan 1951 tarihli 5846 sayılı Fikir ve Sanat Eserleri Kanunu'nun (FSEK) dogmatik yorumlanış biçimine ve kurumsal uygulanışına da doğrudan nüfuz etmiştir. Zihinsel ve soyut üretimin (erkeğin alanının) kalıcı yasal ve ekonomik değeri ile bedensel ve performatif icranın (kadının alanının) geçici yasal değerini birbirinden kesin, eşitsiz ve hiyerarşik çizgilerle ayırır.

Kültürel üretim alanındaki cinsiyetlendirilmiş yarılmayı Türkiye literatüründe yetkin biçimde analiz eden ve sorunsallaştıran çalışmaların başında Prof. Dr. Güzin Yamaner Evliyaoğlu'nun (2015) Cumhuriyet dönemi tiyatrosu ve performatif sanatlar üzerine yaptığı araştırmalar gelmektedir.

Evliyaoğlu'nun tarihsel tespitlerine göre erken Cumhuriyet döneminde kadının sahnede bedensel bir varlık olarak, bir icracı olarak görünürlük kazanması devletin sekülerleşme ve modernleşme vizyonu doğrultusunda şiddetle desteklenmiştir. Hatta bir devlet politikası hâline getirilmiştir. Dönemin ağır muhafazakâr baskılarına karşı Afife Jale'nin büyük bedeller ödeyerek açtığı yoldan ilerleyen Bedia Muvahhit ve Neyyire Neyir gibi ilk kadın oyuncuların Darülbedayi'de ve Devlet Tiyatroları'ndaki saygın konumu bunun kanıtıdır. Kadın sahnedeki modern Batılı görünümüyle, kusursuz İstanbul Türkçesi telaffuzuyla ve peçesiz bedeniyle yepyeni Türk ulusunun yaşayan vitrini olmuştur. Devlet Batıya "bizim kadınlarımız da sahnede Shakespeare oynuyor" diyebilmek için bu icracı bedeni desteklemiştir.

Ancak Evliyaoğlu'nun analizinin fikri mülkiyet hukuku disiplinine ve mülksüzleştirme teorisine bağlandığı nokta şudur: Kadınların sahnede, filmlerde veya konserlerde icracı olarak var olması teşvik edilip ayakta alkışlanırken oyunun metnini yazan, felsefi kurgusunu yaratan, sahneye koyan, yani eserin tüm ekonomik ve manevi telifini elinde tutan yaratıcı özne pozisyonunda sarsılmaz bir erkek hegemonyası kurulmuştur. Kadın sahnede, vitrinde anlık alkışları toplarken kalemi, kalıcı telif geliriyle sağlanan ekonomik bağımsızlığı ve kültürel varlığı elinde tutan daima Haldun Taner, Musahipzade Celal gibi dönemin büyük eril dehaları olmuştur.

4.5. Sahnede Görünürlük ile Telif Mülkiyetindeki "Yaratıcı Özne" Uçurumunun Çözümlenmesi

Evliyaoğlu'nun sahneye ve performatif eyleme dair hayati sosyolojik tespiti 1951 yılında kabul edilen 5846 sayılı Fikir ve Sanat Eserleri Kanunu'ndaki (FSEK) hak sahipliği hiyerarşisiyle mükemmel bir ontolojik paralellik ve oldukça güçlü bir eleştiri zemini oluşturur. Modern telif hukuku sanatsal yaratımı farklı aktörlerin katkı sunduğu eşitlikçi bir bütün veya müşterek bir ağ olarak görmek yerine onu kendi içinde iki keskin ve dikey kategoriye ayırır. Bunlar sistemin hâkimi olan Eser Sahibi (FSEK m.8 - orijinal fikri ve metni hususiyetiyle üreten asli özne) ile sistemin tebaası olan Bağlantılı Hak Sahibi (FSEK m.80 - eseri yalnızca yorumlayan, sese veya bedene dönüştüren, icra eden ikincil kişi) olarak belirlenmiştir.

Türk hukuku Kıta Avrupası'ndan ithal ettiği eser sahibinin hakkı (*droit d'auteur*) sistemiyle eser sahibi statüsünü üstün bir zihinsel faaliyet, yüce bir aklın ve yazılı dehanın ürünü olarak kurgular. Eserin yasada korunabilmesi için aranan tespit ve hususiyet şartı ancak kâğıda dökülmüş veya kaydedilmiş kalıcı bir aklın ürünüyle mümkündür. Hukuk ölümünden sonra dahi yetmiş yıl süren, mirasçılarına aktarılabilen mutlak ve adeta kutsal bir tekel hakkı bahşeder. İlgili hak Cumhuriyet tiyatrosundaki erkek yazarın, edebiyatçının veya bestekârın yasal donanımı, tahakküm aracı ve ekonomik iktidarıdır.

Öte yandan hukuk icracı sanatçı statüsünü asıl aklın ürettiği esere bağımlı, geçici, salt eylemsel ve tali bir hak olarak konumlandırır. Bu alan tarihsel olarak sinemada, müzikte ve tiyatroda kadınların yoğunlaştığı bir bedensel performans alanıdır. FSEK sistematiğinde icracının sahip olduğu mali haklar (örneğin icranın tespit

edilmesi, çoğaltılması veya yayınlanması hakları) eser sahibinin mülkiyet hakları karşısında her zaman daha zayıf, eserin asıl malikinin onayına tabi ve ekonomik olarak bütünüyle bağımlıdır. Çoğu zaman icracı kadın sadece tek seferlik bir performans ücreti alarak eserin ilerleyen yıllardaki ticari geleceğinden (örneğin dijital platformlardaki yayın gelirlerinden) bütünüyle koparılır. Yasal ikincillik tam da sahnede parlayan, bedeniyle esere asıl canını veren, seyirciyi ağlatan ama eserin telif tapusuna, uluslararası lisanslamasına ve kalıcı ticari mülkiyetine asla sahip olamayan kadın oyuncunun veya şarkıcının trajik hukuki konumudur.

Evliyaoğlu'nun kültürel inşaya dair derinlikli analizleri hukuktaki soyut metin (yazar) ve somut beden (oyuncu) ayrımının basit, teknik ve tarafsız bir hukuki sınırlandırma olmadığını ortaya koyar. Aksine bu yasal ayrım Aydınlanma çağından beri süregelen akıl (eril/aşkınlık/kural koyucu) ve beden (dişil/içkinlik/uygulayıcı) ikiliğinin yasal bir tezahürü olarak fikri mülkiyet rejimine nasıl kök saldığını kanıtlar. Türkiye'de kadın aydınlanmanın projesi olarak uzun yıllar boyunca sanatın ve kültürün nesnesi, vitrini, ilham perisi veya en iyi ihtimalle kusursuz bir icracısı olarak konumlandırılmıştır. Hukukun ödüllendirdiği, ekonomik bağımsızlık sağladığı ve koruma altına aldığı asıl yaratıcı fail rütbesinden yasal ve kültürel çitlerle itinayla uzak tutulmuştur.

4.6. Fikri Haklar Disiplininin Feminist Eleştiriye Açılması İçin Kurumsal Beklentiler

Üskül Engin, Gülriz Uygur ve diğer öncü feminist hukukçuların açtığı, özellikle Aile, İş ve Ceza Hukuku alanlarında büyük zihinsel dönüşümler yaratan değerli mücadele alanına rağmen Ticaret Hukukunun alt dalı olan Fikri ve Sınai

Mülkiyet Hukuku disiplini Türkiye'de bu eleştirel feminist rüzgârdan en son nasibini alan yegâne katı hukuk dalı olarak kalmıştır. Zeynep Özlem Üskül Engin'in Medeni Hukukta ve Ceza Hukukunda yıktığı makbul kadın, sadık eş ve iffet kurgusu Sınai Mülkiyet Kanunu'nda (SMK) makul tüketici, basiretli tacir ve tanınmış markanın ahlaki itibarı olarak kılık değiştirerek ticaretin güvenli şemsiyesi altında yaşamaya devam etmektedir. Fikri mülkiyetin özneleri özel hukuktaki ataerkil öznelerin sermaye zırhı giymiş hâlleridir.

Türkiye'deki fikri haklar akademisi ve kurumsal uygulama aygıtı (TÜRKPATENT uzmanları, Fikri ve Sınai Haklar Hukuk Mahkemeleri, Telif Hakları Genel Müdürlüğü ve Fikri Mülkiyet avukatlık büroları) alanı bütünüyle ticari şirketlerin kıyasıya rekabeti, markaların tazminat hesaplamaları ve Avrupa Birliği TRIPS uyum yasalarının mekanik çevirileri çerçevesine sıkıştırmış durumdadır. Türkiye'de bir IP sempozyumunda patent, tasarım veya marka denildiğinde hukukçuların aklına fikri üreten insan bedeni, zaman yoksulluğuyla boğuşan kadın veya yaratıcı öznenin sosyolojik konumu (Kız Mikrobu Etkisi) değil sadece soyut bir kâr marjı, teknoloji transferi rasyosu, ihlal cezaları ve sermaye birikimi gelmektedir. Fikri mülkiyet ticari ve nötr görünümü sayesinde ataerkil dogmatizmin Türkiye'de sığınılacak son kalesi işlevini görmektedir. Ticaret hukukunun dili her türlü ahlaki ve sosyolojik itirazı rekabetin doğası, pazarın gerekliliği ve sermayenin korunması diyerek kolayca savuşturma yeteneğine sahiptir.

Trademark Lawyer dergisinin *Kadınların IP Liderliği* serisinde yer alan niteliksel anlatılar IP kariyer yollarındaki yapısal kırılmaları bireysel deneyimler üzerinden somutlaştırmaktadır. Keltie LLP ortağı Charlotte Wilding'in aktarımında en kritik zorluk olarak öne çıkan olgu annelik sürecinin kariyer gelişimi üzerindeki

orantısız baskısıdır. Wilding bu baskının üstesinden ancak uzaktan çalışma esnekliğini aktif olarak müzakere ederek gelebildiğini belirtmiştir. Bergenstråhle ortağı Camilla Hamrin ise fikri mülkiyet sektörünü diğer hukuk dallarıyla karşılaştırıldığında görece daha açık ve ilerici bulduğunu ifade etmekle birlikte kadınların liderlik rollerine aktif olarak yönlendirilmesini ve mentorluk ağlarının sistematik biçimde kurulmasını zorunlu görmüştür. Her iki anlatı da sistemin bireysel kararlılık ve esneklik müzakeresiyle aşılabilirliğine gönderme yaparken dönüşümün bireysel adaptasyon değil kurumsal yapıların yeniden tasarımı gerektirdiği gerçeğini dolaylı olarak onaylamaktadır.

Bu tez çalışması tam da Türk akademisindeki kurumsal sağırlığı kırma ve fikri mülkiyet hukukunu feminist eleştiriye açma beklentisiyle kaleme alınmaktadır. Fikri haklar disiplininin acilen dar bir ticaret hukuku, formel bir tescil mekanizması veya matematiksel bir tazminat alt dalı olmaktan çıkarılarak sosyoloji, felsefe, edebiyat teorisi ve kadın çalışmalarıyla konuşan çok boyutlu bir eleştiri alanına dönüştürülmesi gerekmektedir. İhtisas mahkemesi yargıçlarının patent, marka ve telif davalarında verdikleri kararları sadece Türk Ticaret Kanunu veya SMK fıkraları bağlamında okumaması gereklidir. Kesişimsel Feminist Teori, Ann Bartow'un Kız Mikrobu Etkisi, epistemik adaletsizlik ve toplumsal cinsiyet rolleri bağlamında okuyacak yeni bir hukuki epistemolojiye ve yargısal gönül gözüne (Uygur, 2020) acil ihtiyaç duyulmaktadır. Üskül Engin'in Ceza Hukukunda ifşa ettiği erkek varsayılanını bugün Patent ve Telif Sicillerinde (mucit, eser sahibi, basiretli tacir kavramlarında) ifşa etmek zorundayız. Türkiye üniversitelerinde ve yargısında bu yönde bir kurumsal farkındalığın inşa edilmesi fikri mülkiyetin tüm yaratıcı ve görünmez özneleri kapsayan adil, demokratik bir zemine oturmasının yegâne ön koşuludur.

4.7. Toplumsal Cinsiyetin Çitlerinden Arınmış Yeni Bir Epistemik Adalet İnşası

Erken Cumhuriyet'in kuruluş ideolojisinden modern fikri mülkiyet kurumlarının günümüzdeki küresel ve yerel işleyişine uzanan tarihsel, kuramsal ve sosyolojik analiz çok net bir biçimde göstermektedir ki Türkiye'deki fikri haklar ekosistemi Batı kaynaklı evrensel mülksüzleştirme araçlarıyla (TRIPS, Patent Anlaşmaları) yerel Türk ataerkisinin ve devlet feminizminin kusursuz bir sentezidir. Tipik bir ataerkil pazarlıktır. Yasa koyucu ve uygulayıcı yargı organları kadını devlet tiyatrosu sahnesinde alkışlayan ancak telifin tapusunu ve iktidarını erkeğe veren kurumlardır. Kadının yüzyıllık tarım ve el emeğini yöresel bir turistik süs olarak görüp coğrafi işaret rantını erkek egemen ticaret odalarının kasasına aktaran, makbul buluşları şifa çadırlarında değil endüstriyel laboratuvarların soğuk duvarları arasında arayan bu hiyerarşik mülkiyet düzeninin bizatihi kurucusu ve sarsılmaz koruyucusudur. Yasa tarafsız bir hakem değil mülkiyetin erile tahsisini onaylayan bir noterdir.

Mülkiyet kavramının ve kapitalizmin tarih boyunca kadının zihni, bedeni ve emeği etrafına ördüğü görünmez çitleri (İkinci Çitleme Hareketi'ni) yıkmak salt birkaç kanun maddesini cinsiyetsiz terimlerle veya pozitif ayrımcılık kotalarıyla yeniden yazmakla mümkün olmayacaktır. Yasaya kadın eklemek yasanın eril doğasını değiştirmez. İhtiyaç duyulan asıl devrim neyin bilgi, neyin icat, neyin sanat ve neyin kültürel mülkiyet olarak kabul edileceğine dair köklü bir ontolojik paradigma değişimidir.

Değişim Anadolu kadınlarının ninnilerini, köylerdeki şifacıların bitki formüllerini, ev içindeki dokumacıların asırlık motiflerini ve isimsiz kadınların binlerce yıllık kolektif zekâsını bedava bir kamu malı olarak görüp yasal kılıfla gasp eden

ataerkil/sömürgeci aklın entelektüel olarak yargılanmasıyla başlayacaktır. Toplumsal cinsiyetin sınırlandıran çitlerinden ve sermayenin tahakkümünden arınmış yeni bir epistemik adalet ancak ve ancak hukukun kadını mülkiyetin pasif nesnesi konumundan çıkarmasıyla mümkün olacaktır. Kadını tarihi, bilimi, hayatı ve kültürü bizzat kendi elleriyle yazan, yaratan, dönüştüren ve ona sahip olan asli fail (yaratıcı ve mülkiyet sahibi özne) olarak tanıdığı gün inşa edilecektir.

SONUÇ VE ÖNERİLER

Bu tez çalışması modern hukukun nesnellik, ussallık ve evrensellik iddiasının güçlü ve sarsılmaz kalelerinden biri olarak kabul edilen fikri ve sınai mülkiyet rejimini feminist hukuk teorisinin, epistemolojik eleştirinin ve eleştirel ekonomi politiğin kesişim noktasında derinlemesine, katmanlı bir eleştiriye uğratmayı amaçlamıştır. Bilişsel kapitalizmin özellikle bilginin mülkiyetleştirilmesi üzerinden yükseldiği günümüz küresel düzeninde tarihsel süreçte kadını kamusal alandan, sermaye birikim süreçlerinden, karar alıcı bilimsel laboratuvarlardan ve entelektüel fail konumundan dışlayan ataerkil sistemin bugün form değiştirerek mülkiyet yasalarına nasıl nüfuz ettiği gösterilmiştir. Günümüzde patent, telif ve marka hukuku adı altında işleyen normatif yapının aslında nasıl oldukça rafine, yasal, görünmez ve küresel bir sömürü mekanizmasına dönüştüğü detaylı vaka analizleri ve teorik incelemelerle ortaya konulmuştur. Fikri mülkiyetin ana akım hukuk dogmatiğinin iddia ettiği gibi salt zekâyı ve yaratıcılığını ödüllendiren, nötr, teşvik edici bir pazar mekanizması olmadığı; aksine neyin bilgi, neyin korunmaya değer bir icat ve kimin meşru bir yaratıcı özne olduğuna karar vererek toplumsal cinsiyet, ırk ve sınıf hiyerarşilerini her gün yeniden üreten ontolojik bir iktidar aygıtı olduğu öne sürülmüştür.

Araştırmanın temel problemi hukukun merkezinde yer alan makul insan, yaratıcı özne, eser sahibi ve mucit kavramlarını tanımlarken ayrıcalıklı, kamusal alanda fail olan ve mülk sahibi erkek deneyimini nasıl evrensel, erişilmez ve yegâne norm hâline getirdiği sorunsalıdır. Buna karşılık kadınların tarih boyunca ev içinde, tarlalarda veya şifa çadırlarında geliştirdikleri kolektif, şifahi, ilişkisel ve gündelik üretimlerin nasıl değersizleştirilerek mülkiyet çemberinin dışında bırakıldığı araştırılmıştır. Bölümler boyunca yapılan tarihsel, felsefi ve içtihat temelli katmanlı analizler yapısal dışlamanın

ve epistemik şiddetin yasa koyucunun tesadüfi bir ihmali veya aşılabilir bir istatistiksel hata olmadığını göstermektedir. Bu analizler, söz konusu dışlamanın fikri mülkiyet ontolojisinin bizzat kurucu, yapısal bir unsuru olduğuna işaret etmektedir. Dogmatik kurgunun yasanın merkezine yerleştirilmiş salt eril bir Hukukun Adamı konsepti etrafında şekillendiği, kadınların rekabetten ziyade dayanışmayı önceleyen ilişkisel üretim pratiklerinin ise sistemli bir epistemolojik şiddete ve tasfiyeye maruz kaldığı gözlemlenmiştir.

Araştırmanın kuramsal ve metodolojik bölümlerinde Pierre Bourdieu'nün nötrleme stratejisi ve Prof. Dr. Gülriz Uygur'un epistemik adalet/gönül gözü kavramları ekseninde yapılan incelemeler göstermiştir ki yasa koyucunun ve yargı mercilerinin kullandığı görünürde oldukça tarafsız, matematiksel ve teknik dil (mutlak yenilik, hususiyet, sanayiye uygulanabilirlik gibi kriterler) aslında cinsiyetçi ve sınıfsal tahakkümü maskelemektedir. Hukuk kadının nesiller boyu ürettiği şifahi, kolektif ve bedensel bilgiyi herkesin bedavaya kullanabileceği bir kamu malı veya işlenmeyi bekleyen ham doğa olarak kodlayıp korumasız bırakmaktadır. Buna karşın erkeğin yüksek finansmanlı laboratuvarlarda veya izole çalışma odalarında ürettiği soyut bilgiyi icat ve eser diyerek kutsamış, etrafını aşılamaz mülkiyet çitleriyle ve tekel haklarıyla çevirmiştir. Bu durum Simone de Beauvoir'cı anlamda erkeğin aşkınlığının (*transcendence - dünyayı ve doğayı şekillendirme ayrıcalığının*) yasa eliyle ödüllendirilmesi ve sermayeye dönüştürülmesidir. Kadının ise içkinliğe (*immanence - doğaya, bedene ve bitmek bilmez rutin tekrara*) hapsedilmesinin bizzat mülkiyet hukuku aracılığıyla tescillenmesidir. Laura Foster'ın (2022) konumlu kamu malları analizinde ifşa edildiği gibi yasanın kamu malı kurgusu asla özgürlükçü ve demokratik bir alan değildir. Aksine eril Batılı sermayenin, yerli ve kırsal kadınların bilgilerini sömürgeci bir boş alan mantığıyla yasal bir kılıf altında yağmalamasına olanak tanıyan bilinçli bir

hukuki araçtır.

Marka hukuku ve inovasyon ekosistemine ilişkin incelemeler ontolojik ayrımın ticari hayattaki ve inovasyon ekosistemindeki sarsıcı sonuçlarını ortaya koymuştur. Bir alan, endüstri veya üretim biçimi (örneğin tekstil, ev aletleri veya temel gıda) kadınlaştıkça ve kadın emeğiyle anıldıkça o alandaki hukuki korumanın, inovasyon itibarının ve ticari değerin nasıl sistematik olarak düşürüldüğü gösterilmiştir. Öte yandan marka hukuku incelemelerinde sermayenin yarattığı cansız ticari markaların hukuk tarafından nasıl iffeti, onuru ve namusu korunması gereken kurgusal kadınlar gibi konumlandırıldığı deşifre edilmiştir. Mahkemelerin ve patent ofislerinin markanın itibarının zedelenmesi davalarında sergilediği eril namus savunusu hukukun sermayeye gösterdiği şefkatin sokaktaki gerçek bir kadının bedenine gösterilenden çok daha fazla olduğunu ortaya koymuştur. Rosemary Coombe'nin semiyotik hegemonya eleştirisi ve Ann Bartow'un aceleci aptal kurgusunun Türkiye yargısındaki iz düşümü, idari mercilerin uyuşmazlıklarda tüketiciyi daima dişil ve akıl dışı, pazarın hâkimi olan taciri ise ussal, planlı ve eril bir figür olarak kodladığını netleştirmiştir.

Coğrafi işaretler ve Türkiye bağlamına ilişkin incelemelerde ise evrensel mülksüzleştirme dinamiklerinin Türkiye'deki kurumsal izdüşümleri araştırılmış ve tezin yerel varsayımları güçlü biçimde desteklenmiştir. Türkiye'deki coğrafi işaret (Cİ) sisteminin kadınların nesillerdir ürettiği yöresel el emeğini (Rize feretiko bezi, Trabzon kazaziye ve hasırı, gastronomik ürünler vb.) nasıl sistematik olarak sömürdüğü DOKA verileri ışığında gösterilmiştir. Asıl üretici zanaatkâr kadınları hiçbir sosyal güvencesi olmayan, ucuz fason işçilere çevirirken bu emeğin yasal mülkiyet rantını ve uluslararası tescil itibarını tamamen erkek egemen Ticaret ve Sanayi Odalarının kasasına aktardığı gözlemlenmiştir. Aynı eril hiyerarşi Güzin Yamaner Evliyaoğlu'nun Cumhuriyet

tiyatrosu analizleri ışığında FSEK'teki asli eser sahibi (yaratıcı akıl) ile icracı sanatçı/bağlantılı hak sahibi (uygulayıcı beden) dikotomisinde de gözlemlenmiştir. Kadınlar sahnede veya ekranda modernliğin vitrini, görsel bir süsü ve yetenekli icracısı olarak alkışlanıp teşvik edilirken eserin kalıcı telifini, ticari dolaşım hakkını ve ekonomik gücünü elinde tutan yaratıcı öznenin (yazarın, yönetmenin veya yapımcının) daima erkek olduğu görülmüştür. Hukukun bu zihin/beden eşitsizliğini yasal güvence altına alarak kadını mülksüzleştirdiği değerlendirilmektedir. Sonuç itibarıyla Türkiye'de uygulanan fikri mülkiyet rejimi Deniz Kandiyoti'nin özgürleşmiş ama özgürleşememiş kadın kurgusu çerçevesinde ele alındığında evrensel kapitalist/neoliberal mülkiyet dogmaları ile yerel devlet ataerki modelinin muhafazakâr ve suç ortağı bir sentezidir.

Bu kurumsal, mali ve sosyo-ekonomik eşitsizliklerin bertaraf edilmesi salt yapısökümcü eleştiriyle değil, somut ve uygulanabilir yasal reformlarla mümkündür. Marcowitz-Bitton, Kaplan ve Morris'in (2020) telif hukukundaki tescilsiz koruma prensibini patent alanına uyarlayan "Tescilsiz Patent Rejimi" önerisi, kadın mucitlerin zaman ve sermaye yoksulluğunu aşmasına imkân tanıyan temel reform güzergâhlarından birini oluşturmakta olup ayrıntıları aşağıda ele alınmaktadır.

Fikri mülkiyet hukukunun eril hegemonyasını kırmak için salt yapısökümcü veya sistemi bütünüyle reddeden eleştirilerle yetinilmeyip mevcut piyasa mekanizmalarıyla uyumlu, inovasyonu baltalamayan ve uygulanabilir pratik hukuki çözümlerin acilen yasal metinlere derç edilmesi zorunludur. Bu minvalde atılacak ilk adım ortak sahiplik (*joint-ownership*) standartlarının düşürülmesi olmalıdır. Mevcut sistemde buluş basamağına somut teknik katkı arayan katı standartlar esnetilmelidir. İnovasyon süreçlerindeki ikincil, destekleyici veya laboratuvar düzeyindeki asistanlık katkılarının (ki bu roller ekseriyetle kadınlar tarafından üstlenilmektedir) hukuken

mucitlik/eser sahipliği payı alabilmesi ve lisans gelirlerine ortak edilebilmesi sağlanmalıdır. Görünmez kılınan kadın emeğinin mülkiyetten dışlanmasını engelleyecek olan yaklaşım pragmatik bir pazar çözümüdür.

İkinci olarak açık inovasyon modellerinin mülkiyet rejimleriyle uyumu sağlanmalıdır. Fikri mülkiyet kurumunu bütünüyle tasfiye etmek yerine alternatif mekanizmalara odaklanılmalıdır. Patent havuzları, açık kaynak kodlaması ve esnek lisanslama gibi yöntemler yasa koyucu tarafından vergisel teşvikler (harç muafiyetleri, primler) aracılığıyla desteklenmelidir. Bu sayede piyasa içinde kalınarak bilgi tekelleri kırılmalı ve kadın girişimcilerin mevcut teknolojiye erişim ve araştırma maliyetleri radikal biçimde düşürülmelidir.

Son olarak tarihsel süreçte büyük ölçüde kadınların taşıyıcısı olduğu geleneksel ve kolektif bilgi sistemlerinin korunması için kümülatif bilginin tescili mekanizmaları güçlendirilmelidir. Bilgi havuzları coğrafi işaretlerin yönetiminin ticaret odalarından alınıp doğrudan yerel kadın örgütlerine devri veya Avrupa Birliği fikri mülkiyet müktesebatındaki kendine özgü veritabanı hakları gibi esnek mülkiyet araçlarıyla koruma altına alınmalıdır. İlaveten kadınların geleneksel bilgilerini basit bir dijital sicile kaydederek dev şirketlerin bu bilgiyi patentlemesini önleyecek kalkanlar oluşturulmalı ve kadınların kolektif üretiminin piyasada somut, devredilebilir bir ekonomik değere dönüşmesi güvence altına alınmalıdır.

INTA'nın 8 Mart 2020'de başlatılan ve 2025 itibarıyla beşinci yıldönümünü kutlayan Kadınların IP Liderliği programı IP alanındaki kadın liderliğini desteklemeye yönelik kapsamlı bir kurumsal dönüşümün somut göstergesi olarak değerlendirilebilir. Program liderlik serileri, bölgesel paneller, iş birliğiyle güncellenen en iyi uygulamalar

kılavuzu ve yıllık engelleri yıkma oturumlarından oluşan çok bileşenli bir yapıya sahiptir. 2020'de %50 olan yönetim kurulu kadın üye oranının 2024 itibarıyla %59'a yükselmesiyle ölçülebilir kurumsal sonuçlar ürettiği görülmektedir. Ne var ki INTA Başkanı Elisabeth Stewart Bradley'nin programın kapsamlı bir kariyer gelişimi programına dönüştüğü yönündeki vurgusu söz konusu girişimin gerçekten dönüştürücü mü yoksa mevcut eril mülkiyet paradigmasına meşruiyet zemini hazırlayan bir entegrasyon aracına mı evrildiği sorusunu beraberinde getirmektedir. Çünkü proje kadını fikri mülkiyet sisteminin mevcut ontolojik çerçevesi içinde güçlendirmeyi hedeflemektedir. İlgili yapının bizzat kendisini sorgulamak ise çalışmanın gündeminde yer almamaktadır.

Bu kapsamda tezin ortaya koyduğu çok boyutlu feminist eleştiriler, mülkiyet kavramını Marksist bir retorikle tamamen tasfiye etmeyi veya fikri mülkiyetin varlık sebebini bütünüyle reddetmeyi amaçlamamaktadır. Aksine asıl itiraz, fikri mülkiyetin merkeziyetçi, bürokratik ve eril bir tahakküm aracına dönüştürülmesinedir. İlgili bağlamda Friedrich von Hayek'in hukuk kuramındaki "*nomos*" (kendiliğinden doğan, evrimsel hukuk) ve "*taxis*" (yukarıdan aşağıya dayatılan, akılcı kurgu) ayrımı, meselenin özünü anlamak için kritik bir felsefi zemin sunar. Mevcut küresel fikri mülkiyet rejimi, patent ofisleri ve TRIPS standartlarıyla yukarıdan aşağıya dayatılan katı bir "*taxis*" örneğidir. Söz konusu eril ve merkeziyetçi yapı, kadınların yüzyıllar boyunca tohum ağlarında, dokuma atölyelerinde veya şifa pratiklerinde deneme yanılma yoluyla, aşağıdan yukarıya doğru geliştirdiği kolektif bilgiyi, yani hukukun asıl "*nomos*"unu görmezden gelmektedir. Kadın emeğinin yarattığı kendiliğinden düzen, eril aklın şekilci inceleme süzgeçlerinden geçemediği için mülksüzleştirilmektedir. Çözüm, mülkiyeti yok etmek değildir. Fikri mülkiyet öncelikle eril tekelden arındırılmalıdır. Ardından sistem, tabanda kendiliğinden oluşan bilgi ağlarını ve mülkiyet formlarını

yasal bir hak olarak tanıyan esnek, kapsayıcı bir "*nomos*" anlayışına dönüştürülmelidir.

Bahse konu ontolojik ve yapısal dönüşümün yasal düzlemde hayat bulabilmesi ise ancak Prof. Dr. Gülriz Uygur'un vurguladığı "gönül gözü" yaklaşımının fikri mülkiyet sistemine entegre edilmesiyle mümkündür. Hukukun mekanik, kör ve salt eril piyasa ussallığıyla işleyen mevcut yapısı, gönül gözü kapalı bir kurgudur. Bahse konu körlük, kadınların epistemik üretimlerini sistematik bir biçimde sahipsiz bir ham maddeye indirgemektedir. Hayekyen "*nomos*"un, yani tabandaki çoğulcu ve ilişkisel bilgi düzeninin hukuken tanınması; yasa yapıcıların ve karar vericilerin mekanik tümdengelimden sıyrılarak, görünmez kılınan dişil emeği ile onun yaratıcı failliğini gönül gözüyle fark etmesine bağlıdır. Fikri mülkiyete duyulan saygı, ilgili kurumun küresel eril sermayenin bir çitleme ve sömürü silahı olarak kullanılmasına rıza göstermek anlamına gelmez. Özünde ihtiyaç duyulan devrim, kadınları salt birer araç, ilham perisi veya mülksüz ham madde olarak gören araçsal aklı terk etmektir. Akabinde hukukun nesnellik illüzyonu kırılmalı ve mülkiyetin felsefi doğası ihtimam etiğiyle, aşağıdan yukarıya yükselen şeffaf bir adalet ekseninde yeniden inşa edilmelidir. Kurumsal asimilasyon politikalarının ötesine geçecek olan söz konusu temel adım, fikri mülkiyetin ve eser kavramının ontolojik bir zeminde, gönül gözüyle yeniden yazılmasıdır.

Fikri mülkiyet ekosisteminin mevcut dışlayıcı yapısı yalnızca epistemolojik, felsefi ve ahlaki bir krizden ibaret değildir. Aynı zamanda insanlığın üretebileceği toplam inovasyon, sanatsal çeşitlilik, ekolojik çözümler ve tıbbi refah kapasitesini yapay olarak sınırlandıran, pazarın toplam verimliliğini düşüren faydacı refah kaybıdır. Kadınların bilgi birikimi patent havuzlarına adil bir şekilde dâhil edilmediğinde insanlık potansiyel kanser tedavilerinden, sürdürülebilir tarım tohumlarından ve yaratıcı çözümlerden mahrum kalmaktadır. Hukukçu Madhavi Sunder'in (2012) ifade ettiği

üzere fikri mülkiyet adaleti sağlanmadan küresel bir toplumsal cinsiyet adaletinden, insani kalkınmadan ve kültürel özgürlükten bahsetmek imkânsızdır. Bu bağlamda fikri mülkiyet ekosisteminde yapısal, kalıcı ve epistemik bir dönüşüm için aşağıdaki yasa ve politika reformları acilen önerilmektedir:

1. **Yenilik ve Orijinallik Kriterlerinin Yapısökümu ve Kapsayıcı Hâle Getirilmesi:** Patent ve telif hukukunun temelini oluşturan, laboratuvar standartlarına göre belirlenmiş tekniğin bilinen durumunun aşılması ve sabitlenme gibi katı, eril şartlar esnetilmelidir. Kadınların tarih boyunca yoğunlaştığı, laboratuvar dışında üretilen, şifahi, kolektif, anonim ve nesiller arası aktarıma dayalı bilgi formları yeni bir kendine özgü (sui generis) fikri mülkiyet sınıfı olarak hukuki koruma altına alınmalıdır. Kamu malı kavramı yerli kadınların geleneksel bilgilerini sermayeye peşkeş çekmenin yasal kılıfı olmaktan derhal çıkarılmalıdır. Biyokorsanlığı engellemek adına ulusal ve uluslararası patent başvurularında Geleneksel Bilgi Kaynaklarının Açıklanması ve Menfaat Paylaşımı zorunlu bir yasal şart hâline getirilmelidir. Miriam Marcowitz-Bitton ve arkadaşlarının (2020) literatüre sunduğu Tescilsiz Patent Rejimi acilen mevzuata entegre edilmelidir. Bu rejim sayesinde kadınların inovasyon süreçlerinde maruz kaldığı zaman ve finansman yoksulluğu baypas edilerek icatlarını kamuya sundukları andan itibaren onları koruyan otomatik, tescilsiz ve kısa süreli koruma kalkanları devreye sokulmalıdır.

2. **Türkiye'de Coğrafi İşaret (SMK) Mevzuatının Demokratikleşmesi ve Rantın Paylaşımı:** 6769 sayılı Sınai Mülkiyet Kanunu'nun coğrafi işaretlere ilişkin hükümleri kadın emeğinin sömürüsünü durduracak şekilde acilen reforme edilmelidir. DOKA ve TÜRKPATENT verilerinin de ortaya koyduğu üzere yöresel ürünlerin mülkiyet tapusu niteliğindeki Cİ tescillerinin üretici kadınların karar alma mekanizmalarında hiç

bulunmadığı Ticaret ve Sanayi Odaları, Borsalar ve Belediyeler gibi erkek egemen kurumlara inhisari olarak verilmesinin önüne geçilmelidir. Yasaya coğrafi işaret başvurusunda bulunacak veya denetim komisyonu kuracak kurumların yönetim kurullarında mutlaka üretici kadın kooperatiflerinin organik ve eşit temsiliyetini arayan emredici hükümler eklenmeli ve topluluk temelli yönetişim desteklenmelidir. Cİ tescilinden elde edilen katma değerin, Avrupa Birliği hibelerinin ve devlet teşviklerinin aracı eril kurumlara değil doğrudan ürünü üreten zanaatkâr kadınlara ve kırsal kalkınma ağlarına aktarılmasını sağlayacak yasal fon mekanizmaları kurulmalıdır.

3. **Marka Hukukunda Ahlak Bekçiliğinin Sonlandırılması ve Sermayenin İffet Söyleminin Yıkılması:** Marka hukukundaki sulandırma, itibarın zedelenmesi ve genel ahlaka aykırılık doktrinleri yargı kararlarında çoğu zaman gerçek kadın bedeni üzerinden yürütülen bir namus, statü ve iffet savunusuna dönüşmüştür. Markanın erişilmez kaideye oturtularak dokunulmaz bir kutsal nesne gibi korunması pratiği son bulmalıdır. SMK m. 5/1-f kapsamındaki markanın reddine yol açan genel ahlak ibaresi yargıçların ve patent uzmanlarının sübjektif, ataerkil ve muhafazakâr yorumlarına açık muğlak bir alan olmaktan çıkarılmalıdır. Ticari bir sembolün itibarını koruma kalkanı özellikle kadınların ifade özgürlüğünü kısıtlayan, dişil bedensel otonomiyi sansürleyen ve cinselliği tek taraflı metalaştıran eril bir polis gücü olarak kullanılmamalıdır. Yargıtay'ın ihtisas daireleri davalardaki klasik, cinsiyetçi basiretli tacir (eril) ve aceleci tüketici (dişil) kurgusundan sıyrılmalıdır. Kararlarında toplumsal cinsiyet duyarlılığını ve Gülriz Uygur'un gönül gözü felsefesini temel bir hukuki yorum ilkesi olarak benimsemelidir.

4. **FSEK'te Eser Sahibi ve İcracı Hiyerarşisinin Yeniden Değerlendirilmesi ve Adil Ücretlendirme:** Fikir ve Sanat Eserleri Kanunu'nda

akıl (asli yaratıcı özne) ve beden (tali icracı nesne) arasına çekilen derin ontolojik ve hiyerarşik sınır; dijitalleşme, teknolojik gelişmeler ve kolektif üretim pratikleri göz önüne alınarak acilen güncellenmelidir. Kadınların kültürel üretimde tarihsel olarak yoğunlaştığı performans, bedensel icra, el sanatları ve tasarım alanlarının yasanın yücelttiği klasik ve bireyci romantik yazar paradigmasına karşı yasal olarak güçlendirilmesi zorunludur. Carys Craig'in önerdiği ilişkisel yazarlık modeli yorumsal bir norm olarak benimsenmeli ve eserin tek bir zihnin değil müşterek bir ağın ürünü olduğu kabul edilmelidir. Dijital platformlar çağında icracı sanatçıların ve güvencesiz yaratıcıların mali haklarının eser sahibinin ve yapımcı şirketlerin tekelci hakları karşısında ezilmesini önleyecek emredici adil ücretlendirme ve orantılı gelir paylaşımı kuralları yasal bir güvenceye kavuşturulmalıdır.

5. **Kurumsal Yönetişimde Şeffaflık ve İnovasyon Ekosisteminde Eril Tahakkümün Kırılması:** İnovasyon ve hukuki temsil ekosistemindeki eksik/yanlış atıf (misattribution) gaspını önlemek adına WEPs ve WIPO'nun IPGAP stratejileri doğrultusunda radikal yapısal adımlar atılmalıdır. Patent vekilleri ofislerinde ve IP hukuk bürolarındaki kadın avukatlara yönelik onları yalnızca idari işlere hapseden Birinci Kürsü (First Chair) ambargoları yıkılmalı, performans değerlendirmelerinde şeffaf, cinsiyet körü olmayan liyakat sistemleri kurulmalıdır. Devlet teşviklerinde, KOSGEB hibelerinde, Ar-Ge fonlarında ve teknokent yatırımlarında firmaların toplumsal cinsiyete duyarlı bütçeleme yapması ve buluşçu ekiplerinde cinsiyet eşitliğini sağlaması yasal bir teşvik şartı kılınmalıdır.

Sonuç olarak Türkiye hukuk akademisinin, yargı organlarının ve yasa yapıcılarının fikri mülkiyet haklarını salt ticaretin, şirketler arası haksız rekabetin ve

teknoloji transferinin teknik aracı olarak görme konforundan uyanması gerekmektedir. Kadınların fikri mülkiyetin sömürülecek nesnesi, ilham perisi, ücretsiz tüketicisi veya bedava hammaddesi değil aksine mülkiyetin asli faili ve hak sahibi olduğu emeğin, aklın ve inovasyonun cinsiyetinden arındırıldığı yeni bir fikri mülkiyet hukukunun inşası sadece şekli ve hukuki bir mevzuat reformu değildir. Aynı zamanda binlerce yıllık eril tahakkümü sarsacak devrimci bir epistemik adalet meselesidir.

KAYNAKÇA

Ahmed, S. (2014). Feminist killjoys (And other willful subjects). *Scholar and Feminist Online*, 8(3), 1–14.

Alver, D. (2019). Hukukun eril yüzünü görmek: Feminist hukuk teorisi ve metodolojisi üzerine bir inceleme. *Hukuk Kuramı*, 6(1), 15–32.

Alver, D. (2020). Feminist yöntemin hukukta kullanımı: Kadın sorusunu sormak. E. Erdoğan & N. Gündoğdu (Ed.), *Türkiye'de feminist yöntem içinde* (ss. 85–102). Metis Yayınları.

American Intellectual Property Law Association (AIPLA) & Bloomberg Law. (2023). *Report of the economic survey: Women in IP law*. AIPLA Publications.

Bartlett, K. T. (1993). Feminist legal methods. D. K. Weisberg (Ed.), *Feminist legal theory: Foundations içinde* (ss. 550–570). Temple University Press.

Bartow, A. (2006). Fair use and the fairer sex: Gender, feminism, and copyright law. *American University Journal of Gender, Social Policy & the Law*, 14(3), 551–584.

Bartow, A. (2006). Trademarks of privilege: Naming rights and the physical public domain. *UC Davis Law Review*, 40(3), 919–968.

Bartow, A. (2016). Patent law, copyright law, and the girl germs effect. *St. John's Law Review*, 90(3), 579–613.

Bartow, A. (2018). Feminist methodologies and intellectual property. *University of New Hampshire Law Review*, 16(2), 245–265.

Bartow, A. (2021). Feminist methodologies and intellectual property. I. Calboli & M. L. Montagnani (Ed.), *Handbook on intellectual property research içinde* (ss. 761–775). Oxford University Press.

Baudrillard, J. (2016). *Tüketim toplumu* (H. Deliçaylı & F. Ş. Cantek, Çev.). Ayrıntı Yayınları. (Orijinal eser basım tarihi 1970).

Beauvoir, S. d. (2019). *İkinci cinsiyet* (G. Ç. Güven, Çev.). Koç Üniversitesi Yayınları. (Orijinal eser basım tarihi 1949).

Berktay, F. (1996). *Tek tanrılı dinler karşısında kadın*. Metis Yayınları.

Bourdieu, P. (1987). The force of law: Toward a sociology of the juridical field. *Hastings Law Journal*, 38(5), 814–853.

Bourdieu, P. (2014). *Devlet üzerine: Collège de France dersleri (1989-1992)* (A. Sümer, Çev.). İletişim Yayınları.

Boyle, J. (2003). The second enclosure movement and the construction of the public domain. *Law and Contemporary Problems*, 66(1), 33–74.

Burk, D. L. (2011). Do patents have gender? *American University Journal of Gender, Social Policy & the Law*, 19(3), 881–919.

Burk, D. L. (2015). Feminism and dualism in intellectual property. *American University Journal of Gender, Social Policy & the Law*, 15(2), 183–206.

Canadian Intellectual Property Office (CIPO). (2017). *Women in inventorship: An empirical study on Canadian patenting activities*. CIPO Research Report.

Chon, M. (2006). Intellectual property and the development divide. *Cardozo Law Review*, 39(6), 2821–2912.

Collins, P. H. (2000). *Black feminist thought: Knowledge, consciousness, and the politics of empowerment*. Routledge.

Coombe, R. J. (1998). *The cultural life of intellectual properties: Authorship, appropriation, and the law*. Duke University Press.

Craig, C. J. (2007). Reconstructing the author-self: Some feminist lessons for copyright law. *American University Journal of Gender, Social Policy & the Law*, 15(2), 207–267.

Crenshaw, K. (1989). Demarginalizing the intersection of race and sex: A black feminist critique of antidiscrimination doctrine, feminist theory and antiracist politics. *University of Chicago Legal Forum*, 1989(1), 139–167.

Dedeoğlu, S., & Elveren, A. Y. (Ed.). (2012). *Türkiye'de refah devleti ve kadın*. İletişim Yayınları.

Delaney, C. (2001). *Tohum ve toprak: Türk köy toplumunda cinsiyet ve kozmoloji* (S. Somuncuoğlu, Çev.). İletişim Yayınları.

DeVault, M. L. (1991). *Feeding the family: The social organization of caring as gendered work*. University of Chicago Press.

Doğu Karadeniz Kalkınma Ajansı (DOKA). (2023). *Bölgesel coğrafi işaretler ve yerel üretici profilleri raporu*. DOKA Yayınları.

Dotson, K. (2011). Tracking epistemic violence, tracking practices of silencing. *Hypatia*, 26(2), 236–257.

Douglas, M. (2007). *Saflık ve tehlike: Kirlilik ve tabu kavramları üzerine bir analiz* (E. Ayhan, Çev.). Metis Yayınları. (Orijinal eser basım tarihi 1966).

Erdoğan, E., & Gündoğdu, N. (Ed.). (2020). *Türkiye'de feminist yöntem*. Metis Yayınları.

European Patent Office (EPO). (2022). *Women's participation in inventive activity, 1978-2019*. EPO Publications.

European Union Intellectual Property Office (EUIPO). (2023). *Women in design: A study on the participation of women in the European design industry*. EUIPO Observatory Report.

Evliyaoğlu, G. Y. (2011). *Cumhuriyet dönemi tiyatrosunda cinsiyetçi imgelem*. De Ki Basım Yayım.

Evliyaoğlu, G. Y. (2015). Cumhuriyet tiyatrosunda kadının sahneye çıkışı ve toplumsal dönüşüm. *Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Dergisi*, 55(1), 115–136.

Farley, C. J. (2000). The unattainable pedestal: The feminization of trademarks. *American University Journal of Gender, Social Policy & the Law*, 8(2), 407–434.

Federici, S. (2014). *Caliban ve cadı: Kadınlar, beden ve ilksel birikim* (O. Karakaş, Çev.). Otonom Yayıncılık.

Firestone, S. (1993). *Cinselliğin diyalektiği: Kadın özgürlüğünün davası* (Y. Salman, Çev.). Payel Yayınevi. (Orijinal eser basım tarihi 1970).

Forell, C., & Matthews, D. (2000). *A law of her own: The reasonable woman as a measure of man*. New York University Press.

Foster, L. A. (2011). Situating feminism, patent law, and the public domain. *Columbia Journal of Gender and Law*, 20(1), 262–348.

Foster, L. A. (2017). *Reinventing Hoodia: Peoples, plants, and patents in South Africa*. University of Washington Press.

Foucault, M. (1993). Yazar nedir? O. Akınhay (Çev.), *Büyük kapatılma içinde* (ss. 87–108). Ayrıntı Yayınları. (Orijinal eser basım tarihi 1969).

Fricker, M. (2007). *Epistemic injustice: Power and the ethics of knowing*. Oxford University Press.

Gearhart-Serna, T. L. (2009). Women's work, women's knowing: Intellectual property and the recognition of women's traditional knowledge. *Yale Journal of Law and Feminism*, 21(2), 372–404.

Goldmann, L., vd. (2024). Open-source ethics and feminist sharing models. *Digital Commons Review*, 12(1), 45–60.

Goodman, J. R. (2023). Misattribution. *Yale Journal of Law & Technology*, 25, 309–354.

Government of India, Department of Science & Technology. (2022). *KIRAN (Knowledge Involvement in Research Advancement through Nurturing) and KAPILA initiatives report*.

Greene, K. J. (1996). Copyright, culture & black music: A legacy of unequal protection. *Hastings Communications and Entertainment Law Journal (Comm/Ent)*, 21(2), 339–392.

Greene, K. J. (2008). Intellectual property at the intersection of race and gender: Lady sings the blues. *Journal of Gender, Social Policy & the Law*, 16(3), 365–385.

Güçlü, S. (2012). Feminist metodoloji tartışmaları: Eleştirel bir yaklaşım. *Sosyoloji Araştırmaları Dergisi*, 15(1), 45–68.

Halbert, D. (2006). Feminist interpretations of intellectual property. *American University Journal of Gender, Social Policy & the Law*, 14(3), 431–460.

Habermas, J. (2003). *Kamusallığın yapısal dönüşümü* (çev. T. Bora ve M. Sancar). İletişim Yayınları.

Haraway, D. (1988). Situated knowledges: The science question in feminism and the privilege of partial perspective. *Feminist Studies*, 14(3), 575–599.

Harding, S. (1987). *Feminism and methodology: Social science issues*. Indiana University Press.

Harding, S. (1991). *Whose science? Whose knowledge? Thinking from women's lives*. Cornell University Press.

Harvey, D. (2003). *The new imperialism*. Oxford University Press.

Hatipoğlu Aydın, D. (2015). *Kadınların adalete erişimi: Hukuki ve sosyolojik boyutlar*. Seçkin Yayıncılık.

Hayek, F. A. (1949). The intellectuals and socialism. *The University of Chicago Law Review*, 16(3), 417–433.

Hegel, G. W. F. (2001). *Philosophy of right* (S. W. Dyde, Çev.). Batoche Books. (Orijinal eser basım tarihi 1821).

Hobbes, T. (2001). *Leviathan* (S. Lim, Çev.). Yapı Kredi Yayınları. (Orijinal eser basım

tarihi 1651).

hooks, b. (2000). *Feminism is for everybody: Passionate politics*. South End Press.

International Trademark Association (INTA). (2021). *The women's leadershIP initiative report*. Trademark Lawyer Magazine.

International Trademark Association (INTA). (2024). *Shattering systemic barriers: How to advance gender diversity in the intellectual property profession*.

IP Australia. (2024). *Gender equity action plan 2025-2027*. Australian Government Publications.

Irigaray, L. (1974). *Speculum of the other woman* (G. C. Gill, Çev.). Cornell University Press.

Irigaray, L. (1977). Women on the market. *This sex which is not one içinde* (ss. 170–191). Cornell University Press.

İlic, D., & Yıldırım, K. (2018). *Eleştirel hukuk çalışmaları ve feminist hukuk teorisi*. On İki Levha Yayıncılık.

Johns, M. (2024). The smaller pots phenomenon: Venture capital bias against female inventors in patent funding. *IP Policy Review*, 9(2), 112–130.

Kandiyoti, D. (1988). Bargaining with patriarchy. *Gender & Society*, 2(3), 274–290.

Kandiyoti, D. (1997). *Cariyeler, bacılar, yurttaşlar*. İletişim Yayınları.

Kant, I. (1996). *The metaphysics of morals* (M. Gregor, Çev.). Cambridge University Press. (Orijinal eser basım tarihi 1797).

Kaya, B. (2023). *SES Eşitlik, Adalet, Kadın Platformu "Telif Çıkmazı" vaka analizi*. SES Dijital Raporlar.

Khan, B. Z. (2005). *The democratization of invention: Patents and copyrights in American economic development, 1790-1920*. Cambridge University Press.

Kristeva, J. (1974). *Revolution in poetic language* (M. Waller, Çev.). Columbia University Press.

Kristeva, J. (2001). *Hannah Arendt: Life is a narrative* (F. Collins, Çev.). University of Toronto Press.

Lacan, J. (2006). *Écrits: The first complete edition in English* (B. Fink, Çev.). W. W. Norton & Company. (Orijinal eser basım tarihi 1966).

Lai, J. C., & Bowrey, K. (Ed.). (2024). *A research agenda for intellectual property law and gender*. Edward Elgar Publishing.

Locke, J. (2004). *Hükümet üzerine ikinci inceleme* (F. Bakırcı, Çev.). Babil Yayınları. (Orijinal eser basım tarihi 1689).

MacKinnon, C. A. (1989). *Toward a feminist theory of the state*. Harvard University Press.

Marcowitz-Bitton, M., Kaplan, Y., & Morris, E. M. (2020). Unregistered patents and gender equality. *Harvard Journal of Law & Technology*, 23(1), 47–92.

Marx, K. (2011). *Kapital: 1. Cilt* (M. Selik & N. Satlıgan, Çev.). Yordam Kitap. (Orijinal eser basım tarihi 1867).

Milkie, M. A., Sayer, L. C., Nomaguchi, K., & Yan, H. X. (2025). Who's doing the housework and childcare in America now? Differential convergence in twenty-first-century gender gaps in home tasks. *Socius, 11*.

Mulvey, L. (1975). Visual pleasure and narrative cinema. *Screen,* 16(3), 6–18.

Naffine, N. (1990). *Law and the sexes: Explorations in feminist jurisprudence*. Allen & Unwin.

Oder, B. E. (2010). Anayasa hukukunda toplumsal cinsiyet eşitliği: Eleştirel bir değerlendirme. *Anayasa Yargısı*, 27(1), 11–45.

Pateman, C. (1988). *The sexual contract*. Stanford University Press.

Pettinotti, L. (2023). *Global South, gender, and intellectual property: Deconstructing international frameworks*. ODI Reports.

Potočnik, M. (2025). *A feminist reconstruction of intellectual property laws in music*. Edward Elgar Publishing.

Proudhon, P.-J. (2010). *Mülkiyet nedir? Hukukun ve yönetimin ilkesi üzerine araştırmalar* (D. Çetinkasap, Çev.). Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları. (Orijinal eser basım tarihi 1840).

Rosati, E. (2025). *A room of one's own in intellectual property: Gender, creativity, and IP law*. Edward Elgar Publishing.

Rossiter, M. W. (1993). The Matthew Matilda effect in science. *Social Studies of Science*, 23(2), 325–341.

Sancar, S. (2011). *Türk modernleşmesinin cinsiyeti: Erkekler devlet, kadınlar aile kurar*. İletişim Yayınları.

Sancar, S. (2012). *Erkeklik: İmkânsız iktidar (Ailede, piyasada ve sokakta erkekler)*. Metis Yayınları.

Santos, B. d. S. (2014). *Epistemologies of the South: Justice against epistemicide*. Paradigm Publishers.

Schechter, F. I. (1927). The rational basis of trademark protection. *Harvard Law Review*, 40(6), 813–833.

Schlanger, M. (2001). Gender and the reasonable person standard in tort law. *Harvard Women's Law Journal*, 24, 1–32.

Shiva, V. (2001). *Protect or plunder? Understanding intellectual property rights*. Zed Books.

Singh, H. (2023). *Traditional knowledge and patent regimes in India*. New Delhi Policy Institute.

Sirman, N. (2019). Türkiye'de kırsal alanda kadın emeği ve hane içi üretim pratikleri. *Toplum ve Bilim*, 148, 15–40.

Smith, B. G. (2013). *Women's history in global perspective*. University of Illinois Press.

Sunder, M. (2012). *From goods to a good life: Intellectual property and global justice*. Yale University Press.

Swanson, K. W. (2007). Intellectual property and gender: Reflections on accomplishments and methodology. *American University Journal of Gender, Social Policy & the Law*, 24(1), 175–200.

Şahin, F. S. (2017). Feminist hukuk teorisinde metodoloji. *Fe Dergi: Feminist Eleştiri*, 9(1), 1–14.

Şimga, H. (2018). *Hukuk ve toplumsal cinsiyet üzerine feminist tartışmalar*. Boğaziçi Üniversitesi Yayınevi.

Tawfik, M., & Pratt, H. (2021). *The Windsor study: Women in IP*. University of Windsor Press.

TPL63. (2023). Women in IP leadership: The "Mulan in IP" network. *The Patent Lawyer Magazine*, (Issue 63).

Türk Patent ve Marka Kurumu (TÜRKPATENT). (2023a). Araştırma raporu: 2022/007871 numaralı patent başvurusu (IPC: A23L 19/20). Patent Dairesi Başkanlığı, Ankara.

Türk Patent ve Marka Kurumu (TÜRKPATENT). (2023b). *Coğrafi işaretler ve*

geleneksel ürün adları istatistikleri. Ankara.

UK Women and Equalities Committee. (2024). *Misogyny in music*. House of Commons.

UN Women. (2022). *Strategic plan 2022-2025: Integrated results and resources framework (IRRF)*. UN Women Publications.

Uygur, G. (2020). *Hukukta adaletsizliği görmek: Gönül gözüyle bakmak*. Seçkin Yayıncılık.

Üskül Engin, Z. Ö. (2018). *Toplumsal cinsiyet ve hukuk*. On İki Levha Yayıncılık.

Üskül Engin, Z. Ö. (2019). Medeni hukukta kadınlık halleri ve makbul kadın kurgusu. *Hukuk Kuramı*, 6(2), 45–62.

Walby, S. (1990). *Theorizing patriarchy*. Basil Blackwell.

Wertheim, S. (2021). DEI series: Covert sexism in law. *Trademark Lawyer Magazine*.

WEPs. (2020). *Women's empowerment principles: Guidance for corporate implementation*. UN Global Compact & UN Women.

Wollstonecraft, M. (2007). *Kadın haklarının gerekçelendirilmesi* (D. H. Yılmaz, Çev.). İş Bankası Kültür Yayınları. (Orijinal eser basım tarihi 1792).

Woodmansee, M. (1984). The genius and the copyright: Economic and legal conditions of the emergence of the 'author'. *Eighteenth-Century Studies*, 17(4), 425–448.

World Intellectual Property Organization (WIPO). (2023). *WIPO intellectual property (IP) and gender action plan: The role of IP in support of women and girls*. WIPO Publication No. RN2023-1E.

World Intellectual Property Organization (WIPO). (2024). *WIPO policy on gender equality 2024-2027*. WIPO Publication.

Yanisky-Ravid, S. (2011). The hidden though expressed objection to intellectual property inequality: Gender and the IP regime. *American University Journal of Gender, Social Policy & the Law*, 19(3).

Yılmazbilen, M. M. (2020). *Türkiye'de coğrafi işaretlerin sosyo-ekonomik analizi ve kadın emeği* (Uzmanlık tezi, TÜRKPATENT).

Zihnioğlu, Y. (2003). *Kadınsız inkılap: Nezihe Muhiddin, Kadınlar Halk Fırkası, Kadın Birliği*. Metis Yayınları.

ÖZET

Bu çalışma, fikri mülkiyet hukukunun tarafsızlık, evrensellik ve cinsiyetsizlik illüzyonunu yapısöküme uğratarak, sistemin kurumsal ve normatif özünün eril-kapitalist dinamiklerle nasıl tahkim edildiğini feminist hukuk teorisi zemininde incelemektedir. Çalışmada, patent ve telif rejimlerinin merkezinde yer alan atomistik "romantik tekil deha" kurgusu; Karl Marx'ın meta fetişizmi ve ilksel birikim, Michel Foucault'nun söylem ve yazar işlevi, Pierre Bourdieu'nün habitus ve Jean Baudrillard'ın simülasyon teorileriyle desteklenerek eleştirel bir süzgeçten geçirilmektedir.

Tez kapsamında, hukukun kadın emeğini ve bilgisini korumaya değer görmeme stratejileri ampirik, tarihsel ve kültürel vakalar üzerinden makro ve mikro düzeyde deşifre edilmektedir. Makro düzeyde, bilgisayar tarihindeki ENIAC programcısı kadınların dışlanma süreci üzerinden kavramsallaştırılan *kız mikrobu etkisi* ve küresel güneydeki dişil/yerel bilginin yağmalanmasını ifade eden biyokorsanlık pratikleri (*Ayahuasca, Neem* ağacı ve *Hoodia* kaktüsü vakaları) incelenmektedir. Mikro düzeyde ise popüler kültür zeminindeki gündelik ataerkil sömürü mekanizmaları mercek altına alınarak, dişil emeğin görünmez kılınması süreci çözümlenmektedir. Çalışma, Friedrich Hayek'in neoliberal piyasa rasyonalitesini yeniden üreten ve yapısal bir dönüşüm sağlamaktan uzak olan kurumsal politikaları eleştirmektedir. Sonuç olarak tez, basit bir istihdam veya kozmetik temsil artışını değil; mülkiyetin felsefi doğasının, icat ve eser kavramlarının ilişkisel feminist teori ışığında ontolojik olarak yeniden tanımlandığı devrimci bir paradigma kaymasını önermektedir.

Anahtar Kelimeler: Fikri Mülkiyet Hukuku, Feminist Hukuk Teorisi, Epistemolojik Adaletsizlik, Mülksüzleştirme, Görünmez Emek, Toplumsal Cinsiyet, Biyokorsanlık.

ABSTRACT

This study deconstructs the illusion of neutrality, universality, and gender-blindness in intellectual property (IP) law, analyzing how the institutional and normative essence of the system is fortified by patriarchal-capitalist dynamics within the framework of feminist legal theory. The study subjects the atomistic construct of the "romantic singular genius" lying at the heart of patent and copyright regimes to a critical lens, drawing upon Karl Marx's theories of commodity fetishism and primitive accumulation, Michel Foucault's author-function, Pierre Bourdieu's habitus, and Jean Baudrillard's simulation theory.

Within the scope of this thesis, the legal strategies that render women's labor and knowledge "unworthy of protection" are deciphered at both macro and micro levels through empirical, historical, and cultural case studies. At the macro level, the "girl germs effect," conceptualized through the historical exclusion of female ENIAC programmers in computer science, and biopiracy practices representing the plunder of feminine/indigenous knowledge in the Global South (the cases of **Ayahuasca, Neem** tree, and *Hoodia* cactus) are scrutinized. At the micro level, everyday patriarchal exploitation mechanisms within popular culture are examined to analyze the process of invisibilizing female labor. The study critiques institutional policies that reproduce Friedrich Hayek's neoliberal market rationality and fail to offer structural transformation. Consequently, the thesis argues that the true necessity is not a mere increase in formal representation or cosmetic diversity, but rather a revolutionary paradigm shift that ontologically redefines the philosophical nature of property, invention, and authorship in the light of relational feminist theory.

Keywords: Intellectual Property Law, Feminist Legal Theory, Epistemological Injustice, Dispossession, Invisible Labor, Gender, Biopiracy.